De schatten van Medina-Sidonia

Maarten van de Moer

bron
Maarten van de Moer, *De schatten van Medina-Sidonia*. W.J. Thieme, Zutphen 1939

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/brou016scha01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

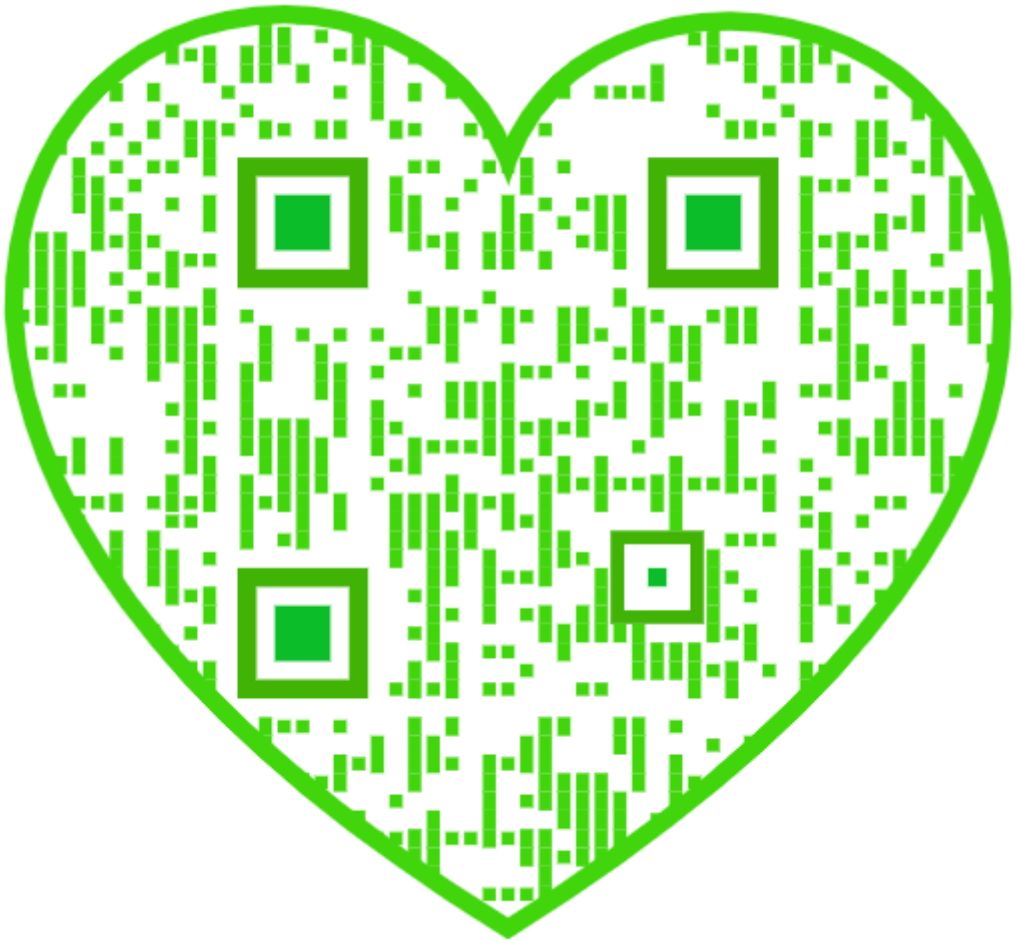

VII

Wij weten niet veel van ons zelf. De krachten welke ons diep-in bewegen, zijn dikwijls van geheel anderen aard dan de redenen welke wij ons zelf voor onze handelingen geven.

Heb ik zelf ooit geweten waarom ik in October 1936 mijn studentenkamer verliet, om Madrid te gaan verdedigen? Wat was Spanje voor mij, anders dan een illusie, gewekt door de donkere oogen van een mooi Spaansch meisje, door de Spaansche muziek, en de Spaansche schilderkunst?

Van het oogenblik af dat ik in den trein stapte, heb ik het gevoel gehad uit de werkelijkheid te zijn uitgetreden. Ik heb van toen af alles voor mogelijk gehouden. Toen alles geheel anders verliep dan ik mij aanvankelijk had voorgesteld, heb ik de gebeurtenissen gevolgd, zooals men een droombeeld volgt. Ik heb het gevoel gehad, opgenomen te zijn in een wereld waarin het wonder regel was.

Ik geef de dingen weer zooals zij tot mij zijn gekomen. Twee tijdperken en twee bestaansvormen kruisen zich hier. Er is tussen het heden en het verleden, het zienlijke en het onzienlijke, een minder sterke afscheiding dan wij ons gewoonlijk voorstellen.

Misschien begrijpen wij daardoor zoo weinig van ons zelf en van het leven.

Hoofdstuk I.
Spanje, de vlucht in den droom.

- Zet u ze daar maar neer. Ik zal ze straks wel uitpakken. Terwijl ik het zei, kreeg ik plotseling het gevoel dat ik ze beslist *niet* zou uitpakken. Vermoedde mijn hospita dat? Het lange, magere mensch, met sluik, geelblond haar, dat altijd slordig zat, keek me ongeloovig aan. In haar waterig-blauwe oogjes was een uitdrukking van ‘dat zeg-ie maar, dat doe-je toch niet.’ Zij bleef tegen den deurpost hangen.

- Blijft u eten, meneer?

Eten! Ik zag de grove dekschalen al weer voor me. Van de een was de knop van het deksel af, van de ander was de gekartelde rand beschadigd. De borden pasten niet bij de schalen. In de juskom was een barst. De hospita had de onhebbelijke gewoonte bij het dekken de vorken en lepels bij de punt vast te pakken. Het was Maandag, dus vast spruitjes, en misschien wel zoo'n zoetige vanille-vla.

Als ik bleef eten, dan moest ik ook gaan uitpakken. En als ik ging uitpakken, dan moest ik blijven. Eten was de magische handeling waardoor de cirkelgang van de sleur zou beginnen. Dan moest ik morgen naar de bespreking van de college-uren, dan moest ik afspraken maken, dan zat ik in het gareel vast.

- Ik denk van niet. Ik zal het u tijdig zeggen.

- Maar meneer, het is al bij drieën. Ik moet het nu weten.

- Ik zal wel zien. Maak u maar wat klaar.

Het begon al donker te worden. En het was waarachtig nog geen drie uur. Wat een ellendig weer. Het had tenminste één

voordeel. Je zag minder van de leelijkheid van de ploerterij. Je zag het verschoten behang niet, je zag de kale deuren niet, je zag de gestopte plekken niet van het kleed. Het stonk naar boenwas. De fameuze ‘groote beurt’, uit de zomervacantie. Mijn werktafel stond zielig en kaal in den hoek. De boeken op ‘nette’ stapeltjes. Naar grootte gerangschikt. Geen brief, geen krant, geen tijdschrift.

Ik ging voor het raam staan. Een eend zwom in de gracht heen en weer. Zou zoo'n beest zich nu beroerd gevoelen? Met zijn bloote voeten in dat koude water van die vuile gracht, in den regen, terwijl het donker werd?

Moest ik toch mijn koffers uitpakken? Verschilde je leven veel van dat van een eend? Eigenlijk zwom je ook altijd in hetzelfde grachtje. Nu kon ik weer colleges gaan loopen. Ellendige juristerij. Suf vak, dat me geen zier kon schelen. Dat moest je doen, omdat ze het thuis wilden. Mijn lievelingsvakken, geschiedenis en psychologie, ‘gaven geen toekomst’. Als je geschiedenis studeerde, kon je alleen leeraar worden, en als leeraar ‘had je geen vooruitzichten’. En psychologie studeeren, als je geen medicus was, vonden ze ‘onzin’. Tegen thuis was geen praten.

Dus je moest rechten studeeren, terwijl je belangstelling uitging naar de geschiedenis en de psychologie. Wat konden me die juridische formulen en vormelijke kwesties schelen? Het eenige wat me interesseert is de mensch en zijn problemen. En mijn ‘toekomst’? Fijne toekomst. Op een departement zeker, met alle vijf jaren een opschuivinkje, als je heel braaf was en nooit een eigen meening had. Dat nooit. En de magistratuur, heelemaal niet. De balie, dat kon nog. In strafzaken. Als je werkelijk pleiten mocht voor een armen drommel. Dan kwam je tenminste met menschen en problemen in aanraking. Met menschen, die door hun problemen en conflicten onderste boven waren gegooid. Maar pleiten, waarachtig, menschelijk pleiten, in strafzaken, dat ‘staat niet goed’, ‘daar raakte je je goeden naam mee kwijt’, beweerden ze thuis. ‘Oom zei het ook’. Hemel nog toe, dien konden ze gestolen krijgen. ‘Oom’ voor

en ‘Oom’ na. Een aangetrouwde oom waarachtig, maar een jonkheer, en het orakel in de familie. ‘Met erg veel relaties’. Allicht meer dan hersens. En die tyranniseerde de heele familie.

‘Je vraagt nu zeker gauw een tentamen aan?’ Ik hoorde de vraag nog. Het was het laatste wat me werd gezegd, toen ik naar het station ging. ‘Je laat je liefhebberijen nu maar rusten. Dat is tijdverlies. Het wordt tijd dat je wat nuttigs doet.’ Liefhebberijen! Maar mijn heele leven draaide om de studie van de geschiedenis en de psychologie. Je had hun gezicht moeten zien, toen ik iets vertelde van mijn parapsychologische proefnemingen. Historisch onderzoek met parapsychologische methoden. Zij snapten waarachtig niet eens waarover het ging. Dat kon je toch wel uit de kranten weten. Er stonden vaak genoeg uitvoerige verslagen van lezingen over dat onderwerp in de krant. ‘Allemaal onzin en bijgeloof’. Ja zeker. Gedachtenoverdracht door middel van voorwerpen, ‘onzin’. Helderziendheid, ‘onzin’. Telepathie, ‘onzin’. Van telekinesie en kryptaesthesie, daar hadden ze nooit van gehoord. ‘Zooiets als spiritisme’, volgens ‘Oom’. ‘Je deed beter met te studeeren, dan met je hoofd vol te stoppen met zulke dwaasheden. Heusch, jongen, wij hebben het beste met je voor.’

Best mogelijk. Maar de juristerij ligt me niet. Ik wil mijn eigen aanleg volgen. ‘Keurig examen doen’. Ja zeker. En nu naar een repetitor gaan, en een massa antwoorden uit je hoofd leeren? En allemaal voor een ‘toekomst’ en ‘vooruitzichten’ die me niet aantrokken.

Er was natuurlijk geen ontkomen aan. Je was immers net een eend. Zij kortwieken je, en dan laten zij je ‘vrij rondzwemmen’.

Daar stonden mijn koffers nog. Mijn hospita rammelde met pannen in de keuken. Daar zat ik, vastgeprikt als een vlinder. Dat noemen zij een vrij studentenleven. ‘Je onbezorgde jeugd’. De kaffers. Je was doodgewoon een gevangene. Je moest doen wat anderen gelastten. Je werd ingedeeld. Je kreeg een taak. Dat besliste over je heele leven. Morgen begon de slavernij.

‘Professor, kan ik half November tentamen komen doen?’ Ik zag zijn gezicht al. Ellendige drooge beschuit. Hoe lang zou het duren, tot doctoraal? Dan bleef er geen tijd over voor andere dingen. Dan verschrompelde je. Dan werd je het veelbelovende neefje van ‘Oom’. Een jongen ‘met een toekomst’. Over je ziel werd niet gesproken. Die had geen toekomst. Ook geen verleden. Wat moest je met een ziel op een departement beginnen? Daar had je alleen maar ‘nette jongelui’ met een ‘toekomst’ voor zich, en zure meneertjes met een toekomst achter zich.

Als je nu eens een magische formule wist waardoor alles veranderde. Wat een nuchtere, miserabele boel. Bezweer maar eens een hospita die spruitjes klaarmaakt, bezweer je ouders maar eens, die ‘het beste met je voor hebben’, bezweer maar eens een oom met een titel. Van die gevaren maak je geen heldendicht. Wat doe je nu, in zulke omstandigheden? Moet je nu over je laten beslissen? En waarom waarachtig?

Als ik eens een plaat liet draaien? Een Spaansche. Een van Albéniz. Daar zat eigen leven in. Wat speelde dat mooie Spaansche meisje de ‘Suite Espagnole’ prachtig. Hoe zou het met haar zijn? Misschien al lang dood. Ook een beestenboel, dat Spanje. Een mooi kind. Dat hadden wij ook niet gedacht, in Juni. Wat een avond! Zouden alle Spaanschen zoo zijn? Lief was ze, eenvoudig, en toch een beetje uit de hoogte. Wat een reusachtige bof, dat ik naast haar zat aan het souper. Mooi stond die anjelier in dat donkere haar. Die liet ze mij er toch rustig indoen. En later, toen die losraakte, maakte zij hem zelf weer vast. Jammer dat ik Fransch met haar moest spreken. Als je nu eens vlot Spaansch had kunnen spreken. En haar had kunnen zeggen, wat je voelde toen zij die moderne muziek speelde. ‘Les plus beaux yeux du monde’. Zij nam het complimentje goed op. Gevat anders. Zij wist waarachtig, dat dat de titel van een Fransche comedie was. ‘Geen voorrecht, die werden blind’. Stel je voor, dat zij blind werd. Door een bombardement. Wat een beesten, een stad te bombardeeren. Alsof het allemaal aan den regeeringskant ‘rood tuig’ was. En dan nog. Dat zijn ook menschen. Maar

àls haar nu eens wat was overkomen? Of haar familie? Zou zij alleen zijn? En in Madrid? In die hel?

Hoe zou het daar zijn in Madrid? Hoe worden menschen in zulke omstandigheden? Wie is er dan veilig? En dan zoo'n mooi, fijn kind. Door en door een aristocrate. Haar vader was eigenlijk zoo'n beetje verantwoordelijk voor de Republiek. Dat zeiden zij dien avond tenminste. Een paar litteratoren zouden een liberaal-republikeinsche beweging hebben gewekt, een twintig jaar geleden. Ortega, Unamuno, haar vader en nog een paar. Zou haar vader er dan nog zijn? Van Ortega hoorde je niets, Unamuno zat in Salamanca. Maar waar was zij nu? En als zij nu eens in de beroerdigheid was? Zonder iemand? Gewond misschien?

Hoe zouden die menschen daar nu zitten? Een fijne tijd, waarin wij leven. Open steden bombardeeren. En als zij Madrid innamen? Zou het waar zijn wat zij over Badajoz hebben geschreven? Dan zouden zij in Madrid ook heel wat lui doodschieten. 'Kerkbranders en communistisch gespuis'. Zouden zij ook vrouwen doodschieten? Was zoo'n meisje dan veilig? Misschien had zij wel muziek gemaakt voor milicianos. En als die woeste Marokkanen en die kerels van het vreemdelingenlegioen in Madrid kwamen? Het arme kind. Wat een mooi meisje. Zou je nu werkelijk niets kunnen doen? Zou je haar hier kunnen halen? Maar hoe? Je moest eigenlijk zelf kunnen gaan. Ik zie me al. Wat een romantische rol! Zij is anders ironisch. Neen, die rol van reddende held, daar zou zij mee spotten. Wat kon zij lief lachen. Zou zij nog zoo kunnen lachen? Die Spanjaarden zijn wonderlijke lui. Vol verrassingen. Dat was zij dien avond ook. Geestig. En nuchter eigenlijk. Hoe zou zij op zulke omstandigheden reageeren? Hoe leefde je nu eigenlijk in Madrid?

Allemachtig. Daar had je de hospita.

- Meneer, kan ik opdoen? Wat zit u in het donker!

Opdoen. Licht opsteken. Beginnen. College. Repetitor. Tentamen. Oom. Departement. Een oude zure sok worden.

- Ik blijf niet eten, juffrouw.

- Hè, meneer. Het zijn lekkere spruitjes. En ik heb ook een

puddinkje. Pakt u nu uw koffers uit. Dan voelt u zich gauw weer thuis. Weet u wel, verleden jaar hadt u dat ook. Als u eerst maar uitpakt. Meneer Willems is geweest, om te vragen of u al thuis was. Hij vroeg of u vanavond mee ging naar een lezing over Spanje in Den Haag.

- Zoo. Dank u. Ik blijf niet eten.

Ik hoorde het mezelf zeggen. Doodbedaard. Heel zakelijk. Heel vastbesloten. Gek is dat. Ik had toch nog geen besluit genomen. Waarom ook? Natuurlijk moest ik blijven eten. En uitpakken. En tentamen aanvragen.

- Ik ben voor niemand thuis.

- Goed meneer.

Vreemd was dat. Het was alsof een ander door mijn mond praatte. Maar wat schoot ik daar nu mee op? Uitstel van executie. Of ik nu spruitjes at bij mijn hospita of in een cafetaria, dat kwam op hetzelfde neer. Morgenochtend om elf uur was het besprekingsuur van de colleges. Je moest dat noodig 'besprekingsuur' noemen. Alsof het vaststellen van de uren door die paar honderd juridische studenten werd uitgemaakt. Dat was met psychologie anders. Vooral met parapsychologie. Daar was je met een paar. Geschikte vent, die lector. Fijn mensch. Altijd vriendelijk voor me. 'U hebt aanleg voor het vak.' Dat was aardig van hem me dat te zeggen. Als ik hem eens van mijn eigen proeven vertelde? Toch curieus, die geschiedenis met die snuifdoos. Zou moeder me vroeger van dien overgrootvader hebben verteld? Een portret had ik nooit van hem gezien. En hoe duidelijk zag ik hem door den tuin sloffen, met zijn kalotje op en zijn bril op zijn voorhoofd geschoven. Een beetje schrok ik er wel van. Zou ik inderdaad mediamieke begaafdheid hebben? En dan geschiedenis studeeren! Stel je voor, je neemt een hoed in je hand, laat ik zeggen, van Philips II, en je ziet hem dan voor je, je voelt wat hij voelt, je volgt zijn gedachten, je begrijpt wat hem bezielde. Wat een mogelijkheden voor de geschiedenis! Wat een inzicht! Dat is wat anders dan de 'vooruitzichten' van thuis.

Stel je voor, dat je met behulp van de gedachten- en gevoelens-

overdracht door middel van voorwerpen, biographieën ging schrijven van groote historische figuren. Je gaat naar Aken, en neemt een paar voorwerpen van Karel den Groote in je hand. En je ziet hem. Je loopt naast hem. Je hoort hem. Je leert hem innerlijk en uiterlijk kennen. En zoo met al die andere figuren! Die Philips II bijvoorbeeld. Wat een raadselachtige figuur. Wat weten wij daar nu eigenlijk van? Als je daar nu eens in kon komen. Dan moest je naar Spanje kunnen gaan. Concha begreep dat dadelijk. Grappige naam eigenlijk, Concha. U moet 'Contsja' zeggen. 'Wat beteekent dat eigenlijk?' 'Het is een afkorting van Concepción. Ontvangenis beteekent het. De onbevlekte Ontvangenis van Maria. Bijna alle vrouwen in Spanje heeten naar Maria, naar eigenschappen, deugden, vreugden, smarten van Maria.'

Zou je nu kunnen te weten komen hoe het met haar was? Als nu eens iemand met bijzondere mediamieke begaafdheid, een of ander voorwerp van haar in handen kreeg, bijvoorbeeld een brief van haar, zou hij dan iets naders van haar kunnen zeggen? Dat zou je toch kunnen probeeren? Tenhoeve is een fijne vent, die zou dadelijk begrijpen wat je wilde. Die wist vast wel iemand. En als je hem nu eens zei dat je zelf een beetje mediamiek was? Hij was wel erg voorzichtig, ook op college. Delicaat mensch. Als ik Loes eens opbelde? Misschien heeft zij wel iets gehoord. Gek eigenlijk, dat ik daar niet eerder aan had gedacht.

- U spreekt met van de Moer. Is Mevrouw Nyeborg thuis?

- Ja, Loes, met Maarten.... Hoe is het met jullie.... Neen, ik ben pas terug.... Gaat nogal.... Dat was een heerlijke avond, je weet wel, toen met dien Spaanschen schrijver en zijn dochter.... Heb je nog wel eens wat gehoord?.... O ja? Van wanneer is die brief? In drie weken kan al weer heel wat gebeurd zijn.... Mag ik misschien vanavond even aankomen?.... Zoo groot zijn die afstanden niet.... Misschien met Willems, achterop de motor.... Hij wou naar een lezing over Spanje.... Goed, tegen zevenen. Tot straks.

Dat was een goed idee. Als ik nu met Willems naar die lezing ging, en ik haalde dien brief af. Je weet nooit. Wat zou Tenhoeve zeggen? Wat zei hij ook weer op het laatste college? ‘Iedere handeling is het begin van een nieuwe gebondenheid’. Als ik thuis kom, staan die koffers er nog. Dan vanavond maar uitpakken? En dan onmiddellijk naar bed. ‘Jij valt in bed, zooals een ander zich in het water laat vallen,’ zei Willems. Dat kon nu wel eens waar zijn. En dan morgen beginnen....

‘Iedere handeling is het begin van een nieuwe gebondenheid’. Nu doe ik iets. Ik ga naar Willems. Samen naar Den Haag. Naar een lezing over Spanje. Waarom? Is nu die handeling het gevolg of het begin van een gebondenheid? Motorrijden is prettig. Vooral hoeken maken. Scherpe hoeken. Dat je zoo scheef ligt. Ongelooflijk fijn. Bedwelmend. Willems rijdt goed. Die vorige keer was reusachtig. Af en toe honderd. Waarom vind je dat nu eigenlijk fijn? Als je slipt, ben je er geweest. Je kunt ook tegen een boom rijden. Of op een fietser, die uit een zijweg komt. Je hebt ook altijd lui die willen snijden. Eigenlijk doen wij dat ook. Met een motor kom je overal door. Krenterig van thuis, dat zij me geen motor willen geven. ‘Neen, jongen, wij kennen je. Jij zoekt het gevaar.’ Wat weten zij daarvan. Eigenlijk ben je allemaal bang. Dat is het juist. Je bent bang en toch trekt het gevaar. Als je er aan denkt dat je met een kapotte kop op den Wassenaarschen Weg kan komen te liggen, dan huiver je even. En toch is dat fijn. Hoe is het ook weer? ‘Schauderen ist der Menschheit bester Teil’. Bester of beste? Wat kennen wij toch slecht Duitsch. En terwijl je zooveel Duitsch leest. Enorm knap zijn die Duitschers in de moderne psychologie. En wat passen zij die toe! Ontzaglijk, zooals zij de massa eronder houden met psychologische trucs. Natuurlijk zitten de Duitschers er ook achter in Spanje. De Italianen zoeken vaste punten voor hun Middellandsche Zee-politiek. De Duitschers zoeken grondstoffen en een nieuw front tegen Frankrijk. Zou die man daar vanavond ook over spreken? Als Willems nu maar thuis is, anders weet ik niet eens waar het is. Gelukkig, daar staat zijn motor.

- Juffrouw, is meneer Willems thuis?

Willems is toch waarachtig heel anders dan ik. Zijn heele ‘kast’ was al op orde. Boeken op tafel. Koffers uitgepakt. Hij zat al met een huisjasje aan. Te lezen. Een politieke brochure natuurlijk. Enorm, wat die las. Politiek, sociologie, economie. Reusachtig bij. Die kwesties hebben mij nooit zoo geïnteresseerd. Niet op zichzelf. Alleen in verbinding met menschen. Voor Willems zijn het denkpuzzles. Schaakproblemen. ‘De menschen zijn bijkomstig’. Mooi zoo. Dat denken die lui zeker ook die Madrid bombardeeren.

- Wat is dat eigenlijk voor een lezing, vanavond?

- Het is in een Spaansche vereeniging. Door iemand die pas uit Spanje komt. Hij moet goed op de hoogte zijn. Hij is er vaak geweest en heeft een paar boeken over Spanje geschreven. Misschien zegt hij wel dingen, die je interesseeren. Over hoe de menschen nu zijn, hoe zij reageeren, wat er in hen omgaat. Hij kent een massa lui. Ik geloof dat hij ook een artikel over den vader van dat Spaansche meisje heeft geschreven. Daarom kwam ik vragen of je zin hadt mee te gaan. Allemachtig, wat heb jij over dat kind gezeurd. ‘Wat een oogen’. ‘Wat een handen’. ‘Wat een figuur’. ‘Wat een prachtig zwart haar’. ‘En zij zei....’ ‘En zij keek....’ ‘En zij speelde....’ Is dat al over? Wie is het nu? Blond, geel, zwart?

- Zeur niet. Je staat te zwammen. Laten wij gaan. Wij kunnen wel in een cafetaria eten. Ik wil een beetje zuinig zijn. Zij hebben me thuis alles gegeven tot de Kerst toe. Dat hebben zij nog nooit gedaan. ‘Je moet met geld leeren omgaan,’ hebben zij gezegd. Ik wou even bij de Nyeborgs aangaan. Even iets vragen. Kan dat? Wij komen er bijna langs. Je weet nog wel waar het is?

Beroerd is dat je zoo koud wordt op een motor. Dat bederft je plezier een beetje. Een motor is een prachtig ‘alibi’. Je bent nergens. Je bent afwezig. ‘Je bent er niet.’ Je bent tusschen twee punten, en je weet niet of je aankomt. Schorsing van bestaan. Het leven in Spanje heeft toch veel aantrekkelijks. Je bent van je eigen problemen af. Elk oogenblik kun je dood zijn, dus

waar zou je je bezorgd over maken? Als je het goed beschouwt, dan hebben die Spanjaarden eigenlijk ‘vacantie van zichzelf’. Dat zie je ook in de boeken over de ervaringen van de frontsoldaten in den wereldoorlog. Je leeft in de schaduw van den dood. Of onder de middagzon van het leven? Je leeft vast intenser. Waar zou je nu met Concha over spreken? Toch miserabel dat dat kind daar zit. Wat zou er in dien brief staan? Zij schreef nogal opgewekt, zei Loes. Wat was haar vader voor een man? Zou Ortega tegen zoo'n storm bestand zijn? Toch eigenlijk meer een bel-esprit die op een afstand over de dingen praat.

- Zeg, Willems, vind je het erg even buiten te wachten? Misschien zitten zij te eten. Het is goed half zeven. Ik zeg dat wij haast hebben. Laat de motor aanstaan. Ik ben in twee tellen terug.

Die lieve Loes. Zij begrijpt altijd alles dadelijk. Wat is zij moederlijk, terwijl zij nog zoo jong is. Zij zegt haast niets, en en geeft je met den liefsten glimlach den brief. ‘Ik moet hem terughebben, hoor.’ Meer niet. En zij laat je rustig gaan, als zij ziet dat je liever niet verder wil praten.

Willems ook een geschikte vent. Geen woord. Hij blijft kalm op zijn motor zitten, je wipt er weer op, en voor je het goed beseft, ben je al een eind op den Benoordenhout.

- Welke cafetaria?

- Dat doet er niets toe. Stal jij de motor ergens. Bijvoorbeeld tegenover ‘Studio’. Dat is een geschikt punt. Dan eten wij ergens wat, en gaan dan een kopje koffie drinken. Hoe laat begint het?

- Tegen half negen.

Ik zit graag in een kroeg. Er zijn een paar geschikte in Den Haag. Niet veel. In Amsterdam meer. De sfeer is in Amsterdam ook anders. Daar komen de lui veel meer bij elkaar om over ideeën, boeken, kunst, muziek, te praten. In Amsterdam praat je en luister je. In Den Haag kijk je, observeer je. In Den Haag heb je altijd het gevoel toeschouwer te zijn van een heel spectaculaire revue, alles is gericht op het vertoon, dat dan ook wel boeiend

kan zijn. In Amsterdam zijn zij allemaal actief, zij zijn bezig, en je wordt in de activiteit betrokken.

Wat zouden die menschen nu doen als hier plotseling een bom barstte? Een paar maanden geleden zaten wij hier in een groepje met Concha en haar vader, gezellig op het Buitenhof. En nu, zij is misschien al dood en begraven, of gewond. Dien brief lees ik nu maar niet. Strakjes, alleen. Morgen Tenhoeve opbellen. Of zou het me zelf gelukken? Met die snuifdoos ging het in eens. Waardoor eigenlijk? Ik was den vorigen avond erg laat naar bed gegaan. Dan ben ik den volgenden dag altijd gevoeliger voor indrukken. Zou je zoo'n mediamieke begaafdheid kunnen ontwikkelen en regelen? Dat zal toch wel samenhangen met de mate van bewusten tegenstand. Als je nu waziger bent, slapper en een beetje zwevend, door vermoeidheid of een slapeloozen nacht, zou je dan ontvankelijker voor zulke indrukken worden? Als ik nu vanavond, als ik thuis kom, dien brief eens lees, en probeer of ik mediamiek contact krijg?

Geschikte vent, die Willems. Nu zit hij maar rustig de krant te lezen, en laat mij soezen. Vreemd eigenlijk, dat ik altijd Willems zeg, en hij me bij mijn voornaam noemt. Misschien zit hem dat in zijn naam. Willems. Dat lijkt een voornaam. Het kan ook in zijn karakter zitten. Hij is ouder en zelfstandiger dan de meeste derde jaars. In dienst ook veel beter. Goed reserve-officier. Moest actief worden, zei de ‘Ouwe’. Curieus, zoo goed als hij gezag wist in te boezemen. Dat was bij mij niet veel. Eigenlijk maar goed dat ik geen examen had gedaan. Thuis woedend, natuurlijk. ‘Het stond goed, reserve-luitenant.’ ‘Zoo'n moeilijk examen was het niet.’ Alsof dat de kwestie was. Ik deugde er niet voor. Dat besefte ik heel goed. Ik was te absent. Ik was er met mijn gedachten niet bij. En de jongens hadden ook geen ontzag voor mij. Ik kon nooit den juisten toon vinden. Dan weer te joviaal en te gemoedelijk, dan weer te veel uit de hoogte. Toch wel goed, dat ik in dienst was geweest. Schermen is een fijne sport. Schieten had ik ook wel geleerd. Zoo'n machine-geweer bedienen, uit elkaar halen en in elkaar zetten, was toch wel aardig.

Niet moeilijk ook. Terwijl ik toch niet practisch ben. Zouden er veel studenten meevechten in Spanje? Die vader van Concha beweerde, dat de studenten in Spanje altijd fel deelnamen aan het politieke leven. Zou Concha veel van die studenten kennen? Zou de omgang nogal vrij zijn?

- Zullen wij opstappen?
- Is het ver?
- Neen. Vlak bij. Hier in het centrum.

Een onprettig gevoel in een stampvolle zaal te zitten. Vooral met een lezing. Ik houd niet van lezingen. Ik kan niet lang achtereen luisteren. Dat is op college ook zoo lastig. Die Willems maakt pracht dictaten. Ik af en toe een aanteekening, waar ik later niet meer uit wijs word. Zou ik nu Concha's brief lezen? Neen, beter wachten. En luisteren. Dan kom ik er misschien achter, wat er in Spanje gebeurt. De kranten geven een massa gebeurtenissen los door elkaar. Juist, die man geeft een soort van politieke geographie. Nu snap je de tegenstellingen. Franco vertegenwoordigt een nogal uiteenloopende groep, conservatieven, republikeinen, monarchisten, fascisten, clericalen, en hij werkt samen met Duitschland en Italië. De andere kant is al even vol innerlijke tegenstellingen. Liberalen, socialisten, communisten, anarchisten. Wat zegt hij nu van het Russische gevaar? Tijdelijk en gering. Rusland is in een ernstige crisis. Niet in staat tot expansionistische politiek. Spanje streefde naar een liberale republiek, met een sociaal-vooruitstrevend karakter. Die republiek is tegen drie vijanden aangebotst, de conservatieve Spanjaarden met de geestelijkheid, het buitenlandsch groot-kapitaal dat bezorgd is over zijn beleggingen en industrieën in een socialiseerend land, en Duitschland en Italië, wier invloed in een liberale republiek natuurlijk gering is, en die daarom een fascistisch-gezinde regeering wenschen.

Die kerkbranden en priestermoorden zijn natuurlijk vreeselijk. ‘Deels uitingen van een in paniek geraakte menigte, deels uiting van onverantwoordelijke, misdadige elementen’. Verwerpelijk, maar begrijpelijk door het openlijk samengaan van de geeste-

lijkheid met den opstand. ‘Spanje is een ontkerstend land’. ‘De geestelijke en moreele vorming van het volk in ergerlijke mate verwaarloosd’. ‘De uitbarstingen van volkspassie tegen Kerk en clerus moeten worden gezien in het licht der tyrannieke clericale politiek, en verwaarloosde volksopvoeding’.

Het is eigenlijk heel eenvoudig. Die opstand van Franco c.s. is de opstand der geprivilegeerden, die bang zijn hun privileges te verliezen. Met de religie willen zij de ware motieven bemantelen. Dat zie je herhaaldelijk in de geschiedenis. Een ideologie die de eigenlijke politieke en economische bedoelingen verbergt.

‘Aan beide kanten is rechtloosheid’. ‘Bij Franco heerscht een clericaal-militaire terreur die in enkele maanden duizenden slachtoffers heeft gemaakt’. ‘Aan den regeeringskant is rechtloosheid door paniekstemming, bandeloos gepeupel, en gemis aan gezagsorganen’. ‘De opstand heeft alle machtsapparaten der regeering stukgeslagen’. ‘Het zal maanden duren, en veel menschenlevens kosten, eer de regeering zich weer krachtig kan doen gelden’. ‘Inmiddels kan Madrid zijn gevallen’. ‘De internationale toestanden maken de overwinning van de opstandelingen waarschijnlijk’. ‘De zoogenaamde democratische regeeringen neigen over tot een autoritair bewind, en hebben weinig sympathie voor een volksregeering’. ‘Het typische Spaansche locale patriottisme doet een hardnekkige verdediging van Madrid verwachten’. ‘Madrid heeft zwaar te lijden van de bombardementen’. ‘Het vreeselijke van een burgeroorlog is dat de scheidingslijn niet langs de fronten loopt, maar dwars door de gelederen en de achterhoede’. ‘Spionnage en provocatie’. ‘Rouw in alle gezinnen’.

Rouw in alle gezinnen. En in die hel leeft Concha. ‘Vliegtuigen vliegen laag over de stad en schieten met machinegeweren op de bevolking’. ‘In Madrid is onvoldoende afweergeschut’. ‘Onvoldoende vliegtuigen’. ‘De burgerbevolking organiseert de verdediging, onder leiding van politieke partijbesturen, vakvereenigingen, en enkele officieren’. ‘Onderlinge verdeeldheid

verergert de treurige toestanden'. 'Vrouwen en meisjes werpen barricaden op, en organiseeren hulpdiensten'.

Wat een ellendelingen, om op de burgerbevolking te schieten. Waar blijft nu die 'stem van het wereldgeweten'? Huichelachtige wereld, die niet in zijn rust wil gestoord worden. Die rustig van zijn rente wil leven. Hoe die rente er komt, kan hun niet schelen. Zij doen hun oogen dicht en houden hun handen op hun ooren. Zij kennen maar één gevaar, het verlies van hun geld. Geraffineerde psychologische truc, dat geraaskal over communistisch gevaar. Wat voor kracht gaat er nu uit van Rusland, vergeleken bij Duitschland! En hoeveel gevaarlijker voor de cultuur en de vrijheid van geweten is dat nazi-fascisme! Onbegrijpelijk dat de Spaansche clerus in Duitschland een bondgenoot zoekt. Daar zullen zij nog pleizier van beleven. Hoe zou het nu met dat arme kind zijn? En ik zit hier maar. Drink rustig mijn kopje koffie en zit naar lezinkjes te luisteren. Daar straks zat ik waarachtig in dat café aan hetzelfde tafeltje als zij in Juni. En nu ligt zij misschien gewond in een donkere straat. Of morgen komen die vervloekte Marokkanen. En ik ga naar een repetitor. Een repeteergeweer heb ik noodig. Loop naar den drommel met je repetitor.

- Zeg, Willems. Ik stik hier. Ik ben er nu wel achter. Ga je mee? Het is toch zoowat afgeloopen. Dan gaan wij een eindje om. Laten wij nog even op het Buitenhof gaan zitten. Je kunt nog best buiten zitten.

Ik wil weer aan hetzelfde tafeltje zitten. Er zit goddank niemand. Hoe zat zij ook weer precies? O ja, zoo hield zij haar hand. Haar andere hand lag op haar knie. Wat een klein voetje had zij. Fijne zijden kousen. Daar houd ik van. Zij kleedde zich goed. Grappig, dat kleine hoedje. En dat prachtige, glanzend-zwarte haar. Wie zei dat toen ook weer dat de Spaansche vrouwen beroemd zijn door de goede verzorging van haar haar en haar voeten? Die uitdrukking in haar oogen! Warm, vriendelijk, een beetje ironisch. Lief. Moederlijk haast. Zij zijn wel erg Oostersch. Wat een fijne pols. Zoo zat zij, en zoo hield zij haar hand toen

zij wat opschreef. Wat schreef zij ook weer op? Ja, wacht eens, wat was dat ook weer? Het ging over haar naam, die anders was dan die van haar vader. Hoe zat dat nu? O, ja. Zij dragen ook hun moeders naam, achter hun vaders naam. Daardoor dat verschil. Zij had een forsche hand. Zou ik het kunnen nadoen? Zoo schreef zij, zoo hield zij haar hoofd, zoo haar hand. Zij wiegelde een beetje met haar voet. Zij had mijn pen geleend. Ja, zoo was het ongeveer. Concepción de Argensola y Castrojériz. Prachtig klinkt dat. Wat voel ik haar nu dichtbij. Het is alsof zij hier zit. Ik heb het gevoel of ik met haar kon praten. Zou je nu, door zoo geconcentreerd te denken, contact met iemand kunnen hebben, die ver weg is? Innerlijk voel je dat dit zoo moest zijn. Beroerd dat het zoo geloopen is. Thuis zeiden zij natuurlijk dat het een bevlieging van me was. Als ik nu eens in de vacantie naar Spanje was gegaan? Haar vader zou in Santander, aan de Internationale Zomeruniversiteit, een paar lezingen houden. Dat is niet doorgegaan natuurlijk. Want anders kon zij niet uit Madrid hebben geschreven. Het zou beroerd zijn geweest, als ik haar gemist had. Want van Santander uit kun je haast niet meer naar Madrid komen. Hoe zou je nu in Madrid kunnen komen? Als journalist? Maar voor welke krant? Bovendien redigeer ik moeilijk.

- Kom, Maarten. Je zit te soezen. Wij gaan naar huis.

- Naar huis gaan vind ik altijd moeilijk, als ik uit ben geweest en het is laat geworden. Je leeft dan in een zekere illusie, en je moet dan weer in de dagelijksche werkelijkheid terug. Op mijn kamer staan mijn koffers nog ingepakt. Ik had geen zin ze uit te pakken. Dat zou het begin van een ellendig geheel zijn geweest. Zij willen thuis dat ik rechten afstudeer, en het staat me tegen.

- Het is niet zoo dwaas van je ouwelui. Jij bent veel te veel met jezelf bezig. De discipline van het ambtenaarsbestaan is goed voor emotioneele menschen. Die hebben een gareel noodig. Jij bent innerlijk niet zelfstandig genoeg voor een vrij beroep. Je bent veel te ontvankelijk voor indrukken. Neem me niet

kwalijk dat ik het je zeg. Je bent nu heelemaal van streek door die Spaansche kwestie. En gisteren dacht je er misschien niet eens aan. Je ziet er uit als een geest. Drink nog een kop koffie, zonder suiker en melk. En dan gaan wij weg.

Terug. Met die ongezellige 'kast' als einddoel. Drie ingepakte koffers, een kale tafel, een repetitor, en als finale, het departement, of zoo iets, als een hel. Dat noemen zij leven. Leven is innerlijke spanning. Beleving. In Madrid leef je. Beleef je ieder uur. Dan voel je je verantwoordelijk voor iedere gedachte, ieder gevoel, iedere handeling. En steeds loop je vlak langs den dood. Prachtig gezegd 'De dood wenkt ieder uur'. Stel je voor. Ik zit samen met Concha, op het terras van een café. Bombardement. Alle twee dood. Merkwaardig, wat een bekoring er van die gedachte uitgaat. Zou je veel pijn hebben? 'De dood wenkt ieder uur'. Daar zit iets lieflijks in. Wenken, groeten, uitnoodigen. Tot rust, verpoozing. Hoe is dat gedicht ook weer van den dood der geliefden? 'Nous aurons des divans profonds comme des tombeaux'. Wij *krijgen* die. Die staan op ons te wachten. In de groote caravanserail van den dood staan voor de geliefden die rustbanken gereed. En de dood wenkt ieder uur. Concha en ik loopen daar hand in hand naar toe.

- Zeg Maarten, drink een borrel, en ga naar bed. Morgen kom ik wel even aan, dan praten wij nog wel over je studie. Wij kunnen misschien een beetje samenwerken. Saluut.

Daar staan ze nog. Die ellendige koffers. Wat een koud, troosteloos hok. En wat leelijk. Het eenig menschelijke wat ik nu hier heb, is de brief van Concha. En die is niet eens voor mij.

Ik was in den hoek van de kamer gaan zitten, met den brief van Concha in mijn handen. Ik had het uitzicht op de gracht, waarin het water glinsterde door de lantaarn voor het huis. Ik zat te turen naar de speling van het licht op het zachte rimpelende water, en dacht eigenlijk aan niets. Mijn hoofd was leeg en licht. Ik soesde, moe en verdrietig. Ik had het gevoel te zweven, over het water, door de lucht, in een schemerige ruimte. Mijn handen voelden groot en zwaar, en ik kon niet zeggen welke hand, de

linker of de rechter, op de ander lag. De brief hield ik vast, zonder hem te lezen. En zonder dat ik het goed besefte, begon ik stil te schreien. Nu lig ik languit. Als op een brancard. Om mijn hoofd binden zij een doek. Bloed loopt over mijn gezicht. Mijn arm doet vreeselijke pijn. Mijn been kan ik niet bewegen. Overal rondom hoor ik roepen. Een geweldig lawaai als een huis dat instort. Zware, doffe knallen. Scherp geknetter van machinegeweren. Menschen rennen langs me heen. Mijn brancard wordt omgegooid. Er ligt een kind naast mij, heelemaal met bloed besmeurd. Vreeselijk lawaai. Het heele huis dreunt, menschen stormen de trappen af. Ik hoor in het Spaansch, Fransch, Duitsch schreeuwen en roepen. Een vreeselijke pijn in mijn hoofd. Ik val in een diepe put en blijf vallen.

Hoe lang dat heeft geduurd, weet ik niet. Toen ik weer tot mezelf kwam, zat ik precies zoo als ik was gaan zitten, met den brief van Concha in mijn hand. Ik was doodmoe, alsof ik uren lang door de sneeuw had geloopen. Nog hetzelfde vreemde, leege gevoel in mijn hoofd. Wat zou Ten Hoeve daar nu van zeggen? Hij zou zich er misschien niet over uitlaten. Het voorzichtig toeschrijven aan vermoeidheid, groote ontvankelijkheid voor indrukken, die lezing over Spanje, bezorgdheid over Concha. Zou hij in de realiteit van die ervaring gelooven? Misschien wel. Hij is een voorzichtig man. ‘Er zijn meer realiteiten dan wij kennen.’ ‘Onze geestelijke kennis is zeer beperkt.’ Maar tegen den betrokkene zou hij zich anders uitdrukken. ‘Men zij voorzichtig met proefnemingen, en hechte niet veel waarde aan eigen, ongecontroleerde experimentaties.’ Ik voel het zelf echter als werkelijk. Zooals het geval met die snuifdoos, en andere kleine gevallen.

Ben ik inderdaad in werkelijk contact met een Madrileensch voorval geweest? Heeft Concha terwijl zij aan het schrijven was, zooiets meegemaakt. Is het mogelijk dat het *nu juist is gebeurd?* Ligt Concha misschien nu zelf zwaar gewond te midden van puinhoopen?

Wat belet me eigenlijk naar Spanje te gaan? Het leven waar-

heen men mij hier wil dringen, trekt mij niet aan. Hier bindt mij weinig. En ik ben niemand tot nut. Ginds kan ik misschien iets doen. Concha helpen. Een barricade opwerpen. Een machinegeweer bedienen. Ellendig eigenlijk, menschen doodschieten. Maar, in wat voor een wereld zal ik verplaatst worden? Wat een ervaringen, als je het overleeft! Wat een einde, als je er blijft! 'De dood wenkt ieder uur.' Wat een bezielende kracht moet daarvan uitgaan!

Hoe laat zou het nu zijn? Vier uur. Hoe kom je in Spanje? Eerst maar naar Parijs. Maar hoe kom je erin? Mijn pas heb ik hier, die is in orde. Pas verlengd. Zij zullen echter aan de grens wel een nadere verklaring willen hebben. Ook een bewijs dat ik geen fascist ben. Of een spion. Of een provocateur. Hoe kom ik daar nu aan? Hier op de Spaansche legatie is op het oogenblik niemand van de regeering. Dat zeiden zij gisteren onder die lezing. Het beste is dat ik een verklaring krijg van een of andere anti-fascistische studenten-organisatie. Geen socialisten of communisten. Als ik Zeus eens opbelde? Zou hij al terug zijn? Maar hoe heet hij eigenlijk. Iedereen zegt Zeus. Wat een groote, dikke kerel! Toch wel intelligent, en goed organisator. Die lezingen over sociale psychologie heeft hij keurig in elkaar gezet. Hoe heet zijn hospes? De Vries, een bakker. Die is vast al op. En Zeus is een gemoedelijke, geschikte vent. Hij zal het wel begrijpen.

- Ja, hallo. Spreek ik met de Vries, bakkerij? Neemt U me niet kwalijk.... Het versche kadetje?.... Neen, dat niet.... Is Zeus al terug? U weet wel, die groote student, hoe heet hij ook weer, iedereen zegt Zeus.... Heeft hij telefoon op zijn kamer?.... Ja, wilt U zoo goed zijn?

- Ja, Zeus, met de Moer.... Neem me niet kwalijk.... Ja, een beestachtig uur.... Maar het is ernstig.... Neen, geen ongeluk.... Neen, de zaak is zoo. Ik ga naar Spanje, en heb een bewijsje noodig, dat ik betrouwbaar ben.... Kun jij me dat strakjes bezorgen?.... Ja, dadelijk. Ik ga met den trein van tegen elven uit Den Haag.... In absoluut vertrouwen. Tot straks.... Tegen achten.

Wat zou ik meenemen? Weinig bagage. Het zal daar wel koud zijn, buiten Madrid. Vlak bij de bergen, daar ligt het heele jaar sneeuw. Warme kleeren meenemen. Een ijstrui. Bergschoenen. Een trenchcoat. Een leeren motorbroek en motorjas. Gelukkig dat ik die heb. Twee stel wollen ondergoed. Sportkousen. Laat ik het opschrijven. Het moet in een kleine koffer en een rugzak. Toiletgerei. Een paar pakjes noodverband. Die kan ik straks nog koopen. Wat een bof dat ik zooveel geld heb meegekregen. Curieus, dat dat net zoo uitkomt. Vijfhonderd pop. Moest ik drie maanden alles van betalen. Het collegegeld gireeren zij thuis. Dat is niet meer noodig. Zij zullen wel raar opkijken. Ik zal wel schrijven uit Parijs.

Ik was plotseling bijna opgewekt geworden. Ik maakte mijn kleinste koffer, een stevige, leeren koffer, leeg, en deed er de bovenkleeren en schoenen in die ik wou meenemen. In mijn rugzak de onderkleeren, een paar tennisshirts en toiletgerei. Ik kon heel helder en precies nadenken, en toch was het of ik in een droom handelde. Ongelooflijk helder was ik. Ik keek of de veters van mijn bergschoenen nog goed waren, ik pakte een reservestel in, keek of ik wat reserve-scheermesjes had, of overal de knoopen stevig zaten. Aan het station in Den Haag kon ik wel Fransch geld koopen. Verder had ik niets noodig. Aan de hospita zou ik zeggen dat ik voor een paar dagen wegging. En een maand vooruit betalen. Dat was tachtig gulden. Alles bij elkaar had ik dan toch nog bijna vijfhonderd gulden, want ik had nog wat over van den zomer. Uit Parijs zou ik mijn kamer opzeggen.... of tegen vacantie-condities aanhouden? Zou ik hier nog terugkomen?

Ik ging bij het raam zitten, en keek mijn kamer rond. Met hoeveel illusies was ik hier een paar jaar geleden gekomen! Eigenlijk een beroerd leven gehad, zonder dat je zeggen kon waarom. Gemis aan werkelijke levensvreugde, aan werkelijke onbezorgdheid, aan jeugd. Een massa problemen waar je geen weg mee wist, en weinig prettige herinneringen. Wat een schamel beetje prettige herinneringen uit zijn kinderjaren heeft een

mensch! Vreemd, daar had ik nooit zoo precies aan gedacht. Ik had nog nooit bij mijn moeder op schoot gezeten, en mijn vader had mij nooit een zoen gegeven. En toch was mijn moeder een sterk emotioneele natuur, en mijn vader een fijn, vriendelijk man. Hoe moest je dat nu verklaren? Ik zelf had veel behoefte aan liefde, aan liefkoozingen. Maar was verlegen, een beetje linksch en onhandig. Daar was ik nu wat overheen. Systematische oefening. Ellendig, dat gevoel van eenzaamheid. Daar heb je waarachtig die eend weer. Wat heeft die den heelen nacht in dat koude water gedaan? Allemachtig, daar is de hospita. Ja, binnen!

- Gunst, meneer. Zit u daar! En u bent niet eens naar bed geweest. U bent toch niet ziek? U bent zoo wit als een doek.

- Ik ga een paar dagen weg, juffrouw. Laat ik u de maand vast betalen. Dat is tachtig gulden. Krijg ik even een kwitantie? Mag ik een kop koffie hebben? Brengt u maar een potje, heel heet. Anders niet.

Om acht uur ga ik naar Zeus. Dan breng ik eerst mijn koffer naar het station. Op dit uur kom je niemand tegen. Willems zal ik wel schrijven. Ik geloof dat die in staat zou zijn me op te sluiten, en mijn familie te halen.... Of mee te gaan....

Zelden had ik me zoo opgelucht en zoo helder gevoeld, als dien morgen toen ik naar het station ging. Toen ik de vestibule van het station inging, kreeg ik ineens een heel vreemde gewaarwording. Het was of mijn koffer plotseling heel zwaar en lang werd, en ik hoorde me zelf zeggen: *Ik draag mijn eigen doodkist.* Ik zag het lange, zwarte gevaarte, met zijn zilverachtige schroeven. Het deksel werd ineens doorzichtig. En daar lag ik zelf.... Dat duurde een poosje. Ik bleef voor de draaideur staan, tot een pootige juffrouw me een duw gaf, en ik haar tegen een ander hoorde zeggen: ‘Die is zeker aan den boemel geweest.’

Ik werd even duizelig, en moest me vasthouden. Toen dat over was, voelde ik me weer heelemaal goed en helder, en gaf mijn koffer in bewaring. In het café tegenover het station probeerde ik een broodje te eten.

Zeus was hartelijk, zooals alle groote, dikke kerels hartelijk zijn. Hij vroeg precies wat ik wilde. Was heel verbaasd over mijn besluit. ‘Vreemd, voor iemand zooals jij, met weinig politieke en sociale belangstelling.’ ‘Ik zou wel willen, maar durf de consequenties niet aan.’ ‘Je snapt toch goed wat je doet, niet?’ ‘Toch geen verkapte poging tot zelfmoord?’

- Neen, Zeus. Ik weet precies wat ik wil en wat ik doe. Het is in orde. Als jij me nu maar zoo'n brief wilt geven. Jij hebt toch ook wel relaties in Parijs, in studenten-organisaties.

- Hier is een briefje waarin ik verklaar dat je anti-fascist bent (idioot woord eigenlijk) en geen lid van een of andere politieke partij of vereeniging. Ik heb het in het Fransch geschreven. Dan heb ik ook nog een brief voor een van de leden van de Spaansche legatie in Parijs. Die is er pas, na die algeheele verandering. Ik ken hem goed, heb een paar weken met hem omgegaan in Lausanne, toen wij allebei die sociologische cursus volgden. Hij kan je alle inlichtingen geven. Schaam je niet, als je op het laatste oogenblik spijt krijgt. Kom dan terug, want anders ben je ginds de menschen tot last. Good luck, kerel.

Tegen elven vertrok ik uit Den Haag, naar Parijs. Toen ik in den trein stapte had ik het gevoel of ik uit mijn eigen, natuurlijke bestaan trad, of ik de gewone, beperkte werkelijkheid verliet, en in een andere wereld overging, waar alles mogelijk zou zijn. Ik dacht bij mezelf: ‘Kijk, daar gaat Maarten van de Moer, in den D.-trein, naar Parijs. Hij moest vandaag naar het besprekingsuur van de colleges, en hij moest een repetitor zoeken. Maar hij gaat naar Madrid. En daar wordt gevochten. En daar bombardeeren zij. De dood wenkt ieder uur’....

Op het rhythme van den trein klonk het voortdurend in mijn hoofd: ‘nous aurons.... des divans.... profonds.... comme des tombeaux.’ *Divans.... tombeaux.... divans.... tombeaux.*

Na Brussel viel ik in slaap, en droomde dat ik met Concha in een glazen kist lag. Een massa menschen, ook mijn familie, gooide met steenen op het deksel, maar het ging niet stuk. ‘Oom’

stond vlak bij, en wees naar mij, met zijn wandelstok, en zei: ‘Dat jongmensch heeft geen vooruitzichten. Dat is een tombolist.’

Vlak voor Parijs werd ik wakker. Het woord ‘tombolist’ klonk me nog helder in de ooren. Wat is een tombolist? Uit welke associatie is dat ontstaan? Tombeau of tombola? Of uit beide? Het spel met het leven en den dood? Ik had niet het gevoel te spelen met mezelf en den dood. Er was een rustige, ernstige stemming over mij gekomen. Een gevoel van geleid te worden naar een bestemming, die ik niet kende, waar ik me geen juiste voorstelling van kon maken.

- Chauffeur, Rue de Monsigny, près de l'Opéra.

Hoofdstuk II.
Parijs, Toulouse, Barcelona.

Een aardig, klein, gemoedelijk Fransch hotel. Ik had er kennissen over hooren spreken. Ik verkoos het boven een ander hotel waar ik vroeger had gelogeerd, omdat ik niet aan vroegere reizen wilde herinnerd worden. Het eerste wat ik deed, was den portier te vragen de Spaansche ambassade voor me op te bellen. Ik kreeg dadelijk gehoor, en vroeg naar Fernández, den man waar Zeus mij over had gesproken. Het was nog geen zes uur, en van vijf tot acht waren bureau-uren. Fernández kwam aan de telefoon. Ik legde hem het geval uit. Of ik onmiddellijk wilde komen, of den volgenden dag, tusschen elf en één, of vijf tot acht. ‘Nu dadelijk, als het kan.’

Avenue Georges V. Dat was met den Metro, van de Place de l'Opéra af, twee maal overstappen. Ingewikkeld, die Metro. Merkwaardig schouwspel, al die menschen. Curieuse koppen. Daar stond ik nu, in den Metro, in Parijs, Dinsdag 6 October, 's avonds om zes uur, op weg naar de Spaansche ambassade, om me aan te melden als vrijwilliger. Dat had ik vier en twintig uur geleden niet kunnen droomen. Onwaarschijnlijk, eigenlijk.

Ik begon met verkeerd te loopen, vond tenslotte de Spaansche ambassade, en belde aan de verkeerde deur. Ik moest mij aan de dienstdeur vervoegen. Druk geloop op de trappen. De portier wees me waar ik me moest melden. Ik vroeg naar Fernández. Hij kwam, bedrijvig en nerveus, aanloopen. Een groote kamer, drie bureaux, een paar telefoons, druk gepraat. Getik van schrijfmachines en gerinkel van telefoons. Komen en gaan van mannen,

meest jonge mannen, blijkbaar vrijwilligers. Arbeiders, intellectueelen, avonturierstypen, sportsmen. Een soort van breede toonbank scheidde ons van het ambassade-personeel. Ik gaf mijn aanbevelingsbrief aan Fernández, die me daarna binnen liet in een klein zijkamertje.

- U wilt dienst nemen? U begrijpt goed wat U doet? Hij sprak duidelijk Fransch, gutturaal en hard.

- Ja, zeker. Hier is mijn verdere documentatie. Opleiding reserve-luitenant, maar ik heb geen examen gedaan. Heb mij vlak voor het examen teruggetrokken.

- Waarom?

- Ik voelde mij ongeschikt voor officier.

- Waarom?

- Dat zou ik niet precies kunnen zeggen.

- Onder welke voorwaarden treedt u in dienst?

- Alleen deze, zoo snel mogelijk naar Madrid te mogen.

- U hebt zelf eenige middelen?

- Ik heb bijna vijfhonderd gulden. Ik heb gezien dat de peseta tot op een vierde is gevallen, en veronderstel dat ik, met aftrek van reisgeld, voor eenige maanden voldoende heb.

- Morgenavond vertrekt een gezelschap per trein, over Port-Bou naar Barcelona. U kunt u daarbij aansluiten. De reis is voor onze rekening.

- Ik ga liever per vliegtuig, en geef er de voorkeur aan dit zelf te betalen.

- Wilt U uw pas en verdere stukken hier laten? Komt U dan morgen terug, om elf uur. Wij zullen een plaats in het vliegtuig reserveeren. Wij hebben steeds de beschikking over een aantal plaatsen.

Van dien avond in Parijs heb ik slechts een vage herinnering. Wandeling over de boulevards, gegeten in een klein restaurant, kranten gelezen op het terras van een café, gemijmerd. Vroeg naar bed, en loodzwaar geslapen. Goed elf uur was ik weer op de Spaansche ambassade. Fernández was er al, hetgeen me verbaasde. Ik had altijd gehoord dat Spanjaarden je uren laten

wachten. Later heb ik bemerkt dat de meeste Spanjaarden geen begrip van tijd hebben. Een Spanjaard zou nooit een uurwerk hebben uitgevonden.

Fernández was heel geschikt. Later heb ik gehoord dat hij Zeus had opgebeld. Mijn voorstel zelf mijn reis te betalen, en onmiddellijk naar Madrid te willen gaan, had hem argwanend gemaakt. Zeus had gezegd dat hij voor me instond. Overigens stond mijn geval niet alleen. Heel wat Engelschen, studenten, schrijvers, sportsmen, cineasten, hebben zelf hun reis en andere onkosten betaald.

- Wilt U deze verklaring doorlezen? En teekenen, als U het er mee eens bent? U kunt vanavond vertrekken. Uw biljet ligt gereed op het bureau van de *Air France,* hier schuin tegenover.

Ik las de verklaring vluchtig door. Vrijwilliger in Spaanschen dienst. Onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de autoriteiten. Oorlogstoestand. Krijgswetten. Ik teekende, rustig, zooals ik een girobiljet zou hebben geteekend. Diep in me had ik het gevoel dat dit mij niet betrof.

- Hier zijn uw pas en andere stukken. Hier is een vrijgeleide, en verklaring van den gezant. En hier is een aanbevelingsbrief voor mijn broer in Madrid. Mijn broer is kapitein bij de milicianos. Advocaat van beroep. Misschien kan hij U van dienst zijn. ‘Salud y buena suerte.’

Ik haalde mijn biljet af in het bureau van de *Air France,* en vroeg welken trein ik moest nemen. Acht uur, Quai d'Orsay. Toulouse uitstappen. Bureau van de *Air France* in het station te Toulouse. Vertrek autobus half zeven van het station.

In het hotel schreef ik een brief naar huis, naar Willems, en naar Zeus. Aan ‘thuis’ schreef ik dat ik, zonder verder redeneeren, gevolg gaf aan een gevoel dat mij naar Spanje dreef. Ik schreef hun dat ik de innerlijke zekerheid had goed te handelen, en dat ik de leiding van mijn leven had overgegeven aan de hoogere machten, waarin ik geloofde. Mijn besluit zou hun verdriet doen, maar ik kon niet anders handelen. Voor het eerst van mijn leven was ik geheel in harmonie met mijzelf. Aan Willems vroeg

ik mijn hospita te zeggen dat ik voorloopig mijn kamer onder vacantie-voorwaarden aanhield. Ik durfde mijn kamer niet opzeggen, waarschijnlijk om niet alle banden met mijn vroeger bestaan te verbreken. Zeus bedankte ik voor zijn bemiddeling.

Toen ik 's avonds in de taxi zat, en langs het Louvre en de Seine reed, kreeg ik plotseling de opwelling terug te gaan. Een plotselinge, ontzaglijke angst voor den dood, voor verminking, voor blindheid, overviel me. Die angst maakte spoedig plaats voor een sentimenteel gevoel van meelijden met mezelf. ‘Die jongeman daar, in die taxi, komt nooit meer terug. Die gaat naar Madrid en sneuvelt daar.’ Toen begon ik te lachen om mezelf, niet erg van harte overigens. Ik keek nog eens om, naar het Louvre, ik keek naar het donkere water in de Seine, en vroeg me af of ik het ooit zou weerzien. Wat bond mij eigenlijk, wezenlijk, aan het leven? Welbeschouwd, niets. En bovendien, ik wist diep in mijn hart dat ik gaan moest. Waarom? Dat wist ik niet.

Tegen half vijf aankomst in Toulouse. Donker. Koud. Stijve beenen. Hoofdpijn. Het was een heel eind loopen. Het bureau van de *Air France* lag achter de restauratie-zaal van het station. Klein, keurig kantoortje. Ik kreeg een papiertje te teekenen, waarop stond dat ik goed besefte een levensgevaarlijke reis te ondernemen. De *Air France* was niet verantwoordelijk voor de gevolgen. Ik voelde me even beklemd, toen ik het papiertje onderteekende. Dat gevoel verdween toen ik zag hoe een meisje van een jaar of twintig automatisch onderteekende, terwijl zij opgewekt doorpraatte met een jongeman, in een taal die ik niet verstond.

Ik ging in een hoek van de restauratie-zaal zitten, dronk een paar koppen koffie, en probeerde een croissantje te eten. Grappig, die muurschilderingen, verheerlijking van den Franschen wijn. ‘Mon verre est petit, mais... je bois de mon verre.’ Dat hadden zij er wel onder mogen zetten. Dat was Fransche levenswijsheid. Was ik nu ook bezig ‘uit mijn eigen glas te drinken?’ Levensgevaarlijke tocht. Beschieting niet uitgesloten. Dat was al voorgekomen. Met zijn hoevelen waren wij? Dat meisje daar

met dien jongeman. Aardig snuitje. Opgewekt kind. Die kwiebus heeft een zuur, gesloten gezicht. Wat spreken die lui eigenlijk? Zij kennen blijkbaar die drie mannen verderop. Allemaal blond. Een zelfs rosblond. Straks wel eens luisteren.

- Messieurs. L'autobus. Air-France.

Somber weer. Regen. Mist. Een goede twintig menschen in den autobus. Aardige plaats, Toulouse. Ik had nooit gedacht dat het zoo groot was. Zoo'n plein is gezellig. Ellendige straten. Het moet nogal ver zijn. Die vliegvelden zijn altijd zoo'n eind weg. Een lange, modderige, landweg. Dwarswegen. Troosteloos, nattig landschap. Weiland en slooten. Het lijkt Holland wel. Fantastisch gezicht, zoo'n vliegveld met al die lichten er omheen.

Het vliegtuig loopt vol. Ik kom achteraan te zitten, en stop watjes in mijn ooren. Dat gesuis en gestamp van die oude machines maakt je beroerd in je hoofd. Ik stop de watjes diep in mijn ooren. Vliegen is heerlijk, en ik wil er intens van genieten.

Dat meisje komt vlak voor me zitten. Het zijn Russen. Er schijnt toch wel wat waar te zijn van die Russische inmenging. Twaalf of dertien Russen. Een paar Spanjaarden. Daar taxiën wij. Hij kan niet loskomen. Het is ook een oud bakbeest, geloof ik. Nog eens rond, nog eens. Het lijkt wel kermis. Het begint al lichter te worden. Wij gaan weer terug. Er is zeker iets niet in orde. Die kerel morrelt aan iets. Nog eens taxiën. Daar gaat hij. Prachtig, en nu die mist en regen uit.

Het duurde maar kort, en toen waren wij de mist- en regenwolken uit. Boven ons een prachtige, blauwe lucht en een stralende zon. Wij stegen snel. Na een klein poosje begonnen wij de bergen al te onderscheiden. Wij gingen nog hooger, en kwamen boven de Pyreneën.

Het Russische meisje voor me vraagt me iets. Ik wijs op mijn ooren, ik hoor niets. Ik geef haar een potlood en papier. Zij schrijft iets op. Russische woorden. Ik schrijf er in het Fransch onder dat ik geen Russisch ken. Zij vraagt daarop hoe hoog wij zijn. Ik antwoord, lukraak, drie duizend meter. Het kan ook vier duizend zijn. Onder ons, overal in het rond, besneeuwde

bergtoppen. Boven de blauwe hemel en stralende zon. Rondom, de eindelooze ruimte. Ik gevoel me intens gelukkig, en denk ‘als wij nu vallen, is me dat volmaakt onverschillig. Dat zou een prachtig einde zijn.’ Vreemd, die verbinding van intens geluk en verlangen naar den dood.

Hoe lang zou die tocht duren? Hoogstens anderhalf uur, denk ik. De sneeuwtoppen verdwijnen. Donkere bergruggen. Kijk, een kasteel. Een middeleeuwsche burcht. Romantische ligging. Zou daar iemand in die ruïne wonen? De vader van Concha zei frappante dingen over ruïnen en het romantisch levensgevoel. Intense levensdrang, zonder doel of richting, levensnegatie als gevolg daarvan, en verheerlijking van het levensverval. Zou hij nog zoo geestig causeeren, of al dood zijn? Kijk, daar links de zee. Het Russinnetje ziet het niet. Ik wijs links. Zij kijkt verrukt, en bedankt me, met een stralend gezicht. Wat gaat dat kind in Spanje doen?

Ik neem mijn kaarje, en schrijf er onder ‘Hotel Majestic.’ Ik wacht tot de kwiebus naast haar aandachtig den anderen kant opkijkt, en geef haar mijn kaartje. Zij had gezien dat dat mijn bedoeling was, en hield haar eigen kaartje al gereed. Natacha Voronech.

Wij zijn er. Terwijl wij dalen doe ik de watjes uit mijn ooren, en het Russinnetje vertelt me dat zij vertaalster is. Spaansch, Fransch, Russisch.

Het Russische gezelschap verdwijnt onmiddellijk. Er stonden een paar auto's gereed. De Spanjaarden, een dame wier nationaliteit ik niet kende en ik, gaan naar de douaneloods. De eerste ontmoeting met de Spanjaarden en Spanje is niet vriendelijk. Ruwe, dikke, ongeschoren kerels kijken mijn pas en documenten door. Ik moet uittellen hoeveel geld ik heb. Mijn koffer wordt grondig doorgekeken. Veel vertrouwen schijnen zij niet in me te hebben. Waarom zijn die kerels niet aan het front?

Het duurt lang eer de autobus van de *Air France* vertrekt. Ik ben de eenige passagier uit het vliegtuig die den autobus neemt. De anderen zijn in particuliere auto's vertrokken. De bus

loopt vol met jonge kerels, meest in blauwe overalls of ‘windjacks’. Zij hebben allemaal insignes op, en zijn gewapend. Meest met revolvers. Geen prettig gezelschap. Ik kijk naar buiten. De weg is miserabel. Vreemd, Barcelona, een wereldstad, een handelsstad, en zoo'n treurige verbinding met het vliegveld.

De chauffeur vraagt me, als wij op de ‘Paseo de Gracia’ voor het bureau van de *Air France* stoppen, waar ik naar toe wil, en of ik in Barcelona bekend ben. Ik heb een aanbevelingsbrief dien ik aan een invloedrijk personnage in het ‘Hotel de Colón’ moet afgeven. De chauffeur brengt me er heen. Loopend. Het is een paar minuten.

Een groot plein. Dat moet dat plein zijn, waar in de Julidagen zoo gevochten is. Het ‘Hotel de Colón’ is geen hotel meer, maar een soort politiek vereenigingsgebouw. Een massa kogelgaten in de muren. Groote spandoeken met leuzen. Afbeeldingen van Lenin en Stalin. Een groep gewapende kerels voor de deur. Een houdt me een geweer voor de borst. De chauffeur doet het woord. Drie trappen op. Zijgang. Deur met opschrift, in verschillende talen, dat vreemdelingen zich daar moeten melden.

Twee, beslist heel ongunstige typen, zitten achter schrijfmachines. Zij komen, na een poosje, allebei naar me toe. Ook al revolvers. Een heeft een grauw, mager gezicht, dunne lippen, gemillimeterd haar, en een donkere lap voor zijn eene oog. Type tuchthuisboef. Ik ben werkelijk bang voor hem. Betreur een oogenblik ongewapend te zijn.

- Wer bist du?

Allemachtig, Duitsch! Dat is het laatste wat ik hier verwacht had. Stom, ik weet eigenlijk van niets. Een Duitsche communist zeker. Vandaar dat ‘du’.

- Na, wer bist du?
- Je préfère parler français. Hier is een brief. Weet u waar ik dien man kan vinden?
- Pass, ach so, du bist Holländer. Dann sprichst du auch Deutsch.
- Je n'ai pas l'habitude.

Hij scheurt mijn brief open. Ik protesteer. Hij leest den brief door. Ik krijg grooten lust den kerel naar zijn keel te vliegen. Hij snauwt me vervolgens toe dat hij het adres zal opschrijven. Of ik geld heb? ‘Nu komt zeker: je geld of je leven’, denk ik. Ik zeg dat ik voldoende geld heb. Dan moet ik maar naar Hotel Majestic gaan, en me vervolgens melden aan het opgegeven adres.

De chauffeur van de *Air France* had rustig staan wachten, en bracht me naar het hotel. Vijf minuten loopen. Prachtige boulevard. Hemelsch weer, een beetje betrokken.

Militaire politie voor het hotel. Een keurige portier, een gedistingeerd bejaard man, nam mijn koffer over. Ik herademde. Ik voelde me verkwikt door dat fijne, beschaafde gezicht, en het eenvoudige, gedistingeerde voorkomen. In behoorlijk Engelsch vroeg hij of ik een kamer wenschte.

Ik vulde een reeks papiertjes in. Naam, voornaam, plaats van herkomst, doel van reis, beroep, nummer van pas.

Kamer met bad. Na dat gesprek met dien onbeschoften Duitscher had ik behoefte aan een heet bad en veel zeep. Erg opwekkend was mijn eerste indruk van Barcelona niet. Wat een ongure typen zaten er in dien auto! Er zal wel wat van waar zijn, van al die moordpartijen hier, 's nachts. Ik ben benieuwd hoe de stad er uitziet. Eerst een eindje omloopen, straks. Van zoo'n bad knap je op. Toch voel ik me miserabel en slap. Een beetje sentimenteel. Als je nu eens iemand had om mee te praten. Keurige man, die portier. Eens vragen straks of hij de vader van Concha kent. Stel je voor dat zij nu ineens Barcelona gingen bombardeeren. Dan zat ik in mijn naakte velletje! Wat moest je dan doen? Dat geeft je toch een wee gevoel. Het eerste wat ik straks doe is een flinke kop heete koffie drinken.

In de ruime, roomkleurig geverfde hall, met groote, makkelijke rieten stoelen, soesde ik een beetje achter mijn koffie en mijn broodje. De bediening was keurig. Een hotel van den eersten rang. Geen spoor van oorlog of onlusten. Ik vraag om kranten. Spaansch lezen gaat wel, dat heb ik tenminste behoorlijk geleerd

dezen zomer. ‘Om me dichter bij Concha te gevoelen’. Ik zal me er op gaan toeleggen het ook te leeren spreken. Catalaansch verschilt nog al van Castiliaansch, maar met een beetje nadenken en combineeren snap je toch wel wat er in zoo'n Catalaansche krant staat.

Van den voorkomenden portier kreeg ik een kleinen plattegrond van Barcelona. Hij wees me waar ik moest zijn. Hij was niet zoo erg verbaasd, dat ik me als vrijwilliger kwam aanmelden. ‘Pilot’? Neen, geen vlieger. Hij vertelt me dat dat er voor enkele dagen een groep Engelsche jongelui was aangekomen. ‘Die vertrekken spoedig naar Valencia, om door te reizen naar Madrid. Daar wordt het spannend.’

Het was nu elf uur. Een volle dag was ik uit Holland weg. Vandaag kregen zij thuis mijn brief. Zij zullen wel stomverbaasd zijn. Net als jaren geleden, toen ik van huis was weggelopen. Uit Rotterdam had ik geschreven dat ik me op een boot naar Afrika zou verstoppen, en dat ik naar Tomboktoe ging. Hoe kwam ik toch op Tomboktoe? Mijn verbazing later, toen ik las dat de vader van Beatrijs een kantoor in Tomboktoe had. Beatrijs, de dochter van een handigen zakenman! Prachtig, die afbeelding ‘De eerste ontmoeting van Dante en Beatrijs.’ Zou ik Concha ooit terug zien?

Barcelona is een prachtige stad. Het nieuwe gedeelte is royaal gebouwd. Het was druk op straat. Zeer verzorgd publiek. Bijzonder knap soort menschen. Bewonderenswaardig gevoel voor stijl. Het haar heel netjes en kunstig opgemaakt, modieuze kleeding, heel elegant schoeisel. De mannen zijn haast nog knapper dan de vrouwen. Erg kleine voeten. Veel fijne, intelligente gegezichten. Heel ander soort menschen dan vanochtend in die bus. Geen spoor van oorlog of revolutie. Wat zit er achter die Zondagsche rust en burgerlijke keurigheid?

Ik ga terug, bekijk een paar grillige gevels, stijl Gaudí, en kom in de oude stad. Voor de café's veel mannen. Allemaal gewapend. En wat een baarden! De prachtigste collectie die men zich kan voorstellen. Verwarde, volle baarden, in de trant van Tolstoy,

kleine puntbaardjes, vorkbaarden. En evenveel soorten petten als baarden. Veel Russische petten, op Spaansche koppen. Dat is je reinste pet- en baardfetichisme. Wat zou een psycho-analist daarvan zeggen? Sommigen van die kerels zijn heele wapenarsenalen. Allemachtig, wat een reusachtige revolvers. Sommigen hebben armbanden van revolverkogels. En dat zit hier te zwammen voor de café's! Waarom zijn die kerels niet aan het front? Wat doen zij hier met die wapenen? En dan lees je in de kranten dat er aan het front en in Madrid op tien man één geweer is, en onvoldoende munitie. Hier zitten zij met een geweer tusschen de knieën in het zonnetje. De buitenlanders die hier komen uit politiek idealisme, zullen wel een koude douche krijgen, als zij dat zien.

Dat is niet de meest geschikte voorbereiding om me te gaan melden als vrijwilliger. Maar Madrid zal anders zijn. Hier voelt men het gevaar niet. Misschien een ander gevaar.... Van al die gewapende kerels, waar heel wat van de vroegere beroepsmisdadigers onder zal zitten. Ik wil naar Madrid. Zoo gauw mogelijk.

Om half een ging ik me melden. Het was een verward heen en weer geloop van meest jonge menschen. Veel buitenlanders. Engelschen, Franschen, Duitschers, een paar Amerikanen. De Engelschen waren over het geheel de jongsten. Onder de Franschen en Duitschers waren veel mannen van middelbaren leeftijd, oude frontsoldaten zeker, rustig en een beetje onverschillig. Aan een van die oudere Franschen vroeg ik, waar ik me moest melden. Hij wees me terecht, maakte een praatje met me, en zei: ‘Vul dit papiertje in en vraag een pasje voor Valencia. Wij gaan vanmiddag weg. Anders loop je hier een paar dagen om. Het is hier een janboel.’

Vier kerels achter een tafel. Drie dikke, ongeschoren, schreeuwerige typen, in burger. En een officier, met een vriendelijk, innemend gezicht. Ernstig. Fatsoenlijk. Ik wendde mij tot hem, legde mijn aanbevelingsbrieven voor. Hij las ze aandachtig door. Daarna vroeg hij me, zeer precies, enkele bijzonderheden over mijn militaire vorming, vooral over de bediening van machine-

geweren. Ik antwoordde zoo goed mogelijk, maar had niet zoo spoedig alle Fransche technische termen tot mijn beschikking. Hij scheen een hooge opvatting te hebben over de opleiding van de Nederlandsche beroeps- en reserveofficieren, en hij kende ons land. Ik was daar nogal verrast over.

Mijn pas werd opnieuw gestempeld en ik kreeg een soort van vrijgeleide tot Valencia. Dienzelfden middag, om drie uur, vertrok een groep vrijwilligers. Ik kon me daarbij aansluiten. In Valencia zou verder over me worden beschikt. De officier overhandigde mij nog een briefje met enkele vriendelijke woorden van aanbeveling voor een kolonel in Valencia. 'Het is misschien niet noodig dat u naar Albacete gaat. U kunt wellicht zonder verdere africhting onmiddellijk door naar Madrid. Daar telt ieder geoefend man. Salud y buena suerte.'

Ik vroeg denzelfden, ouderen Franschman, waar ik den trein moest nemen. Hij antwoordde op dezelfde vaderlijke, vriendelijke manier, maar in heel moeilijk Parijsch-Fransch. Om drie uur vertrok de trein. Het zou wel later worden, maar ik moest tijdig komen om een plaatsje te zoeken. Weinig bagage. Sigaretten en cognac meenemen.

Ik keek een beetje rond. Een paar reusachtige Canadeezen, van mijn eigen leeftijd, stonden te luisteren naar een ouden Franschen frontsoldaat, die zeker bravourstaaltjes van Canadeezen uit den wereldoorlog stond te vertellen. De Duitschers stonden in een hoek. Stil, somber. Een paar Engelschen deden heel luidruchtig. Dronken of zenuwachtig? Ik voelde me zelf nogal gedrukt. Eenzaam, tusschen al die vreemden.

Een beetje neerslachtig ging ik terug naar mijn hotel. Ik had gehoord dat ik kon instappen in het kleine stationnetje, vlak bij mijn hotel. Dus ik had tijd genoeg. Die oude Franschman had me nog joviaal toegeroepen een plaatsje voor me open te houden.

Terwijl ik in de hall van het hotel zit, zie ik voor een oogenblik heel helder en nuchter mijn eigen situatie in. Dat besluit van me was toch wel wat dwaas en overhaast geweest! Wat deed ik eigenlijk hier en waarom ging ik mijn leven wagen voor de verde-

diging van een stad, waarom zich hier duizenden jonge, gezonde, gewapende kerels niet bekommerden? Maar diep in me gevoelde ik, dat ik niet anders kon, dat een geheimzinnige kracht me dreef, en dat dit alles een bepaalde bestemming had, welke ik niet kon raden. Die innerlijke zekerheid omtrent een doel waarheen ik geleid werd, maakte me rustig. Ik stond op en ging eten.

In het hotel waren veel Russen. Dat had ik gehoord. Technisch personeel vooral, voor vliegtuigen, tankafweer, luchtdoelgeschut. Zij zaten in groepjes van zes tot tien in de eetzaal. Ik keek uit naar het Russinnetje. Zij zat naast denzelfden jongeman uit het vliegtuig. Tegenover haar een zeer geverfde dame, kennelijk ook Russisch. De Russen waren slecht gekleed. Goedkoope confectiepakken. Klein burgerlijk aspect. Niet erg keurige tafelmanieren. Over het geheel type ‘Stehkragenprolet’.

Na tafel heb ik even gelegenheid met het Russinnetje te spreken. Die jongeman verlaat haar geen oogenblik. ‘Hij spreekt alleen maar Russisch’ zegt zij. Zijn koele blauwe oogen kijken mij vast aan. Ik vraag of zij mogelijk ook naar Madrid gaat. Dat weet zij niet. De meeste Russen zijn in Barcelona. ‘Misschien gaat er later een groep naar Madrid.’ De jongeman geeft teekenen van ongeduld. Begrijpt hij wat wij zeggen? Allicht het woord Madrid. Het Russinnetje kijkt een beetje verschrikt op. Inderdaad, er ligt angst in die oogen. Zouden zij nu zoo maar over zoo'n kind beschikken? Wat weten wij van Rusland? De vrijheid daar schijnt niet groot te zijn. ‘Zeus’ was daar heel sceptisch over. Die scheen alles te lezen, wat er over Rusland verscheen. ‘Staatssocialisme leidt tot knechting van de burgerlijke vrijheid en het persoonlijk geweten.’

- Tot ziens. In Madrid. Ik ken maar één Russisch woord. Nítchévo.

- Nítchevo, zegt zij, met een vriendelijk en weemoedig lachje. Tot ziens.

Nítchevo. Het doet er allemaal niets toe. De leiding van ons leven ligt in laatste instantie niet in onze eigen hand.

Moederziel alleen in het kleine, ondergrondsche station. De

trein had al hier moeten zijn. Hij zal wel meer dan een half uur te laat vertrekken, had de portier van het hotel gezegd. Maar als goed Hollander had ik mij aan den opgegeven tijd gehouden.

Merkwaardig, dat gevoel van lichamelijke moeheid als je down bent. Hoe zou dat zijn aan het front? Het zal allereerst een moreele kwestie zijn. Opgewekt blijven. De stemming er in houden. Physiek ben ik sterk genoeg. Ik heb lange skitochten gemaakt, en kan urenlang wandelen. Maar een verdrietig gevoel of gezelschap waar je je innerlijk niet bij aangesloten gevoelt, verlamt je beenen. Dat was in dienst ook zoo. Als je zoo'n stelletje proleten in je buurt hadt. Wat voor menschen zou ik nu onder die vrijwilligers treffen? Die oude Franschman was een joviaal baasje. Bijna vaderlijk voor me. Hoe oud zou hij al zijn? Zeker al tegen de vijftig.

Ruim drie kwartier was de trein te laat. Stampvol. Alle klassen. Er werd blijkbaar geen onderscheid meer gemaakt in de klassen. Alle coupé's zaten vol rookende en luid pratende mannen. In een tweede klas vond ik een plaatsje. Er zaten Spaansche zeelui in, matrozen. Drie matrozen en een onderofficier, met een heel jong vrouwtje. Zij hadden kranten op hun knieën, en aten brood met vleesch. Een flesch wijn ging van hand tot hand.

'Gusta'?, zei de onderofficier vriendelijk, toen ik was gaan zitten. Ik had gelezen dat de Spanjaarden, als zij in den trein aten of dronken, altijd hun medepassagiers vroegen of zij ook iets wilden gebruiken.

- No, gracias, camarada. Acabo de almorzar - zei ik langzaam, woord voor woord. 'Dank u kameraad, ik heb pas geluncht.' Het was een van de zinnetjes, die ik uit mijn hoofd had geleerd.

Zij waren allemaal vol zorg voor het jonge vrouwtje. Zij gingen naar Carthagena, een belangrijke marinebasis. Die werd nogal eens gebombardeerd. Op mijn, woord voor woord, gebrekkig geformuleerde vraag of de señora niet bang was, antwoordde het jonge vrouwtje, met den beminnelijksten glimlach, met een veelbeteekend 'Ca'! Het zou wat!

Wij begonnen een gesprek. Ik verstond nog geen derde van wat zij zeiden, maar de onderofficier, een knappe, donkere jongeman in een keurig blauw uniform, kende een beetje Engelsch, dat hij zonderling uitsprak. Wij begrepen elkaar ongeveer. Zij luisterden beleefd naar mijn gestamel, dat aangevuld werd met Engelsch.

Dit waren andere menschen dan die baardige patjakkers die ik in Barcelona voor de café's had zien zitten. Eenvoudig, hartelijk, kinderlijk bijna, waardig ook, van een ongekunstelde waardigheid, en innerlijk heel rustig. Zij gingen naar Carthagena, een zeer bedreigd punt, maar schenen weinig met het gevaar te rekenen. Er was een sterk gevoel van kameraadschap onder hen, en hun zorg voor de señora - verwachtte zij een kindje? - was ontroerend.

Zij was wat moe. Zij stopten haar in de zware overjas van den onderofficier, en zij dook weg in het hoekje bij het raam, het lieve, donkere hoofdje op den schouder van haar man. Treffend was haar kuisch gebaar, waarmee zij de jas om haar beenen en voeten sloeg, toen zij die optrok op de bank. Zij vroeg fluisterend wat aan haar man. Ik hoorde: ‘Inglés’, ‘voluntario’.

Of ik Engelschman was en vrijwilliger, vroeg de onderofficier. Ik vertelde dat ik ‘Holandés’ was, en naar Madrid ging. De trein was vol ‘voluntarios’, vertelden zij, meest Engelschen en Franschen.

De trein liep vlak langs de zee. Diep blauw, en vlak, zonder rimpelingen of golfjes, was het water. Langs het strand stonden villatjes en houten barakken. De trein ging in een sukkelgangetje. Wij praatten wat en soesden wat, totdat wij in Tarragona kwamen. Ik had in Barcelona een ‘Guide Bleu’ van Spanje gekocht, en zag dat Tarragona een merkwaardige oude stad was, met veel herinneringen aan haar bloeiperiode uit den Romeinschen tijd, en een prachtige Romaansch-Gothische kathedraal. Vanuit den trein is daar niet veel van te zien. Kort voor wij in Tarragona kwamen, had ik een Romeinsche toren gezien, waar volgens de legende eenige Scipio's begraven liggen. Ik kon toen weinig

vermoeden welke aangrijpende ervaringen ik daar beleven zou.

- Daarachter ligt de Duivelsbrug, de ‘Puente del Diablo’, zei de onderofficier.

- De Duivelsbrug?

- Ja, zoo noemen de menschen het hier. Ik heb gehoord, dat het een aquaduct uit den Romeinschen tijd is.

De romantische naam werkte op mijn verbeelding, en ik nam mij voor om, als ik levend uit Madrid terugkwam, Tarragona te gaan bezoeken.

Op het perron in Tarragona was het een drukte van belang. Iedereen holde naar het buffet, om wijn, limonade, vruchten of etenswaren te koopen. ‘U komt pas in den nacht in Valencia aan, denkt u daar aan,’ had de onderofficier me gezegd. Er was echter een restauratiewagen in den trein, en ik had gehoord dat het eten heel behoorlijk was.

Drie reusachtige kerels, zeker Canadeezen, kwamen vroolijk met flesschen wijn van het buffet terug. Ik keek uit naar mijn Franschman. Na een poosje zoeken vond ik hem bij het boekenstalletje op het perron. Hij zocht een Fransche krant, maar vond er geen. Een peukje sigaret kleefde aan zijn onderlip vast, en hij keek een beetje teleurgesteld.

- Ah, c'est toi, mon ami. C'est rudement bien d'être venu.

Ik vond het prettig dat hij me zoo amicaal begroette en me tutoyeerde. Ik zei echter ‘vous’, en ben dat blijven zeggen tot op het laatste oogenblik, toen hij een paar weken later, in de eerste dagen van November, voor Madrid, in mijn armen stierf. Arme ‘papa’. Wij noemden hem ‘papa’. Wij, dat wil zeggen een groepje studenten, Engelschen, Franschen en ik. Wij hebben veel van hem geleerd, vooral ons te ‘dekken’. Vier jaren wereldoorlog had hij meegemaakt, vier malen gewond, een keer ‘gravement’, en in Spanje viel hij na een paar weken.

Ik zei dat ik het niet aardig vond tegenover mijn Spaansche reisgenooten, naar een andere coupé te verhuizen. Wij zouden elkaar in de restauratiewagen zien, om acht uur.

Wij hadden een nieuwen reisgenoot gekregen, een mageren,

blonden man, dien ik eerst voor een Engelschman hield, maar die een Spanjaard bleek te zijn. Hij had een pet op, die diep in zijn oogen was getrokken, en een leeren skijasje aan, en een met bont gevoerde jekker hing achter hem. Ik kon niet veel van zijn gezicht zien, want hij was, na een vriendelijk 'buenas tardes', goeden middag, in het hoekje tegenover mij weggedoken en scheen te slapen.

Wij deden allemaal een tukje. Na een poosje werd ik wakker, doordat iemand mijn jas over mij heen legde. Ik hoorde 'suelo', 'sucio', en zag hoe mijn overbuurman met de pet mijn jas, die van me afgegleden was en op den, inderdaad heel vuilen, grond was gevallen, weer over mij heenlegde. Ik werd evenzeer getroffen door deze vriendelijkheid, als door de fijne, witte, beenige hand van mijn voorkomenden medereiziger.

- Muchísimas gracias. Dank u zeer.

- No las merece.

Merkwaardige manier van zeggen. Letterlijk, (mijn daad) verdient ze (de dank) niet. Wat een diepe, innerlijke beschaving zit er achter die verstarde formule!

Mijn overbuurman scheen al weer te slapen. Geboeid keek ik naar zijn fijne, aristocratische handen. Handen van een violist. Lange, dunne vingers. Een magere, pezige pols, met uitstekenden knobbel. Geen ringen. Aan den rechterwijsvinger een lichtere afdruk. Van zegelring, dien hij kortgeleden had afgelegd? Zeer verzorgde nagels. Wat zou dat voor een man zijn? Zijn leeren skijasje was van heel goede kwaliteit en fijnen snit. Engelsche sportschoenen, zacht, maar stevig bruin leer. Dikke zoolen. Hoe oud zou hij zijn? Jammer, dat ik zijn gezicht niet kan zien.

Het begon al donker te worden in den trein. Het raampje was dichtgedaan, voor de señora, die vast sliep. Haar man streelde haar af en toe over het prachtige donkere haar, met een gebaar van ontroerende teederheid, terwijl hij fluisterend met zijn makkers praatte. Af en toe ving ik een woord op. 'Guerra', 'niño', 'va a ser madre'. Oorlog, kind, zij zal binnenkort moeder wor-

den. Er klonk droefheid in zijn stem. Zijn kameraden schenen hem te willen opmonteren. ‘No será grave’. Zoo erg zal het niet worden. Wat? De toestand in Carthagena? ‘Los bombardeos’, de bombardementen, zegt de onderofficier. ‘Si muere’?, als zij komt te sterven? ‘Canallas’, ‘bárbaros’. Daarmee bedoelt hij de opstandelingen zeker?

Het is heelemaal donker. Er komt weinig licht door het blauw geverfde lampje. De ruiten zijn ook blauw geverfd. De gloeiende eindjes van de sigaretten maken kleine curven in het duister.

‘Zoo'n trein is gemakkelijk te bombardeeren,’ zegt een van de matrozen.

In het donker is die kans niet groot. Vooral omdat er naar buiten weinig licht doorschijnt. ‘Soms wordt er op goed geluk af uit zee geschoten,’ zegt iemand. ‘Zij kennen de uren waarop een trein voorbijkomt, en heele trajecten liggen open, langs de kust.’ Ik verstond den zin niet goed, en men herhaalde hem eenige malen, vriendelijk, zonder ongeduld te toonen. Er was in het donker, in de beperkte ruimte, door het vage besef van gemeenschappelijk gevaar, een warm gevoel van kameraadschap en saamhoorigheid ontstaan.

Een leeren zakje tabak gaat rond, en allen rollen een sigaret. De Spanjaarden rollen gewoonlijk zelf hun sigaretten, en hebben daar een groote behendigheid in. Vervolgens gaat mijn doosje sigaretten rond. Later heb ik bemerkt dat de Spanjaarden, als zij gemaakte sigaretten aanbieden, die een voor een uit het doosje nemen en overhandigen. Het duurt lang eer men zulke eenvoudige gewoonten opmerkt en overneemt.

Men begon over Madrid te spreken. De toestand scheen hopeloos. Het was wel zeker dat Toledo was gevallen, en dat de milicianos overhaast naar Madrid terugtrokken.

Drukkende stilte. ‘Het zal wel een paar weken duren, eer zij voor Madrid staan,’ zegt de onderofficier. ‘In een paar weken kan veel gebeuren. Men moet de verdediging organiseeren.’

- Discipline en eensgezindheid, zegt mijn overbuurman.

Het is de eerste maal dat hij zich in het gesprek mengt. Hij

heeft zijn pet afgezet. Toen hij zijn sigaret opstak heb ik zijn mager, intelligent gezicht kunnen onderscheiden. Het is stellig een man van de wereld. Wat doet hij hier, in dat soort vermomming?

- Discipline en eensgezindheid. Besef van verantwoordelijkheid. Organisatie van hulpdienst. En vooral, vliegtuigen en afweergeschut.

- U gaat naar Madrid? waag ik te vragen.

Het duurt een poosje eer het antwoord komt.

- Ja. Morgen of overmorgen. Van Valencia uit. Er worden in Valencia hulpkorpsen gevormd.

Hij sprak langzaam, woord voor woord, kennelijk uit beleefdheid voor mij, den vreemdeling, die nog moeilijk Spaansch verstond.

Ik vroeg hem of hij uit Madrid kwam. Ja, maar hij was alleen op reis geweest, naar Amerika. (Later heb ik begrepen, dat als de Spanjaarden kortaf Amerika zeggen, zij Zuid-Amerika bedoelen.) Hij was in Argentinië toen de opstand uitbrak. Zijn vrouw en dochtertje waren in Madrid omgekomen bij een bombardement. ‘Van mijn huis is nog maar een hoop steenen over.’

- No me queda nada. ‘Ik heb niets meer.’ Vrouw en kind dood. Huis, boeken, papieren, vernietigd.

- Son cosas de la vida. ‘Zoo is het leven,’ zegt een van de matrozen somber.

Wij zitten stil en zwijgen. Plotseling hooren wij snikken. Mijn overbuurman zit diep ineengedoken en schreit, als een kind. Hij snikt, wanhopig, als een kind. Niemand zegt iets. Het schreien houdt langzaam op. Ik heb nog tweemaal een man zoo zien schreien. Een keer in Madrid, een vader, bij het zoeken naar zijn kind tusschen de puinhoopen. En een tweede keer, een priester op den drempel van een verwoeste kerk in een dorpje Zuid-Oostelijk van Madrid. Den naam ben ik vergeten, en den naam van den priester heb ik nooit geweten. Hij zat alleen, met de handen voor zijn gezicht te schreien als een kind, voor de zwart berookte kerk. Een oude vrouw vertelde mij, dat het een priester was, die

in de eerste dagen van den opstand zijn verstand had verloren.

Ik voelde mij plotseling te veel in de coupé. Een vreemdeling, een indringer, temidden van een gezin in rouw. Ik was verlegen met mijn figuur, durfde niet opstaan en vond het indiscreet te blijven zitten.

- Misschien gaan wij wel samen naar Madrid, zeg ik, zachtjes, om de drukkende stilte te verbreken.

- Ik zal eens gaan vragen of de anderen weten, of wij spoedig doorreizen. Half Spaansch, half Engelsch is het zinnetje er stuntelig uitgekomen, en ik sta op en ga de coupé uit, die ik zachtjes sluit.

Het loopt tegen achten. Ik ga naar de restauratie-wagen en loop door de wagons, waar gezongen, geschreeuwd, gerookt en gedronken werd. Allemaal buitenlanders. Heel jonge menschen, jongens van nog geen twintig jaar, stonden in het gangpad en waren heel luidruchtig. Angst die overschreeuwd werd of overmoed?

De restauratiewagen begon vol te loopen. In een hoek zat ‘papa’, de oude Franschman. Hij had een plaatsje voor me open gehouden. Van uit dien hoek kom men de geheele restauratiewagen overzien. Wat een curieus gemengd gezelschap! Alle standen, alle beroepen, alle soorten van menschen schenen daar vereenigd te zijn. Er waren Engelsche, Fransche, Duitsche, Amerikaansche intellectueelen en kunstenaars. ‘Papa’ noemde me een aantal namen. Verder arbeiders en sportsmen, avonturiers en verdacht uitziende typen, schorriemorrie uit de achterbuurten van groote steden. Wat dreef al deze menschen naar Spanje, een land, dat voor de meesten van hen toch meer een illusie dan een werkelijkheid moest zijn?

Ik keek de tafeltjes langs, en zag koele, magere, ernstige gezichten, oudere mannen, van boven de dertig, die stil met elkaar spraken, en onberispelijke tafelmanieren hadden. Ik zag luidruchtige jongens, meest Engelschen, zooals later bleek, die reeds flink gedronken hadden, en vroolijke versjes zongen, of luid schreeuwden. Ik zag pootige kerels, dokwerkers uit de

groote havensteden, flinke happen naar binnen werken en stil voor zich uit staren. Ik zag de geslepen oogjes van kleine, ondervoede groote-stadsproletariërs, van onder hun petten in het rond gluren. Gezellig dikke Franschen, met een rood gezicht van den wijn en van het drukke praten, gaven een nuance van vertrouwelijkheid en goedmoedigheid aan dit uiteenloopende gezelschap.

'Papa' vertelde allerlei bijzonderheden. De ouderen waren bijna allemaal soldaten uit den wereldoorlog. 'Wij gaan vechten voor de jongeren,' zei 'papa'. 'Fascisme leidt tot oorlog.' Wij gaan het fascisme in Spanje bestrijden. Spanje is een sleutelpositie. Verslaan wij het fascisme hier, dan zakt Italië en Duitschland ineen. Dan komt er geen wereldoorlog. Wij weten wat oorlog is. Onze jongens moeten niet doormaken, wat wij hebben doorgemaakt.

Het praten werd onmogelijk. De oud-frontsoldaten, tegenstanders uit de jaren 1914-1918, Duitschers en Franschen en Engelschen, begonnen toespraken te houden, te toasten en te zingen. Een Italiaansche anti-fascist hield een gloeiende speech waar niemand iets van begreep. In de korte stilte die daarop ontstond, begon een Duitscher plotseling te zingen. Ich hatte ein Waffenbruder. Voor een kort oogenblik kwam er bijna een gewijde stemming. De Duitscher had een zware, gevoelige basstem. Men vroeg hem nog meer te zingen. Hij stond op en zong een vers, waarvan ik slechts een paar regels verstond, maar dat somber, neerslachtig stemde. 'C'est triste, ça,' zei 'papa'. De meesten staarden stil voor zich uit. Zelfs de jongeren waren stil geworden. De gedachte aan den dood scheen allen voor een oogenblik te beheerschen. Toen stonden de Duitschers, uitgeweken socialisten en communisten, op en begonnen de Internationale te zingen. Het rumoer was teruggekomen in de wagen, en het zou er in blijven, tot wij om half twee 's nachts, een paar uur te laat, in Valencia aankwamen. Ieder scheen er op bedacht de stilte te weren. Men zong, men praatte, men gesticuleerde en schreeuwde, maar ieder scheen te beseffen, dat de schaduw van den dood over ons lag.

Kort voor wij in Valencia kwamen, ging ik naar mijn coupé, om afscheid te nemen. Wij drukten elkaar hartelijk de hand, en wenschten elkaar ‘buena suerte’, letterlijk, een goed lot, toe. Ik heb mij dikwijls afgevraagd, wat er van die jonge vrouw en het kindje dat zij verwachtte, is geworden. In die twee en een half jaar heb ik in Spanje veel uiteenloopende en diep ontroerende ervaringen beleefd, maar telkens zijn mijn gedachten uitgegaan naar dat kind, over welks verwachte komst ik in dien donkeren trein, met zorg, hoorde spreken, terwijl de vader met ontroerende teederheid over het haar streek van zijn slapende, jonge vrouw, zelf bijna nog een kind.

‘Papa’, nog eenige Franschen, een paar Engelsche studenten en ik, werden in hetzelfde hotel ondergebracht. Men vertelde ons dat wij, die voldoende militair geoefend waren, spoedig naar Madrid zouden vertrekken.

Hoofdstuk III.
Avonturiers, idealisten en misdadigers.

Valencia is (was) een gezellige stad. Een beetje protserig, vooral het nieuwe gedeelte. Wij waren vroeg opgestaan, ‘Papa’ en ik. Het was mooi, zonnig weer. ‘Sortons’, zei ‘Papa’. ‘Laten wij een eindje gaan omwandelen. Voor elf uur krijgen wij toch geen Spanjaard te spreken.’

Wij wandelden eerst naar den buitenkant, met behulp van het kaartje uit den ‘Guide bleu’. Een prachtige wandeling, over een breede boulevard, langs de rivier. De gedachte dat wij straks naar Madrid zouden gaan, om te gaan vechten, was ons verre. De rivier met zijn eilandjes en breede oeverstrooken bood een vreedzamen aanblik. Vrouwen zaten in groepjes aan den waterkant en wreven en sloegen op steenen het waschgoed schoon. Een schooierig zigeunerjongetje zat op een grooten, mageren ezel en floot een melancholiek deuntje. Een paar koeien en een varken zochten voedsel tot vlak bij het water.

Wij gingen een brug over, om van den overkant van de rivier de beide Gothische torens te kunnen bewonderen van een poort waar wij langs waren gekomen. ‘Papa’ wilde toen naar beneden, tot aan den waterkant. ‘Zondags ga ik altijd uit visschen,’ zei hij, en nu wilde hij wel even vlak bij het water zitten. Hij vertelde van zijn Zondagsche genoegens, den heelen dag buiten, in de frissche lucht, met aardige ‘copains’, gezellige kameraden.

- Tiens, die daar heeft ook geen haast. Die houdt van zijn gemak. Ik keek in de richting, waar ‘Papa’ naar wees. Een man

lag voorover in het gras. ‘Het moet daar toch nat zijn,’ zei ‘Papa’. ‘Hij ligt vlak bij het water.’

De man lag met zijn gezicht in het water. Hij was dood. Doodgeschoten. ‘Papa’ trok hem hooger op den oever. Het was een jonge man, een arbeider blijkbaar, in blauwe overall. ‘Laten wij weggaan en de politie waarschuwen, zei ‘Papa’. ‘Dat is de ellende van de achterhoede. De menschen vermoorden elkaar. Het heele leven staat hier op zijn kop. De opstand heeft alles ontwricht. Het zal een poos duren eer alles weer geregeld is. Er is geen leger, geen justitie, geen administratie, geen politie. Verraad, provocatie, spionnage, oneenigheid, revolutionnaire improvisaties, particuliere wraaknemingen, gemeene misdaad.

- Ça t'a donné un sale coup, hein? ‘Dat heeft je een leelijke opstopper gegeven.’ ‘Ah, mon petit, wat zie je bleek.’

- Dat heeft me beroerd gemaakt, Papa. Laten wij weggaan.

Het was alles onwezenlijk voor me geworden. Op den brug zei ‘Papa’ met veel gebaren aan een miliciano wat wij gezien hadden. Deze keek onze papieren na. Automatisch gaf ik ze en stak ik ze weer in mijn zak. Wij liepen onder die Gothische poort door, rechtuit en sloegen na een poosje op goed geluk links af. Wij kwamen uit voor de verbrande kathedraal. Een mistroostige aanblik. De muren stonden nog gedeeltelijk overeind, een hek hing scheef te wiegelen. Binnen was alles uitgebrand.

- Laten wij naar binnen gaan, ‘Papa’, en even gaan zitten. In een hoek. Ik ben doodop.

Wij gingen op een paar steenen zitten, naast een stapel verwrongen stukken ijzer. Resten van het koorhek, dacht ik, en ik nam een brokstuk op. Men kon nog zien dat het verguld was geweest, maar wat het was, wist ik niet.

Mijn hoofd voelde zwaar en suf. Plotseling hoorde ik een verward lawaai. Schreeuwen van menschen. Stukslaan van deuren. Wegsleepen van banken. Woeste slagen tegen ramen en beelden. Overal rondom hoorde ik het kletterend neervallen van ruiten, het zware neerploffen van beelden, het neerstorten van altaars. Gegil, geschreeuw, geroep om hulp, kreten van doodsangst,

gejoel van opgewonden gepeupel. Het vuur scheen mijn handen en gezicht te verschroeien. Ik viel voorover in de vlammen.

‘Papa’ hielp me overeind. Het brokstuk verguld ijzerwerk was uit mijn handen gevallen. De uitgebrande kerk lag verlaten en donker. ‘Papa’ vroeg bezorgd wat er was. ‘Je bent van je stokje gegaan, ‘mon petit’. ‘Laten wij weggaan en ergens gaan zitten.’

Wij gingen naar buiten en dicht bij het groote plein gingen wij op een terras van een café in het zonnetje zitten. Het was tien uur. Wij hadden den tijd.

- Neem een ‘petit verre’, zei ‘papa’. Dat zal je goed doen. Je bent nog jong en zulke dingen grijpen je aan. ‘J'en ai vu, moi’. Vier jaren aan het front. Jij bent er nog niet aan gewend. Een doode man en een verbrande kathedraal, daar raak je nog van streek van. Dat zal in Madrid wel anders worden.

Het was alles onwaarschijnlijk en vreemd. Een opgewekte en drukke menigte liep langs het café en vulde het plein. Rondom ons werd geanimeerd gesproken. Mooie vrouwen en meisjes liepen met boodschappentasschen het plein over. Oorlog en geweld schenen verre van dit zonnige tafereel. De gewapende mannen herinnerden mij er aan. Ook hier veel van die patjakkers met baarden. Waarom gaan die kerels niet naar Madrid of naar het front van Aragon?

Om mijn gedachten wat af te leiden, bestudeerde ik het kaartje van Valencia. Iemand tikte op mijn schouder. Een groote, dikke kerel, met een onbeschaamd gezicht en een reusachtigen gangsterrevolver.

- Documentación!

- Hij wil onze papieren zien, zegt ‘papa’.

Wij toonden ons ‘salvoconducto’, vrijgeleide, onze pas en ons inschrijvingsbiljet als vrijwilliger. ‘Waarom ik op dat kaartje zat te kijken?’ Ik had geen lust om op die vraag te antwoorden. ‘Papa’ voorzag moeilijkheden en maakte er een grapje over. Het joviale uiterlijk en de toon van ‘papa’ schenen geruststellend te werken en ook het amicale gebaar, waarmee een sigaret werd aangeboden. De buldog bromde wat en ging weg.

Wij stonden op en gingen naar het hotel, om de anderen op te zoeken. Zij zaten op ons te wachten in de hall. Met zijn allen gingen wij naar het bureau waar wij ons moesten melden.

Wij hoorden, dat er inderhaast hulpkorpsen werden gevormd voor de verdediging van Madrid. Wij hadden ‘papa’ gevraagd voor ons het woord te doen en er op aan te dringen, dat wij ons mochten aansluiten bij een Spaansch hulpkorps, en dat wij niet eerst naar het oefenterrein van Albacete zouden worden gestuurd, waar de Internationale Brigade werd georganiseerd.

‘Papa’ vroeg naar den kolonel voor wien verscheidenen van ons een aanbevelend schrijven hadden gekregen. Wij werden binnengelaten in een klein vertrekje, waar wij den kolonel en mijn geheimzinnigen medepassagier uit den trein vonden. Wij legden onze brieven en stukken over.

- Vous êtes capitaine de réserve?

Deze vraag werd tot ‘papa’ gericht. Was ‘papa’ kapitein? Wie zou dat achter dien eenvoudigen, jovialen man hebben gezocht? Hij had er met geen woord over gerept.

- Oui, mon colonel.

Van het oogenblik af dat wij het gebouw waren binnengekomen, was er een opmerkelijke verandering bij ‘papa’ te bespeuren. Het sigaretje, dat altijd nonchalant op zijn onderlip bungelde, had hij weggeworpen. Zijn jasje was netjes dichtgeknoopt. Zijn houding was strakker geworden. De uitdrukking van zijn gezicht ernstiger.

Er ontspon zich een gesprek tusschen den kolonel, ‘papa’ en mijn kennis uit den trein, kennelijk ook een reserve-officier. Het resultaat van dat gesprek was, dat ons groepje opgenomen werd in een hulpkorps dat gereed stond te vertrekken.

Dat korps was niet groot. Nauwelijks vijftig man. Het bevel werd opgedragen aan ‘Don Ramiro’, mijn medepassagier van den vorigen dag. Ik ben nooit te weten gekomen hoe hij heette. Iedereen zei Don Ramiro, terwijl men anders niemand met ‘Don’ hoorde aanspreken. Niemand zou in hem den man hebben vermoed, dien wij zoo wanhopig hadden hooren schreien

in de donkere coupé. Zijn mager, beenig gezicht was strak en ernstig. Zijn helder blauwe oogen hadden een bijna koele, harde uitdrukking. Hij sprak weinig en zeer beslist. Wij zouden een stoottroep vormen, een soort van ‘vliegende colonne’, om de ongeoefende en slecht georganiseerde arbeidersmilities te steunen. ‘Papa’ legde ons dat in enkele woorden uit. Er bestond nog geen centraal militair gezag. Men vocht verspreid, voor de vele toegangswegen naar Madrid. De vijand begon zijn omsingelende beweging. De milicianos waren slecht gewapend, slecht afgericht, technisch niet goed geleid, zonder behoorlijke hulpdiensten. Zij verrichtten wonderen van dapperheid, maar raakten spoedig verward als hun, zelf verkozen, leiders sneuvelden. Wij zouden snel naar het front, Zuid-Westelijk van Madrid worden overgebracht.

Snel.... Niet zoo snel als Don Ramiro en ‘papa’ dachten en wilden. Wij oefenden onder hun leiding, maar zonder voldoende geweren en met een defect machinegeweer. Onze wapenen kwamen niet. Er waren geen auto's om ons naar Madrid te brengen. Don Ramiro werd met den dag somberder. Bijna twee weken bleven wij in Valencia. 's Morgens oefenden wij, 's middags gaf ‘papa’ theorie aan de niet-Spanjaarden, en Don Ramiro aan de Spanjaarden. Inmiddels leerden wij van een Spaansch student de meest gebruikelijke Spaansche termen en zinnetjes.

's Avonds praatten wij, in de halls van hotels, in café's en in het gebouw van de ‘Alianza’ van intellectueelen en kunstenaars.

Ik zocht afleiding. Het gebeurde in de kathedraal had me bezorgd en nerveus gemaakt. Welke verklaring moest ik aan die ervaring geven? Overprikkelde fantasie, tengevolge van diepe ontroering? Of was hier sprake van overdracht van gevoelens, gedachten, aanschouwde tafereelen, door middel van een voorwerp? Was hetgeen ik had gezien en gehoord werkelijkheid of verbeelding? Ik zocht afleiding in de militaire oefeningen en in het bestudeeren van het merkwaardige gezelschap waarin ik was terechtgekomen.

Allereerst ons eigen groepje in het hotel. Wij waren met zijn achten, ‘papa’ meegerekend. Een paar Engelsche studenten die in een oude Ford door Spanje trokken toen de opstand uitbrak, en in Barcelona de eerste straatgevechten hadden meegemaakt. Het waren aardige, sportieve lui, die in open vrachtauto's naar het front in Aragon waren gegaan, maar nu naar Madrid wilden, ‘omdat er in Aragon niets te beleven viel.’ Zij waren van mijn eigen leeftijd. Een studeerde medicijnen, de beide anderen rechten. De Franschen waren ‘vieux-combattants’, veel ouder dan wij. Zij waren naar Spanje gegaan uit dezelfde politieke overtuiging als ‘papa’. Soms kreeg ik den indruk dat zij hun frontervaringen weer wilden beleven. Dat diep in hen het verlangen was naar dezelfde huiveringwekkende ervaringen, naar de nabijheid van den dood, naar de innerlijke bevrijding die men gevoelt, als elk oogenblik het einde kan komen. Zij spraken weinig over den oorlog van 1914-1918, zij zinspeelden er een enkele maal op, zij vertelden kleine voorvallen. Zelden spraken zij over zichzelf, alleen als wij hen nadrukkelijk vroegen wat er in iemand omging bij een stormaanval of bij een bombardement. Dan kwam het woord ‘dépersonalisation’ hun meermalen op de lippen.

Een van hen had een onuitputtelijke voorraad anecdoten, die overigens niets met den oorlog hadden te maken. Tot diep in den nacht zaten wij in de hall geboeid naar hem te luisteren, vooral als hij fantaseerde. Dan begon hij met ‘si j'étais riche’, en vertelde wat hij doen zou, als hij rijk was. Eens heeft hij ons allen zeer vermaakt met een fantastische beschrijving van zijn huis, waarin een reeks van kamers was ingericht voor zijn vrienden. Ieder werd volgens zijn karakter en gewoonten gehuisvest. ‘Papa’ zou worden ontvangen in een groote, uitgebouwde kamer, met een buitentrap die naar het riviertje leidde, vol van de heerlijkste visschen. In de hall van het huis zou een groote fauteuil staan, een mysterieus gewrocht, met een aantal knopjes, waarop men maar behoefde te drukken om zich, door uitslaande bladen, een boek, een tijdschrift, rookwaren, wijn, cognac,

te laten aanbieden. Wij hadden hem ‘Dumas’ gedoopt.

De drie Engelschen hielden van gevaarlijke sport. Zij hadden geskied, zij hadden moeilijke bergen beklommen, een van hen had aan motorrennen meegedaan. Zij spraken alleen over sport en riskante ondernemingen. Nooit over vrouwen, litteratuur of kunst. Zelfs niet over de natuur. Zij waren alle drie reserve-luitenant bij de motorbrigade, en zij hoopten in Spanje bij de tankafdeeling te komen. Een van hen is een paar weken later gesneuveld, bij den grooten tankaanval van 29 October, toen veertig, meerendeels lichte, tanks van de regeering over een frontlinie van bijna twee kilometer voor het eerst gezamenlijk opereerden en terug moesten trekken.

In de café's maakten wij kennis met andere vrijwilligers. Vooral met vliegers. Grootendeels Engelschen en Franschen. Onder de Franschen waren jonge militaire vliegers, die eenige maanden ‘buitenlandsch verlof’ hadden gevraagd en gekregen. Zij hebben een keurkorps gevormd en vochten of uit politieke overtuiging, of om het oorlogsvliegen practisch te beoefenen. Onder de Engelschen waren meer jongeren en ouderen die simpel het avontuur zochten, menschen die niets te verliezen hadden, doldrieste kerels, die door het gevaar werden aangetrokken.

Over politiek werd weinig gesproken. Voor den toestand achter het front had men over het geheel nauwelijks aandacht. De Engelschen spraken uitsluitend over de techniek van het vliegen, vooral van de jachtvliegtuigen. Voor bombardementsvliegtuigen hadden zij weinig belangstelling.

Zij hadden, voor zoover zij reserve-officieren waren en dat waren zij bijna allen, grappige moeilijkheden gehad om in Spanje te komen. De Engelsche regeering had hun passen ingetrokken, om te beletten dat zij in Spaanschen dienst zouden treden. Zij konden, hoogstens, een nationaliteitsbewijs krijgen, waarmee zij een klein zeereisje konden maken, zonder ergens aan land te mogen gaan. De meesten hadden kostelijke avonturen beleefd voor zij in Parijs konden komen, om zich bij de Spaansche am-

bassade te melden. Een van hen, een klein, plebeïsch kereltje, met een licht blond snorretje, een grauw gezicht en een zeer verwaarloosd voorkomen, vertelde, hoe hij tweemaal als stowaway op zee was ontdekt en in de boeien teruggezonden. De derde keer was hij in het hondenhok gekropen en had, toen zij buitengaats waren en de kapitein een lekker hapje voor de opening van het hok hield, 'thank you' gezegd, waarop de kapitein van schrik omgevallen was. Zij hadden hem in de boeien geslagen, maar in Havre had hij zich weten los te wringen en was hij over boord gesprongen. Zijn beroep was het invliegen van jachtvliegtuigen. Hij had geen papieren. 'Zij gelooven hier niet, dat ik kan vliegen. Dat zal je morgenochtend zien. Proefvliegen. Proefvliegen! Ik zal ze wat laten zien!'

Wij zijn allemaal naar het vliegveld gegaan en het is een gebeurtenis geweest, die legendarisch is geworden. Hij kreeg een Fiat die neergehaald en opgelapt was. Eerst cirkelde hij een paar maal rond, kalm aan, heel voorzichtig. Hij steeg een eindje en daalde tot dicht bij den grond. Toen draaide hij weer, steeg, daalde, cirkelde en schoot plotseling, bijna loodrecht, omhoog, naar schatting tot boven de vierduizend meter. Wij zagen hem, als een klein, schitterend voorwerp in de zon cirkelen, en toen viel hij als een steen naar beneden en begon op zeer geringe hoogte scherpe hoeken en zwenkingen te maken, te rollen, loopings te maken en een reeks van acrobatische toeren te verrichten, waar wij duizelig van werden. Zijn vriend, een even plebeïsche verschijning, stond ironisch toe te kijken en zei alleen maar: 'dan moet je ons samen zien.'

Toen gingen zij samen de lucht in, de vriend in een Heinkel, die kort te voren was buit gemaakt bij een noodlanding. Zij begonnen om elkaar heen te draaien, te buitelen, te vallen, plotseling loodrecht omhoog te gaan, recht op elkaar af te vliegen, zoodat wij onze adem inhielden. Het werd een aesthetisch schouwspel in dien zonnigen, blauwen hemel, een vertoon van koelbloedigheid, vakkennis, moed, waar alle vliegers geestdriftig over werden. Een paar dagen later zijn zij naar Madrid gegaan en

zijn daar populair geworden. Zij hebben beiden hun einde gevonden, zooals zij dat wenschten.

De kleine, die door iedereen ‘Pig’ werd genoemd, was naar Spanje gekomen, deels om ‘werkelijk’ te vliegen, deels omdat zijn meisje door een bus in Londen was gedood. Dat laatste wist ik niet, tenminste voor zoover ik mij dit kan herinneren. Wij hadden een avond samen gezeten, mijn drie Engelsche vrienden, ‘Pig’, Ben (zijn vriend), en nog een stel Engelsche vliegers. Er was zwaar gedronken. Het was ontzaglijk, wat die menschen konden drinken. Zij praatten over vliegen, den dood, hun angst ‘to be badly wounded’, en over vrouwen. Die vliegers bleken allemaal een ongelukkige liefde te hebben. De één zijn vrouw was weggeloopen, de ander had de vrouw niet kunnen krijgen, die hij liefhad, enz. Ben liet ons een foto zien van een lieve, donkere vrouw, met een snoezig kind van een paar jaar. ‘Zij is van me weggeloopen, maar ik houd nog van haar.’ En na een kort poosje van stilzwijgen, zei hij: ‘Eigenlijk heeft zij gelijk. Ik kan niet boos op haar zijn. Zij is weggegaan met een officier dien ik heb leeren vliegen. A nice fellow. Ik hield van hem. Hier is zijn portret.’

‘Pig’ zei niets. Hij zat naar zijn bemodderde schoenen en gerafelde broek te kijken. Een vies stompje pijp stak in zijn mond en zijn kneveltje hing over zijn bovenlip. Hij had zwaar gedronken. Toen het gesprek over verwondingen ging, had hij alleen gezegd: ‘Als zij mij raken, ram ik me in mijn tegenstander.’ Nu keek hij treurig voor zich. Het tafereel begon voor mij onwezenlijk te worden. Het was laat in den nacht, ik sliep in dien tijd weinig en sprak met de meest uiteenloopende menschen. Ik was moe en zag de dingen door een nevel. Ik had mij nauwelijks in het gesprek gemengd, en spande mij in om het moeilijke slang van die vliegers te volgen.

- What do you think about her? vroeg ‘Pig’ me ineens. Wij zaten wat achteraf. Hij liet me een portret zien van een heel blond lief meisje, van ongeveer achttien.

- This is the chain she wore the last time.

Hij legde een eenvoudig, glad gouden kettinkje in mijn hand. Ik kreeg het gevoel van te droomen. Voor mij zag ik, in een drukke Londensche straat een aardig meisje loopen, met een groote doos onder haar arm. Zij stak, onnadenkend, een zijstraat over, op het oogenblik dat een zware autobus aan kwam. Ik zag haar voorover vallen, en onder de wielen verdwijnen.

'Pig' hielp mij weer in mijn stoel. De anderen lachten. Zij dachten dat ik dronken was.

- She is dead, isn't she?

'Pig' vertelde dat zij overreden was. 'The only thing I ever loved.' Vader en moeder had hij niet gekend. 'Well, I tell you, it is a damned dirty thing to go on living, without her.' In zijn bijna onverstaanbaar Cockney-Engelsch begon het kleine, plebeïsche kereltje over zijn liefde voor dat doode, blonde kind te spreken, een liefde die gevoelens in hem had gewekt, welke hem innerlijk den gelijke maakten van de grootste lyrici. 'To fly is to love', zei hij. Vliegen is beminnen. Iets daarvan was bij zijn proefvliegen te zien geweest. 'Als ik vlieg, voel ik haar altijd naast mij. Pas als ik op den grond ben, vervaagt dat gevoel. Soms is het of ik den druk van haar hand op de mijne voel. Geloof jij in een leven hierna? Zou ik haar ooit weerzien?'

Hij bleef stil voor zich uit staren. Ik dacht bij mezelf: 'Het is kwaad vechten met een levensmoe man.' In Madrid hebben wij hem zien vliegen, en vechten, als een roofvogel, en tenslotte zien vallen, in het begin van November. Hij had twee jachtvliegtuigen neergeschoten en werd toen door machinegeweervuur vanuit een bombardementsvliegtuig getroffen. Wij zagen hoe de vlammen uit zijn toestel sloegen, en toen schoot hij als een raket in de Savoia die hem geraakt had. In een ontzaglijken vuurgloed stortten zij samen omlaag. Hij heeft het einde gevonden dat hij verlangde, en dat hij gezocht heeft.

Zijn vriend Ben heeft hem maar één dag overleefd. Zij waren onafscheidelijk. Gemeenschappelijk verdriet scheen hen te verbinden. Zij zeiden weinig tegen elkaar. Als zij opstegen, sloegen zij elkaar even op den schouder. Als zij terugkwamen, gaven zij

enkele, korte commentaren over hun ervaringen. Zij vlogen bijna altijd samen, en redden elkaar herhaaldelijk het leven. De gemeenschappelijke aanvallen van de Italianen op één vlieger, die geïsoleerd werd, maakten hen woedend. Zij wreekten zich echter nooit door samen op één Italiaan of Duitscher af te schieten.

Wij zagen elkaar den avond van ‘Pig's’ dood. Ben zei geen woord. ‘Papa’ en ik waren voor vierentwintig uur afgelost. Dien avond hebben wij stil bij elkaar gezeten, Ben met het portret van zijn vrouw tegen zijn whiskyflesch. Den volgenden morgen viel hij, in een gevecht met drie Duitsche jachtvliegtuigen. Twee haalde hij er neer, toen kwam hij zelf omlaag. Zijn machine was doorzeefd van kogels en hij had zichzelf op het laatste oogenblik voor den kop geschoten. Dat had hij meermalen gezegd. ‘If I am lost, I'll shoot myself.’ Hij had een doodelijken angst ‘to be badly wounded.’

De Spaansche student, die ons de meest gebruikelijke woorden en zinnen leerde, had mij meegenomen naar de ‘Alianza’ van intellectueelen en kunstenaars. Hier leerde ik de meeste letterkundigen en kunstenaars uit Valencia en omstreken kennen. 's Middags en 's avonds zat men, na het eten, een uurtje bij elkaar en er werd gesproken over letteren, muziek en schoone kunsten. Uitgangspunt van het gesprek was meestal de verzameling kunstwerken welke men maakte, kunstwerken gered uit kerken en kloosters, die aan de volkswoede ten offer waren gevallen.

De buitenlandsche intellectueelen, kunstenaars en letterkundigen, die als vrijwilligers naar Spanje waren gekomen, werden in dien kring hartelijk en gastvrij ontvangen, en al stotterend en stamelend werden daar in vele talen gesprekken over ideeën, kunstopvattingen, cultureele stroomingen, politieke en sociale kwesties gevoerd, die dieper op mij inwerkten dan ik op dat oogenblik zelf vermoedde. Zonder nog geheel de draagwijdte van mijn eigen ervaringen te overzien, was ik er getuige van dat menschen die binnen enkele dagen aan het front of door een bombardement konden vallen, geestdriftig en met volkomen

toewijding en ernst, over artistieke, litteraire, godsdienstige, wijsgeerige en andere problemen discussieerden. Wanneer ik dan dien wijden kring overzag en keek naar de gezichten en oogen waarin een gloedvolle overtuiging of een vurige drang tot weten en begrijpen, of een diep verlangen naar schoonheid, zuiverheid, rechtvaardigheid en broederschap sprak, dan leek mij die burgeroorlog, waarin ik zoo onverwacht was gestort, een onwaarschijnlijke dwanggedachte, een monstergewrocht van een verbijsterd gemoed.

Toen ik een paar weken later gewond in Madrid lag, keerden mijn koortsachtige gedachten telkens weer naar die Alianza terug en zag ik haar als een toevluchtsoord waar ik weer vertrouwen zou kunnen vinden in de menschheid, een vertrouwen dat ik tijdens de barbaarsche bombardementen en beschieting van Madrid begon te verliezen. Daarom was mijn eerste gang, toen ik het hospitaal verliet, naar een soortgelijken Madrileenschen kring, en stelde ik mij tot hun dienst, omdat ik voor het front ongeschikt was geworden.

Soms zaten wij tot laat in den nacht bijeen. Naarmate binnen dien kring het besef van menschelijke saamhoorigheid en broederschap dieper en inniger werd, scheen het moeilijker te worden op te staan en door het donkere voorportaal naar buiten te gaan, de stad in, wier doolhof van straten in een volslagen duisternis was gehuld. Die stad, dat vroolijke, opgewekte Valencia van overdag, had des nachts iets beangstigends, iets geheimzinnigs, iets gruwelijks. Stond men eenmaal buiten in de smalle straat voor het gebouw van de Alianza, dan voelde men zich overvallen door een huivering om hetgeen in die stad in de stilte en de duisternis van den nacht gebeurde. Wraaknemingen, spionnage, sabotage, vulgaire misdaad en moord. De politie en justitie waren nog niet geheel gereorganiseerd. De strijd onder de politieke partijen en vakvereenigingen, waarover wij een enkele maal hoorden fluisteren, belemmerden dit.

Op een avond, enkele dagen voor wij naar Madrid vertrokken, had een jonge Spaansche musicus moderne Spaansche muziek

gespeeld en daarop waren discussies gevolgd over Albéniz, de Falla, Turina, Granados, in vergelijking met Debussy, Ravel en Béla Bartók, over wien een Hongaarsche vrijwilliger, in lastig verstaanbaar Fransch, een enthousiast betoog hield.

Buiten lag de donkere stad, met haar geheimzinnige verschrikking. Met een Spaanschen dichter, een man met het gezicht van een middeleeuwschen asceet, ging ik naar mijn hotel terug. De straten lagen verlaten en volkomen donker. Slechts op de hoeken waren kleine, blauwe lichtjes, die het geheel nog onwezenlijker maakten.

Bij het omslaan van een hoek zagen wij dat een paar huizen van ons af een man de deur uitging, en wij hoorden niet dat hij de deur sloot. ‘Dat is vreemd,’ zei mijn metgezel, ‘laten wij eens doorloopen en zien wat dat is.’ De man voor ons bemerkte dat wij hem probeerden in te halen en stak de straat over. ‘Laten wij hem insluiten,’ zei de dichter. ‘Houd hem vast als hij probeert weg te loopen. Ben je gewapend?’

De man bleef staan. In een hand had hij een toegeknoopt servet, de andere hand hield hij in zijn zak.

- Waar ga je naar toe? vroeg de dichter.
- Naar huis.
- Waar kom je vandaan?
- Van kennissen.
- Hoe heeten ze?

Even een aarzeling, toen volgde er een naam, eenigszins onzeker uitgesproken.

- Wat heb je in dien doek?

Op een wenk van mijn metgezel, die een revolver zwaar kaliber in zijn eene hand en een zaklantaarn in de andere hield, nam ik het toegeknoopte servet en deed het open. Halskettingen, horloges, ringen, tafelzilver. In het schijnsel van het licht van de zaklantaarn was het alsof er bloedvlekken in het servet waren. Ik keek op, door een verdachte beweging van den man, die zijn hand uit zijn zak haalde. Twee schoten. Hij wankelde en viel op straat. Twee kogels door zijn hoofd.

‘Als men mij dat een half jaar geleden gezegd had, zou ik niet geloofd hebben dat ik daar toe in staat was,’ zei de dichter. ‘Ik kan geen muis kwaad doen. Maar tegen dit geboefte, dat misbruik maakt van de omstandigheden en ons in de heele wereld in opspraak brengt, moeten wij onmiddellijk en met de uiterste gestrengheid optreden. Geef me dat bundeltje maar en leg dien man aan den kant. Kijk eens wat hij in zijn hand heeft.’ In zijn hand had hij een zwaren colt.

Wij gingen samen naar de hoofdwacht van de ‘guardia de asalto’, de rijkspolitie, en deden verslag aan den dienstdoenden sergeant. Een paar guardia's gingen den man opnemen.

Den volgenden morgen vroeg ik ‘papa’ zooveel mogelijk aan te dringen op ons vertrek. ‘Toi aussi, tu es pressé d'être tué,’ bromde ‘papa’. ‘Don Ramiro ook. En nog een paar. Er gaan er te veel naar Madrid, alleen om hun eindje te vinden. Ne dramatisons pas. Iedere man is hier noodig. Morgen gaan wij weg. Amuse-toi. Er is geen reden te sterven. Ook al ben je hopeloos verliefd. Is dat met jou zoo? Dat is een privilege van de jeugd. Monter een beetje op. In Madrid zal je al je courage noodig hebben. Ga vanavond eens naar een cabaret.’

Ons vertrek stond inderdaad vast. De wapens waren gekomen en er waren auto's beschikbaar. Een paar personenauto's en een vrachtauto. 's Avonds zou het afscheid worden gevierd in een cabaret.

Uit wat ik gehoord had, kon ik me van zoo'n cabaret geen vroolijke verwachtingen maken. Maar wij zouden in een clubje gaan, ons groepje uit het hotel en ‘Pig’, Ben en nog een paar Engelsche vliegers.

Een kale, leelijke zaal, in een smalle donkere straat. Benauwde lucht van wijn, tabak en menschen. Een publiek van bijna uitsluitend mannen, milicianos, die pas van het front kwamen of naar het front gingen, buitenlandsche vrijwilligers en een groote massa van die baardige patjakkers, waar ik met een boogje omheenging, figuurlijk en letterlijk.

Op het tooneel een armzalige vertooning. Een paar juffies, die

niet konden dansen en niet mooi waren en wier eenige succes bestond in een minimum-toilet, een soort van schaamgordel. Gebrul, gejoel van bronstige kerels.

Slechte bediening. Wij wachtten op onze bestelling. Wij zaten in een lange rij, en amuseerden onszelf. Achter ons zaten een paar pootige kerels, met omgekeerde schapenvachten los over de schouders geslagen. Het waren Aragoneezen, die op weg waren naar Madrid, ter begeleiding van een convooi levensmiddelen. Dat begreep ik zoo ongeveer uit hun mededeelingen, toen zij hun flesch bij ons lieten rondgaan en wij hun sigaretten offreerden.

Onderbreking van het programma. Een mager burgermeneertje, zeker de bureaulist van deze 'vermakelijkheid', besteeg het podium en las wat van een papiertje voor. Ik verstond 'coche', auto, en begreep dat hetgeen volgde, een nummer moest zijn.

De Aragoneezen achter ons sprongen op. 'Es nuestro', het is de onze, brulden zij. Blijkbaar was men bezig hun auto te stelen. Er werden veel auto's gestolen, voornamelijk om de papieren en documenten te bemachtigen, beweerde men. Dat is nog geruimen tijd doorgegaan. Ik heb later, toen ik voor mijn naspeuringen naar de schatten van Medina-Sidonia dwars door het regeeringsgebied ging, mijn auto nooit onbeheerd op den weg kunnen laten staan.

'Anda', kom mee, riep de Aragonees achter mij. 'Dan kun je wat beleven.' Voor ik goed wist wat er gebeurde, had hij me al meegetrokken uit de rij en draafde ik met hem door de zaal, naar voren en vervolgens door een uitgang achter het tooneel een smal achterstraatje in. Wij renden door een doolhof van donkere straten, tot de Aragonees op het kruispunt van een smalle straat en een breeden zijweg, bleef staan.

'Por aquí debe pasar,' hier moet hij langs komen, zei hij. Ik begreep tenslotte wat hij bedoelde. De man die den auto had gestolen, gesteld dat hij er mee weg had kunnen komen, zou stellig de richting naar Barcelona nemen. Dan moest hij dit straatje door en den hoek nemen waar wij stonden. De Aragonees

keek zijn revolver na en stak hem los in zijn broekzak. Hij legde mij zijn plan uit. De man moest langzaam rijden. Het was donker en de straat was smal. Als hij voorbijkwam, moesten wij op de treeplank springen. De rest volgde van zelf. De Aragonees zou tot drie tellen. Dan moesten wij tegelijk toespringen.

- Maar als er meer lui in den auto zijn?

- Wij zijn met zijn tweeën, dat is genoeg.

Ik gevoelde mij allerminst op mijn gemak. Het denkbeeld op de treeplank van dien auto te springen en daarbij voor den kop geschoten te worden, trok mij niet aan. Ik hoopte dat de auto niet weg had kunnen komen.

De Aragonees stond tegen den muur geleund. Zijn massieve kop ingetrokken tusschen zijn schouders. Volslagen stilte. Eindelijk hooren wij een auto naderen. Langzaam. Voorzichtig. Met gedoofde lichten.

'Tú, éstate quieto,' blijf rustig staan.

De auto is tot dichtbij genaderd. Hij vermeerdert vaart. Zou de chauffeur ons bemerkt hebben?

'A la una, a las dos, a las tres,' een, twee, drie.

Op 'tres' springen wij tegelijk. Ik heb het gevoel of mijn schedel barst en mijn hersens branden. Er gebeurt niets. Wij grijpen ons alletwee aan het portier vast. In den auto zit één man, een jonge man, met één hand op de volant, de andere op den schakelaar. Op zijn knieën ligt een groote, automatische revolver.

- Waar ga je naar toe, kameraad?

- Naar Barcelona.

- Documentación.

De hand laat den schakelaar los en.... grijpt den revolver. De Aragonees is vlugger. Hij schiet onmiddellijk, snel, een paar maal achter elkaar. Ik zie de vingers zich nog krommen om den revolver, dan zakt de man voorover.

- Doe het portier open en haal hem eruit.

Ik deed het portier open, terwijl de Aragonees zijn revolver gereed hield. De man was echter dood. De Aragonees nam hem op en legde hem aan den kant van den weg.

- Vamos. Terug naar het cabaret.

Dien avond heb ik mij voor het eerst van mijn leven bedronken. Met ‘Pig’, Ben en nog een paar Engelsche vliegers. In den hoek van de hall van het hotel. Ik wilde die beide scènes vergeten, die in mijn hersens gebrand waren. Wij zaten in een kleinen kring, elk vervuld van zijn eigen sombere gedachten. ‘Pig’ sprak over zijn gestorven verloofde, Ben over zijn vrouw en kind, en de anderen op hun beurt over de droevige ervaringen die hen den dood deden zoeken.

En ik zat tegenover twee dooden en mijzelf.

Tot plotseling de gedachte in mij helder werd, dat ik zelf dood was. Doodgeschoten, in een donkere straat. En dat mijn lijk aan den kant van den weg lag. Toen ben ik opgestaan en ben door Valencia gaan zwerven, straat in, straat uit, om mijn lijk te zoeken. Twee lijken heb ik half opgericht om te zien of ik het zelf was. Daarna ben ik tegen de huizen gaan liggen, omdat dooden niet moeten rondwandelen, maar stil moeten blijven liggen, met hun bebloede gezicht vast tegen den grond.

Daar heeft ‘papa’ mij gevonden.

Den volgenden morgen vertrokken wij. Toen wij in het schemerdonker Valencia uitreden, keek ik onwillekeurig langs de huizenkanten. Het zou me niet hebben verwonderd, als ik daar mijn eigen lijk had zien liggen. Ik had het gevoel onlichamelijk te zijn en als een fantoom in een onwezenlijke wereld te zweven.

Hoofdstuk IV.
Madrid.

Van Valencia naar Madrid is ongeveer driehonderd vijftig kilometer. Een goede weg, die slingerend oploopt en dan dwars door de hoogvlakte gaat. Tallooze wachtposten. Tallooze autowrakken. In een dorp rijdt een vrachtauto voor ons een kind dood. De moeder gilt, schreeuwt en scheldt als een bezetene. Een half uur later rijden twee auto's op elkaar. Onze kleine karavaan gaat rustig voort. Een vrachtauto en eenige personenauto's. Voorop de auto waarin Don Ramiro, ‘papa’, de drie Engelsche studenten en ik.

Don Ramiro's gezicht schijnt minder star en strak. In zijn oogen is een zachtere uitdrukking gekomen. Soms is er een vluchtige, weemoedige glimlach om zijn mond.

‘Papa’ bestudeert de kaart van de omgeving van Madrid, met de frontlijn zooals die geacht wordt te zijn. De cirkel begint zich om Madrid te sluiten. Alleen de weg naar Valencia is nog open.

In den namiddag stoppen wij en eten in een dorpsherberg, met lage zoldering. Lange tafels, op schragen. Diepe borden, met boonen, groente, worst, vleesch en spek. Dikke brokken brood en roode wijn. Buiten, vrouwen, kinderen en oude mannen. De kinderen zijn vuil, in lompen gekleed of half naakt, maar knap en gezond. De vrouwen zijn allen oud en verschrompeld. Ik vraag een vrouw hoe oud zij is. Dertig. Ik dacht vijftig. Haar gezicht is dor en vol rimpels. Haar rug is krom. Haar blik is dof.

Wij rijden voort, uren lang, herhaaldelijk opgehouden door

wachtposten. Vrachtauto's staan langs den weg en wachten tot het donker is, eer zij Madrid naderen.

De duisternis valt. Madrid. Een donkere stad, waarin de schimachtige gestalten zich snel voortbewegen langs de huizen. Volkomen stilte, alleen af en toe verbroken door het knarsen van de tram of het snelle remmen van een auto voor een stapel puin of het lichtsein van een wachtpost.

Wij stoppen en krijgen nachtlogies. Voor één nacht. Morgen verder. Naar Valmojado, hoor ik Don Ramiro zeggen. ‘Papa’ wijst het me op de kaart. Op den rand van de tweede versterkingslinie rondom Madrid. Deze linie schijnt al op enkele plaatsen verbroken te zijn.

Wij zitten in een zaal van wat eens een paleis moet zijn geweest en eten ons sober maal. Ik vraag Don Ramiro verlof om de stad in te gaan en zeg hem waarom. Concha. Discussie van Don Ramiro en ‘papa’. Permissie. Onder twee voorwaarden. Geleide van Madrileenschen miliciano en eerewoord geen druppel te drinken. ‘Si te emborrachas, te fusilamos,’ als je je bedrinkt, schieten wij je dood... Dat is voorbij. De dronkenschap geeft geen bevrijding, maar smartelijke bewustwording.

Don Ramiro zoekt geschikt geleide. Een Madrileensch student, luitenant bij de milities. Donker, smal, intelligent gezicht. Droomerige zwarte oogen. Tengere gestalte. Blauwe overall. Revolver en zaklantaarn. ‘Salvoconducto’. Wij gaan op weg. Ik geef het adres van Concha. Het adres dat zij in haar laatsten brief noemde. Het gezicht van Paco, mijn metgezel, wordt somber.

- Die straat heeft al veel geleden.

Plotseling beginnen de menschen op straat hard te loopen. ‘Aviones. Aviones.’ Wij hooren het ronken van de motoren snel naderbij komen. Het is heel donker. De vliegmachines vliegen heel laag. Doffe slagen, die naderbij komen. Paco trekt me mee een trap af, een station van de metro in. Een dichte menigte, flauw belicht door enkele lampen. Velen bukken zich instinctmatig, telkens bij een zware ontploffing.

Het wordt stil. Ik wil de trap op.

- Espera. Wacht even. Zij komen dadelijk terug.

Vijf minuten later hooren wij de motoren weer, en zware doffe slagen volgen.

Op straat een verwarde drukte. Brandweer. Geneeskundige hulp. Geloop van verschrikte menschen. Geroep, geschreeuw, gejammer. Wij vinden de straat die Concha had opgegeven. Het huis staat er niet meer. Een puinhoop. Het naastbijzijnde huis, links, is half doorgesneden.

De smalle strook licht van de zaklantaarn van Paco strijkt over de puinhoopen en de gapingen van het huis er naast. Twee schoten, snel achter elkaar. Een paar milicianos komen, met het geweer dwars voor de borst, op ons aanloopen.

Heftige discussie. Het misverstand wordt opgehelderd. Men heeft aan een lichtsignaal aan den vijand in de lucht gedacht.

- Dat huis is al lang geleden in puin geschoten.
- Veel dooden?
- Dooden en gewonden.

Ik durf niet verder te vragen. Paco fluistert met de milicianos. Ik hoor den naam van Concha.

- Vamos, camarada. Naar het ziekenhuis.

Een uur later wist ik alle bijzonderheden. Het huis was op Maandag 5 October, 's avonds om elf uur door een bom getroffen. Een groot aantal dooden en zwaargewonden. Concha was zwaar gewond naar het ziekenhuis overgebracht en 's nachts gestorven.

Maandagnacht. Van 5 op 6 October. Toen had ik in mijn kamer die gewaarwording gehad van met een verband om mijn hoofd te vallen, te vallen, zonder den grond te bereiken. En 6 October was ik vertrokken. Lag daar niet een menschenleeftijd tusschen?

Ik praatte rustig met Paco, half in het Spaansch, half in het Fransch. En herhaalde bij mij zelf ‘Concha is dood, Concha is dood.’ Automatisch, of ik een jaartal herhaalde of een technischen term. Ik kon geen verdriet gevoelen. Alleen een vreemd leeg gevoel in mijn hoofd en een gevoel van ontzaglijke verlatenheid.

Don Ramiro vroeg niets. Hij had mij strak aangekeken toen ik mij kwam melden. Mijn stappen waren onzeker. Het was alsof de vloer sterk naar beneden helde.

- Ik ben niet dronken, Don Ramiro.... Zij is dood.

Hij hield een poos mijn hand vast.

- Je bent nog jong. De jeugd kan nog vergeten. Ga slapen. Morgen gaan wij naar het front.

Het front. Misschien, als ik oud ben en alle gevoelens en gewaarwordingen in mij bezonken zijn, zal ik de tien dagen aan het front, van eind October tot den avond van den zesden November, kunnen beschrijven. Nu zijn zij nog voor mij als een afschuwelijke droom, waarin vreemde namen van dorpen verward dooreen klinken, waarin het geronk van motoren mij verdooft, waarin de doffe slagen van de ontploffingen mij doen opschrikken en het geknetter van geweervuur mijn oorvlies pijn doet. Vuur, geschreeuw, geweld, modder, bloed, moeheid, ontzaglijke moeheid en slaap, een verscheurend angstgevoel en een onuitsprekelijk gevoel van innerlijke vreugde, waarachtige vreugde, om de zekerheid dat de dood wenkt, dat de dood nabij is.

De dood is niet manlijk. De dood is vrouwlijk. La muerte. La mort. Ik heb *haar* lijfelijk naast me gevoeld, ik heb me tegen *haar* aangedrukt, *zij* heeft me getroost en bemoedigd, als ik het bijna uitschreeuwde van angst, mijn gezicht tegen den grond gedrukt.

Dan lig je plat op den grond, steenen en zand slaan over je heen, en je verwacht ieder oogenblik de verscheurende pijn van een gloeiende granaatscherf in je lenden te voelen. Dicht bij je slaan de bommen groote gaten in den grond, over je heen razen de vliegmachines. Kogels kletteren tegen de steenen of maken kleine pluimpjes stof.

Je rent vooruit, je schiet, je rolt om, vastgegrepen aan een ander, of grijpt de ander je vast? Je bijt, je bijt als een hond, je handen drukken diep in den keel van den ander, je rolt over elkaar heen, je bent weer los, je rent weer, vooruit, achteruit.

Je bent voor, je bent achter, je loopt midden in een groep.

Voor je, gezichten, grijnzende, zwarte gezichten van reusachtige, panterachtige Marokkanen. Je rilt een oogenblik van lichamelijke, puur physieke angst, om het geschitter van blanke wapenen.

Je hoort een stem, een rustige, heldere, stem. ‘Papa’ geeft zijn bevelen. Even ontwaak je uit je bedwelming. Je kijkt om je heen. Vlak landschap, graan, met een enkele zachte glooiing. Je ligt onder een soort berm, een walletje. Met hoeveel? Dertig? Twintig? Waren wij niet vijftig?

‘Papa’ wenkt. Een sober, kort gebaar. Naar het machinegeweer. Het ratelt niet. Eén oogenblik is alles stil. Volkomen stilte. Nu zou je kunnen slapen. Het helsch lawaai begint weer. De man achter het machinegeweer ligt voorover. Hij slaapt zeker. ‘Mort’, roept ‘papa’. Er komt een groote, innerlijke rust over je. Iedere beweging wordt kalm en beheerscht. Je bent bezig met schietoefeningen op de Vlasakkers. Vanavond zit je bij een strijkje. Nu zet je het machinegeweer in beweging, kalm maar vlug, want de ‘Ouwe’ kijkt en je mikt rustig en je begint te draaien. Zonnig weer vandaag. Iets hooger, iets lager, zoo zal het goed zijn.

Ruiters waarachtig. Lui op paarden. Zwarte kerels met wijde mantels op paarden. Met groote revolvers. Zware, automatische revolvers. Dwaasheid. Daar heb je nooit op leeren schieten. Dat is een truc van den ‘Ouwe’. Zooiets gebeurt niet. Dat is een droom. Dat is een film.

En je draait je machinegeweer rustig en zeker. Een tikje hooger. Nog hooger, waarachtig. Dat hadden ze je moeten leeren, op paarden en zwarte kerels te schieten. Pancho Villa. De bestorming van Mexico.

De film wordt verstoord. Die zwarte kerels rollen van hun paarden. Een zotte vertooning eigenlijk. Nieuwe film. Vlug. Andere kist. Ik heb geen kogels meer. Plus vite que ça! Y en a plus....

Het machinegeweer blijft liggen. Je kruipt en rent gebukt

naar een volgenden berm of walletje, je graaft met je bloote handen een holte om in te liggen.

Je geheele leven heb je gekropen, gerend, gegraven, geschoten. Van eeuwigheid tot eeuwigheid zul je in dit helsche lawaai links en rechts moeten rennen, altijd achteruit ten slotte. Dit is de hel. Je bent in de hel. Dood. Verdoemd. De straf is, niet slapen, en kruipen, en angst hebben.

Vijftig man. De eerste die valt, is Don Ramiro. Na Valmojado zijn wij nog maar veertig. Wij liggen geïsoleerd. Waar zijn de vijanden? Waar zijn de vrienden? Geen voedsel, geen verbandmiddelen, nauwelijks munitie. Weer barst de hel los en in de volgende stilte ben je nog maar met zijn dertigen.

Terug. Steeds terug. Uiteengeslagen groepen voegen zich samen en worden weer uiteengeslagen.

Een vrachtauto. Aflossing. Wij liggen als pakgoed op den hotsenden wagen en rollen met zwaar gedreun onder de Toledopoort Madrid weer binnen.

Vierentwintig uur rust. Een bad. Schoone kleeren. Je scheert je en herkent je eigen gezicht, met niet je oogen.

Rust! In Madrid! Achtereen wordt de stad gebombardeerd. De vliegmachines worden afgewisseld door mortieren. Wij eten samen, met ‘Pig’ en Ben, in een café, in de Gran Via, en eten door, ook al slaat de deur stuk door een bom, die vlak bij ontploft. Een brancard, een bezem en zand, en de laatste sporen van ‘Gods evenbeeld’ dat vernietigd is, zijn verdwenen.

‘Pig's’ laatste vlucht. In de straten volgen de menschen het luchtgevecht of het een stierengevecht is. Kleine jongens klappen in hun handen als ‘Pig’ alleen op twee Fiats en een Savoia aanvliegt en, met het licht achter zich, een Fiat neerschiet, voor zij hem nog bemerkt hebben. Loodrecht gaat hij omhoog en valt als een steen weer voor den anderen Fiat, duikelt verscheidene malen om hem heen, krijgt hem weer vlak voor zich, met de zon achter zich en schiet hem in brand. De kinderen dansen van plezier, de vrouwen kijken omhoog, met de handen haar oogen beschuttend tegen het zonlicht.

‘Pig’ zwaait in een boog langs het brandende vliegtuig heen en komt binnen het vuur van de Savoia. Een paar minuten later zoeken wij in een gloeiende massa naar de resten van den man, die nooit over schoonheid en lyriek sprak, maar beide intens had beleefd.

Wij zitten met zijn vieren. ‘Papa’, Ben, Bob, de Engelsche medische student en ik. De anderen zijn dood. De vieux-combattants en de andere Engelsche studenten.

Ben was stil. Hij had het portret van zijn vrouw voor zich gezet, tegen een flesch, die rinkelde en waggelde, als er dicht in de buurt van het café een bom barstte. Donderdag 5 November. De stad scheen onhoudbaar. De verdediging was onvoldoende voorbereid. Verdeeldheid. Warsheid van militaire discipline. Politieke intriges. Verraad. Spionnage.

De gemeenschappelijke bedreiging lag zwaar over de stad. Er ontstond een besef van saamhoorigheid. Vrouwen en kinderen snelden te hulp bij het maken van versperringen. Jonge menschen trokken zingend voorbij, naar de toegangswegen van Madrid, om deze, vrijwel ongewapend, te verdedigen.

‘Papa’ had een commando gekregen. Hij was bij Miaja ontboden. De militaire verdedigingsraad begon meer macht te krijgen en organiseerde de verdediging op leven en dood. Men verwachtte hulp, ieder uur dat men won kon de situatie geheel doen veranderen.

Dit was misschien onze laatste nacht. Wij gevoelden ons reeds aan de wereld en de werkelijkheid onttrokken. Loom, maar wonderlijk helder van geest, praatten wij rustig over kleine gebeurtenissen uit ons leven en dachten over de groote gevoelens en gebeurtenissen waarover men niet spreken kan.

Concha. Vreemd, te denken, dat zij dood was. Als ik mijn oogen sloot, zag ik haar voor mij, dan gevoelde ik haar aanwezigheid, dan kwam er in mij een ontroering van stil geluk. Ik zou daar met niemand over kunnen spreken. Als je er over sprak, werd het vlak, gewoon, banaal. Als je haar beschreef, dan werd haar beeld veralgemeend tot dat van een knap, donker meisje,

zooals je er duizenden in Spanje kon zien. Maar als ik mijn oogen sloot en aan haar dacht, dan vervulde me een gevoel van innig geluk, waarin ik vluchtte, uit de hel rondom mij.

- In case I don't come back, give this letter to the British embassy.

- De kans dat wij zelf terugkomen, is niet groot, Ben.

Waarom had ik zelf geen brief geschreven? Ik vroeg een vel papier en een envelop. Keurig papier, met een hoofdje, kreeg ik. Café Gran Via, Madrid. Onzinnig om op dat papier, met dat hoofdje, te schrijven: 'Lieve Ouders. Er is groote kans, dat ik morgen sneuvel'.... Sneuvel! Wie *sneuvelt* er nu waarachtig? Dat gebeurt alleen in de geschiedenisboeken en op kleurige, romantische platen. Maar wie *sneuvelt* er, op den weg naar Carabanchel, voor den Toledo-brug, of voor den brug van Vallecas, of waar wij ook morgen te staan komen! Was Don Ramiro 'gesneuveld'? Was 'Pig' 'gesneuveld?' Of William, dien wij met zijn tank hadden zien omslaan? Hoe kon je nu op dat papier, van een café dat straks misschien een puinhoop was, schrijven dat je misschien ging.... 'sneuvelen'!

Wij vielen in onze stoelen in slaap. Ben vertrok voor zonsopgang. De vliegtuigaanvallen begonnen meestal vroeg in den morgen. So long! Salud! Een half uur later holden wij naar de Plaza de Callao, om Ben's laatste luchtgevecht te zien.

Terug. De rivier over. Een volk tegen een leger. Een volk dat ineenkrimpt van ontzetting bij het hooren van den eeuwenouden kreet 'Los Moros, Los Moros!' Een volk, dat tezamen loopt en zich voor de ingangen van de stad werpt. Vrouwen gillen, en jagen de mannen, die in vertwijfeling terug loopen, weer den brug over. Een helsch lawaai breekt boven ons los. Het wordt een verward gevecht, waarin ik mij automatisch beweeg. Mijn angst voor gloeiende granaatscherven, voor de mitrailleurkogels van de laagvliegende Fiats en Heinkels, is plotseling verdwenen. Zelfs de charges van de Marokkanen wekken mij niet uit mijn droom van innerlijk geluk. Tot tweemaal toe stoot 'papa' me op zij en vangt den slag op, die voor mij bestemd

was. Wij staan of hurken naast elkaar, ‘papa’, Richard en ik. Ik ben zoo moe, dat ik mijn geweer nauwelijks meer kan vasthouden.

Richard heeft zijn pijpje omgekeerd in zijn mond. ‘Als hij zijn jasje maar niet brandt,’ denk ik, ‘het is zijn laatste.’ Dan zie ik, dat hij voorover valt. ‘Papa’ springt toe, om hem op te vangen, maar plotseling blijft hij staan en slaat achterover. Ik wil hem vasthouden, maar voel, dat ik mijn rechterarm niet meer kan optillen, ik wil ‘papa’ zachtjes op den grond laten glijden en krijg een zwaren slag op mijn hoofd.

Ik val in een donkeren put en blijf vallen. Ik buitel om en om, zweef rond en val snel omlaag, maar raak den grond niet. Schroeiende pijn aan mijn schedel. Verward lawaai rondom mij heen. Vreemde, angstaanjagende gezichten staren mij aan, monsters in wier trekken ik ontzet bekenden en verwanten herken. Men danst, men schreeuwt, men rukt aan mijn arm. ‘Oom’ slaat op mijn hoofd, roept ‘Allons enfants, la danse des tombolistes.’

Ik richt mij half op. Om mijn hoofd is een band, die zwaar drukt. Ik ben Concha. Een huis is over mij heengestort, het puin drukt op mijn arm. Een balk is aan mijn arm gebonden.

Muziek. Geroep. Gejuich. Trappelen van paarden. Gelijkmatige stappen van een leger dat voorbijgaat.

Ik doe mijn oogen open. Concha. Zij heeft een wit mutsje op. Zij legt haar hand zacht op mijn hoofd. Het schroeien houdt op. Ik wil mij oprichten. Nu hoor ik het duidelijk. Muziek, gejuich, getrappel, het zware stappen van soldaten.

Madrid is gevallen. Ik wil opstaan. Concha houdt mij tegen en zegt: ‘La Brigada Internacional’. Het wordt weer donker en ik voel mij opnieuw vallen.

De band om mijn hoofd wordt losgemaakt. Concha buigt zich over mij heen. Het is Concha niet. Een Spaansche verpleegster. Ik lig op een brancard. Zaterdag 7 November. Madrid is niet gevallen.

Hoofdstuk V.
Onder de gewelven van de San Francisco el Grande.

Na een maand kon ik het hospitaal verlaten. Met mijn hoofd in het verband en met een gespalkten arm. Een kille, zonlooze Decembermorgen. Voetje voor voetje wandelde ik naar de Gran Via en ging zitten in het café waar wij dien laatsten avond hadden gezeten.

Ik probeerde orde in mijn gedachten te brengen. Het hospitaal was een hel geweest, evenals het front. Voortdurend werden nieuwe gewonden binnengedragen, vrouwen, kinderen, milicianos. Tot tweemaal toe was het hospitaal bij een bombardement getroffen, twee zalen waren uitgebrand, de gewonden waren naar buiten gedragen of waren zelf naar buiten gekropen. Mijn herinneringen waren echter wazig. Het waren herinneringen aan verwarde droomen. Ik leefde als in een dichte mist. De gezichten en de geluiden onderscheidde ik slechts vaag. Alleen mijn eigen gedachten en voorstellingen waren heldere werkelijkheid voor mij. Tot ook die vervaagden en het alles grauw om me heen werd. Een grauwe hel, met angstkreten van kinderen, gejammer van vrouwen, zware, doffe slagen van bommen, verward geloop van menschen.

Ik lag strak op mijn rug. Keek slechts op als zachte handen voorzichtig het verband van mijn hoofd losmaakten. Ik keek dan op, om Concha te herkennen. Maar Concha was dood. Dat moest ik iederen dag opnieuw ontdekken. Die dood was een ongerijmdheid, in strijd met de innerlijke leiding die ik in

mijn gaan naar Spanje had gevoeld. Ik was dus nu zonder bestemming, zonder doel.

Toch wist ik dat ik Spanje niet zou verlaten. Ik gevoelde me innerlijk verbonden. Gebonden. Waaraan? Aan wie? Dat wist ik niet. Ik wist echter dat ik geen besluit behoefde te nemen. Er was over mij beschikt. En ik voegde mij daarnaar, met een vaag gevoel dat ik het later wel zou begrijpen.

Een schoenpoetser bewerkte mijn schoenen met artistieke bezieling. Die man was een kunstenaar en een mysticus. Hij zat gehurkt in het zand dat vanmorgen gestrooid was, toen de laatste ruit van het café uit de sponningen was geslagen en de scherven enkele bezoekers hadden gewond. Hij scheen daar niet aan te denken. En ook scheen hij er niet aan te denken, dat mijn voeten mij straks naar den dood konden richten. De dood dreigde in Madrid op alle hoeken der straten. De schoenpoetser poetste mijn schoenen, met allerlei smeersels, borstels en doeken, met dichterlijke bezieling en kunstenaarsvoldoening. Die schoenen konden straks besmeurd worden met bloed, het zijne of het mijne, die schoenen konden straks door het geweld van een ontploffing met mijn voeten van mij worden afgerukt, ik kon straks met die schoenen op een baar worden weggedragen, dat was alles bijkomstig. Hij, de limpiabotas, had zijn taak en roeping, hij maakte doffe schoenen glanzend, al was ook Madrid een massaal graf.

Dicht bij het café, op den hoek van de Plaza de Callao, had ik een meisje voorzichtig haar bloempotten op den rand van het balkon zien zetten. Geen ruit van het huis was heel. Een eindje verder was een heel pand in elkaar gestort. Bijna alle huizen in de buurt hadden van de dagelijksche bombardementen en beschietingen te lijden gehad. Maar dat meisje zette voorzichtig haar bloemetjes op den rand van het balkon. Om ze het kleinste vleugje zon dat er mocht komen, te laten opvangen. Zij rekende er blijkbaar niet mee, het lieve kind, dat straks huis, balkon en bloemetjes konden worden weggevaagd. Dat zij zelf onder de puinhoopen begraven kon liggen. Zij begoot en verzorgde

haar bloemen en rekende op een vleugje zon. Doodsverachting? Levensverachting? Onverschilligheid? Of was haar handeling slechts een automatisch gebaar, de herhaling van een tallooze malen verrichtte handeling, zonder bewustzijn van de symbolische beteekenis welke zij in deze omstandigheden verkreeg? Kon zelfs een maandenlange bedreiging van den dood de menschen niet uit hun automatisme losrukken?

Ik was besloten in Madrid te blijven. Voor militairen dienst was ik ongeschikt geworden, mijn rechterarm zou een beetje stijf blijven. Het schampschot aan mijn hoofd scheen geen kwade gevolgen te zullen hebben, al had ik wel bemerkt, dat de psychiater, dien de chirurg had laten komen, een bedenkelijk gezicht had getrokken.

Ik was op weg naar de Alianza van intellectueelen en kunstenaars, om mijn diensten aldaar aan te bieden. Bij het catalogiseeren van kunstvoorwerpen en boeken, die uit gebombardeerde huizen en gebouwen werden gered, of uit de provincie naar Madrid werden gebracht.

De ontvangst was hartelijk. Een heel gezelschap jonge e n oudere mannen, schilders, dichters, juristen, journalisten, naar men mij zeide, zat rondom een ontzaglijk groote, langwerpige mahoniehouten tafel, met zware, massieve pooten. Zij waren allen verdiept in de beschouwing van een klein houten beeldje, een meisjesfiguur met een onzegbaar bedroefde gelaatsuitdrukking. Het langwerpige, groote hoofd, veel te groot in verhouding tot het kleine, tengere, lichaam, gaf aan het beeldje iets Byzantijnsch. Men discussieerde over den ouderdom ervan. De gissingen liepen zeer uiteen.

Lange kistjes met fiches stonden op tafel. Ik keek ze oppervlakkig door. Beschrijvingen van schilderijen, boeken, kunstvoorwerpen. Veel gouden en zilveren sieraden. Juweelen. Tal van paarlen halssnoeren, bijeengebracht uit kerken en kloosters. Elk voorwerp was nauwkeurig beschreven, met vermelding van plaats van herkomst. Bij de fiches van zeer kostbare voorwerpen was een foto gevoegd.

Men vertelde mij over het werk. De ziel van het gezelschap was een stevig gebouwde, joviale man, een architect, die de redder van de kunstschatten van het Prado werd genoemd. Het Prado was verscheidene malen gebombardeerd en men had de grootste moeite gehad, de kunstschatten in veiligheid te brengen. Alles werd nu overgebracht naar Valencia, waar een paar middeleeuwsche torens, volgens de eischen welke de moderne bombardementen stelden, werden ingericht als bewaarplaatsen. Bijzondere zorg eischte de temperatuur en de gewenschte graad van droogte. Madrid was droog en Valencia vochtig. De schilderijen schenen zeer gevoelig voor die verandering.

Ik vroeg of ik in eenig opzicht van dienst kon zijn. Men gaf me de keus tusschen de Nationale Bibliotheek, centrale archiefdienst in de Alianza, of het invullen van fiches in de San Francisco el Grande. Ik zou dan boeken en manuscripten moeten beschrijven en eenvoudige voorwerpen van waarde. Zoo lang ik niet schrijven kon, moest ik mij onledig houden met het rangschikken van de boeken, geschriften en voorwerpen, welke ik later zou catalogiseeren.

Dien middag nam ik mijn intrek in een hotelletje in de oude stad. Ik liet vervolgens bij de verschillende civiele en militaire autoriteiten mijn papieren opnieuw stempelen, in het bijzonder de verklaring, dat ik in dienst van de Alianza was getreden. De contrôle op straat was scherper geworden, en al waren mijn verwondingen voorloopig mijn beste documentatie, ik wilde toch iedere kans op onaangename vergissingen vermijden. De angst voor spionnage was een obsessie geworden.

De Alianza was de eerste dagen mijn tehuis. Ik maakte er kennis met schilders, schrijvers, medici, juristen, en ik luisterde uren lang naar hun discussies over de kunstvoorwerpen welke werden gecatalogiseerd, of naar hun uiteenzettingen over de politieke en sociale kwesties.

Na een week werd mijn arm uit de spalken genomen en ik ging naar de San Francisco el Grande, om mijn eigenlijke taak

te beginnen. Het was een schilderachtige en tevens aangrijpende wandeling, door tal van nauwe, bochtige straatjes van de oude stad, over romantische pleintjes. Oud-Madrid moet vroeger heel bekoorlijk zijn geweest, voor deze hel er over losgebarsten was, waardoor mooie oude huizingen zwaar gehavend of vernield zijn en pittoreske volksbuurten gedeeltelijk puinhoopen zijn geworden.

De San Francisco ligt aan den rand van de stad, in een der meest geteisterde gedeelten, maar de kogels, bommen en granaten hadden haar gespaard. Er liepen daarover reeds allerlei geruchten. 'De San Francisco is onkwetsbaar' had ik reeds vaak hooren zeggen. Deze kerk was reeds meer dan een eeuw Nationaal Pantheon geweest. 'Zij wordt beschermd', beweerde de werkster in mijn hotelletje. 'Beschermd? Door wie?' had ik gevraagd en zij had met een vage geste volstaan. 'Quizá. Los muertos'. Wie weet. De dooden....

Een paar honderd meter van de San Francisco af, lag een kazerne, die reeds verscheidene malen getroffen was. Op het voorplein van de kazerne, vanwaar men een vrij uitzicht had over de vlakte en de bergen die haar ter rechter zijde afsloten, lag een batterij, die elken dag opnieuw moest worden versterkt. Maar de San Francisco werd niet geraakt. Het massale gebouw, met zijn statige portiek versierd met marmer en mozaiekwerk en zijn zeven gebeeldhouwde deuren, stond onverlet. Des nachts hadden wij, boven van het dak van ons hotel, de gloeiende granaten door de donkere lucht zien schieten, over en langs het silhouet van de San Francisco, wij hadden die vuurballen in andere gebouwen zien inslaan en de vlammen zien opstijgen tegen den duisteren hemel. Maar de San Francisco bleef onverlet. 'Zij kan niet worden geraakt'. 'Zij wordt beschermd'. 'Door wie?' Vaag gebaar.

Op het kleine pleintje voor de kerk speelden tientallen kinderen en vrouwen zaten te handwerken en te babbelen. De vijand was nog geen kilometer verwijderd, men had de puinhoopen van stukgeschoten huizen voor oogen, soms kletterden de machine-

geweerkogels op de daken van de huizen een paar straten verder, maar hier speelden de kinderen onbezorgd en de vrouwen babbelden rustig door.

De zeven zware deuren van de kerk waren gesloten. Een kleine achterdeur, die naar de onderaardsche gewelven leidde, stond open. Een paar milicianos hielden de wacht. Ik ging naar binnen. Eerst rechtsom, naar boven, naar de kerk.

Rondom, hooge, ronde zuilen, met Korinthische kapiteelen. Op hooge voetstukken verhieven zich twaalf majestueuze beelden, de Apostelen. Somber staarden zij voor zich uit, in de kille, schemerige ruimte, waar honderden schilderijen en logge kunstvoorwerpen tegen de wanden en de zuilen waren opgetast. Zware kleeden waren over altaarstukken geslagen, koorstoelen en banken waren op zij geschoven, om plaats te maken voor kisten en tafels. Vaag onderscheidde men, hoog op de wanden van de kapellen, fresco's en doeken.

Het geheimzinnige waas, dat vooral des nachts de nooit getroffen San Francisco omgaf, trok hier weg, in deze nuchtere schouwburgzaal met zijn zuilen, kapiteelen en neergehaald decor. Zelfs de twaalf Apostelen, in hun imposante houdingen op hun hooge voetstukken, stonden daar wat dwaas, als deftige heeren in een Zaterdagsche schoonmaakwanorde.

Een breede, donkere gang leidde naar de onderaardsche gewelven. Een middeleeuwsch heiligenbeeld stond voor den ingang. ‘Dat is de heilige van het Volksfront’, zei me de schildwacht. ‘Kijk maar, hij groet met gebalde vuist’. Inderdaad. Het Gothische heiligenbeeld hield de rechtervuist omhoog. Wellicht had het daar vroeger een standaard of een kruisbeeld mee opgeheven gehouden. Nu stond het daar, bij dien donkeren ingang van de kelders, welke in eenige verdiepingen onder elkaar onder de kerk lagen, als een Volksfronter op wacht, en de soldaten en arbeiders, die binnenkwamen, groeten den heilige met gebalde vuist. In hun groet was meer eerbied dan ironie. De oude betrekkingen waren in nieuwe vormen hersteld.

De kelders van de San Francisco werden volkomen veilig

geacht. Zelfs al zou de kerk worden getroffen, dan zouden de kelders door de zware gewelven worden beschermd. Om die reden waren zij ingericht als bewaarplaatsen voor kostbaarheden welke uit verwoeste kerken en particuliere woningen waren gered. Zoowel uit de stad als uit de provincie. Ook was er een groot gedeelte van de kerksieraden uit de stad en provincie Toledo ondergebracht.

In lange reeksen stonden schilderijen langs de muren, en op, door schragen gesteunde, planken lagen crucifixen, diademen, ringen, lampen, kannen, bekers, schalen, van goud, zilver, brons. Paarlen halssnoeren met lange, gouden crucifixen, bezet met edelgesteenten. Zware oorbellen, waarvan de kleurige steenen fonkelden in het electrisch licht dat aan de zoldering was aangebracht. Op een tafel lag een groote collectie horloges, een merkwaardige historische verzameling, waaronder een aantal met brillanten bezet. Groote stapels priestergewaden en altaarkleeden, prachtig geborduurd en met gouddraad doorweven. Tegen de pilaren lagen boeken en handschriften opgetast. Groote, in perkament gebonden, middeleeuwsche koorboeken, missalen, kronieken, heiligenlevens en bijbels, met veelkleurige miniaturen versierd. Een aantal incunabels, en verder honderden boeken uit de zestiende en zeventiende eeuw, waaronder men veel eerste drukken en onbekende uitgaven vermoedde. Het zou mijn taak zijn ze nauwkeurig te beschrijven en ze te catalogiseeren.

Ik koos mijn verblijf in den ondersten kelder, midden onder een kruisgewelf, tusschen twee dikke pilaren. Van een paar schragen en planken maakte ik een flinke tafel. Daarna bracht ik den heelen stapel boeken en handschriften over. Ik kon aan het werk gaan.

In dezen ondersten kelder kwam zelden iemand. Ik was de eenige die er werkte. Een lampje, dat midden in het kruisgewelf aan de zoldering was bevestigd, verlichtte slechts mijn tafel. Buiten dezen kring van licht was een schemerige ruimte, waarin pilaren, steenen wanden en gewelven zich vaag lieten onder-

scheiden. Af en toe drong tot in deze diepte door het doffe geluid van een bom die ontplofte. De oorlog en het geweld waren echter voor mijn bewustzijn verre.

De volgende dagen maakte ik mijn verblijf, binnen den lichtkring, wat huiselijker. Ik richtte het in als een middeleeuwsche kloostercel. Een hoogen Gothischen stoel, met zwaar gebeeldhouwde armen, koos ik mij tot zetel en een zwaren Gothischen luchter zette ik naast mij. Aan den pilaar rechts van mij hing ik een zilveren Byzantijnsch crucifix. De fiches die ik invulde, legde ik op groote tinnen schalen. In een kleerkist van een klooster had ik een dikke, grijze pij gevonden, die deed ik aan, want het was kil in den kelder.

Meestal bleef ik den geheelen dag beneden. Ik kwam omstreeks tien uur, trok mijn monnikspij aan, zette mij in den Gothischen stoel en voelde mij in de wereld van mijn eigen fantasieën opgenomen. Om de middeleeuwsche sfeer te verhoogen, was ik begonnen met de beschrijving van de handschriften. Het waren meest Latijnsche handschriften, oorkonden en kronieken van kloosters, afschriften van oude schrijvers, vooral Virgilius en Ovidius, en theologische verhandelingen. Daarna stuitte ik op een verzameling processtukken van de Inquisitie, waarbij zich een lange lijst van namen van veroordeelden, met hun ‘misdrijven’ en straffen bevond. Deze stukken waren in het Spaansch gesteld en in een mooie, duidelijke, groote letter geschreven. De lectuur boeide mij zoo, dat ik in enkele dagen de belangrijkste stukken ervan doorlas. Zij waren van het midden van de zestiende eeuw en behelsden het verslag van het proces en van de vonnissing van zeven en twintig mannen en vrouwen, die aan ‘Lutheraansche’ en ‘Hebreeuwsche’ ketterijen waren schuldig bevonden, en derhalve tot den dood door het vuur waren veroordeeld. Verscheidenen van hen waren echter reeds voor dien in de ‘cárceles secretas’, de geheime kerkers van de Inquisitie overleden. De beschrijving van de terechtstelling van de overigen, met alle onderdeelen van de plechtige processie, de gewaden, de toespraken en de houding van de veroordeelden, onder wie

een jonge vrouw, de drie en twintig jarige Maria Diaz uit Valladolid, greep mij zeer aan.

Vervolgens kreeg ik fraai geïllustreerde middeleeuwsche verzenbundels in handen, geschreven op perkament, met prachtige sierletters en miniaturen. Die miniaturen waren afbeeldingen van het maatschappelijk leven, van letterkundige gezelschappen, hoofsche bijeenkomsten, tornooien, symbolische voorstellingen, kerkelijke feesten, allen bijzonder scherp en duidelijk geteekend en met fraaie kleuren versierd. De bundels bleken uit het einde van de dertiende eeuw te zijn. Op sommige vellen stond naast den tekst de muziek aangegeven. Van den tekst begon iedere vierde regel met een bijzonder fraai uitgevoerde sierletter. De noten werden aangegeven met kleine vierkante zwarte blokjes, sommige met een vlagje, andere voorzien van een staart. Naast enkele noten stonden twee kleine streepjes.

Terwijl ik verdiept was in de beschouwing van de miniaturen, en de verzen, meest lyrische ontboezemingen over de vreugden en smarten van de Maagd Maria, haar schoonheid en haar wonderdaden, probeerde te ontcijferen, kwamen twee jonge mannen, in blauwe overalls gekleed, mijn kelder binnen. Hun kleeren waren op een paar plaatsen geschroeid en zij hadden brandwonden aan hun handen. Zij droegen een klein houten kistje met zilver beslag en een stapel geschriften. Zij legden dit alles op tafel, met een bundeltje sleutels. Met een ‘salud y buenos dias’ gingen zij weer weg.

Gewoonlijk werd mij om de drie of vier dagen iets gebracht. Anders kwam er niemand. En nooit kwam er iemand alleen bij mij. Eerst had ik dat toegeschreven aan het feit, dat ik in den diepsten kelder zat, daarna aan mijn zonderlinge kleedij, die wellicht onaangename gedachten kon opwekken, maar geen van die verklaringen bevredigde mij. De meesten die mij iets brachten, riepen bij den ingang van mijn kelder: ‘Aquí lo dejo, tengo prisa,’ hier zet ik het neer, ik heb haast.

Dienzelfden middag, toen men weer een pak handschriften bij den ingang van den ondersten kelder had gezet en haastig

was weggeloopen, vroeg ik boven hoe het kwam dat men zoo zelden tot aan mijn tafel kwam en nooit iemand even een praatje bleef maken. Men gaf ontwijkende antwoorden, tot de wachtpost, een jonge communist en een esprit-fort, die mij al eens zijn opvattingen over religie had toevertrouwd, me toeriep: 'Son tontos, tienen miedo,' het zijn domooren, zij zijn bang.

- Bang? Waarvoor?
- Dat weet ik niet. Maar bang zijn ze.
- Dat begrijp ik niet.
- Je bent toch zelf ook bang.
- Ik? Waaruit blijkt dat?
- Waarom heb je dan een crucifix boven je hoofd hangen en waarom doe je beneden altijd een monnikspij aan?
- Dat crucifix is een prachtig kunstwerk uit de twaalfde eeuw en die pij heb ik aan vanwege de kou en omdat hij bij de omgeving past.
- Neen, amigo, dat maak je ons niet wijs. Jullie bent er allemaal bang voor. Ik niet. Ik geloof niet in het bestaan ervan.
- In het bestaan van wat?
- Houd je niet van den domme.
- Ik weet waarachtig niet wat je bedoelt.
- Dan zal ik het je zeggen. Zij beweren, dat beneden af en toe een schim is gezien. En zij zeggen dat de San Francisco niet kan worden getroffen, omdat zij 'beschermd' is. Onzin. De kerk wordt niet geraakt, omdat de fascisten dat niet willen. Het was een rijkeluis kerk. En zij weten door de spionnen dat het hier vol kerksieraden en andere kostbaarheden is. Daarom beschieten en bombardeeren zij deze kerk niet. En als jij die schim ziet, waarschuw mij dan. Ik wil ook wel eens een spook zien.

Ik zei dat ik beneden nooit iets geheimzinnigs had bemerkt en ik vroeg waar het kistje vandaan kwam, dat men mij had gebracht. Men vertelde mij dat het gevonden was in den kelder van een oud huis in den binnenstad. Dat huis was dien morgen in brand geschoten. Het kistje had in een eiken kist gezeten, een van de weinige voorwerpen die van den inboedel waren gered.

De eiken kist was gehavend van achter een beschot, dat verbrand was, te voorschijn gekomen. Waarschijnlijk betrof het hier een verzameling familiepapieren, die eenige eeuwen geleden zeer zorgvuldig waren verborgen en vervolgens waren vergeten. Ik vroeg of men olie had om het slot van het kistje te smeren. Men gaf mij een fleschje en daarop ging ik weer naar beneden.

Het was een bijzonder kunstig bewerkt roodbruin kistje, met zilveren hoekbeslag en zilveren beslag rondom het slot. Op het deksel waren met kleine, zilveren pennetjes de letters F.P.O. afgebeeld. Het kistje was zestig centimeter lang en veertig centimeter hoog en breed. Er waren vier sleutels bij.

Nadat ik het slot zorgvuldig met olie had bewerkt, gelukte het me het kistje te openen. Drie vakjes werden zichtbaar, die allen waren afgesloten. Het gelukte me ook deze sloten open te krijgen. In het grootste vakje lagen geel geworden papieren, in het middenvakje lag een leeren etui en in het kleinste vakje lag een in vieren gevouwen blad papier. Op den bovenkant stond met forsche letters geschreven ‘Al que abriere esta cajita,’ voor dengene, die dit kistje mocht openen.

Ik vouwde den brief open en las de volgende merkwaardige mededeeling:

> Madrid, November 1680
> Wie dit kistje mocht openen, en ik hoop dat God zal geven dat er eeuwen zullen voorbijgaan eer zulks gebeurt, dient te weten dat hij hierdoor zal kennis nemen van een misdaad, welke als een vloek en een schande op een geheele familie rust. Het ligt niet in mijn macht de misdaad ongedaan te maken, maar wel zal ik beproeven de onheilzame uitwerking ervan te keeren en daarom heb ik, op raad en met volle medeweten van mijn biechtvader, alle papieren en stukken welke daarop betrekking hebben in dit kistje gesloten. Dit kistje verberg ik in een nis in den muur, welke alleen mij bekend is. Mijn vader was gewoon daar papieren van waarde in te bewaren en heeft mij alleen het bestaan ervan bekend gemaakt. Ik neem het geheim ervan mee in mijn graf.
> Deze papieren betreffen de misdadige handelingen van Pedro Ruiz Lara, majordomus van Zijne Excellentie den hertog van Medina-Sidonia, rampzaliger gedachtenis. God hebbe zijn ziel. Amen. Genoemde Pedro Ruiz Lara heeft bij den terugkeer van de ten onrechte genoemde Felicissima Armada van 1588, een aanzienlijk gedeelte van de bagage van den hertog van Medina-Sidonia, bij het transport van San Sebastian naar Sevilla, achter-

gehouden en verborgen. Hierbij was een groot gedeelte van het goud des konings (God hebbe hem in Zijn Genade), bestemd voor het betalen der troepen in het kettersche Vlaanderen. Pedro Ruiz Lara heeft twee der dienstknechten van den hertog, die zijn boos opzet wilden verijdelen, gedood. Zijn misdaad is nooit opgehelderd, hoewel de hertog ernstige vermoedens tegen hem koesterde. De schatten zijn nooit teruggevonden.
Na een tiental jaren, toen de gangen van Pedro Ruiz Lara niet meer zoo nauwkeurig werden nagegaan, heeft deze een reis ondernomen, waarvan hij niet is weergekeerd. Zijn lijk is gevonden buiten Tarragona, in de buurt van den zoogenaamden Toren van Scipio. Zijn zoon, insgelijks Pedro geheeten, is vijf en twintig jaar later op dezelfde plaats dood gevonden.
De beide zoons van dezen tweeden Pedro zijn, in de jaren 1647 en 1650, in de omgeving van Tarragona omgekomen. Een in de buurt van de zoogenaamde Duivelsbrug, de ander in den Toren van Scipio. Zij heetten Pedro, de oudste, en Fernando, de jongste. Deze beide zoo jammerlijk aan hun einde gekomen jonge mannen, waren de laatste manlijke afstammelingen van Pedro Ruiz Lara. Zij hadden één zuster, Maria Dolores, mijn godzalige moeder, die in 1645 in het huwelijk was getreden met doctor Francisco Pacheco Oteyza, medicus, gevestigd te Madrid. Na den dood van zijn beide zwagers heeft doctor Pacheco, mijn vader, God ontferme zich over zijn ziel, alle papieren en stukken betreffende Pedro Ruiz Lara onder zijn berusting gekregen. Hij was tevoren door zijn zwagers in het geheim ingewijd. De jaren welke op hun dood zijn gevolgd heeft hij zijn practijk verwaarloosd. Hij was veel op reis, voornamelijk in de provincies Teruel en Tarragona. In het jaar 1665 is hij buiten Tarragona, in de buurt van den Toren van Scipio dood gevonden. Mijn arme moeder stierf een jaar later van verdriet.
Toen mijn vader zijn laatste reis ondernam, heeft hij mij bij zich geroepen en gezegd: ‘Francisco. Van deze reis keer ik weer als een rijk man, of gij ziet mij niet meer terug. Keer ik terug, dan zal ik de helft van wat ik vind aan de Kerk vermaken. Keer ik niet terug, dan moet gij de nasporingen voortzetten. Alle stukken liggen bewaard in de nis in den achtersten kelder. Ook de kaarten, waarvan ik de afschriften meeneem.’
Mijn vader is niet weergekeerd. Ik heb tien jaren lang de nasporingen voortgezet, tot ik in 1676 de vreeselijke ervaring heb gehad, welke van mij een oud en gebroken man heeft gemaakt. Mijn beide kinderen heb ik niet in het geheim der familie ingewijd. Het is mijn nadrukkelijke wensch dat deze treurige geschiedenis vergeten wordt en geen verdere rampen veroorzaakt. De ring van Pedro Ruiz Lara, waarover deze zelf, zijn zoon en kleinzoons en mijn vader zulke wonderbaarlijke mededeelingen doen, ligt in dit kleine vakje. Ook ik heb hem gedragen en heb er dezelfde ervaringen mee gehad. Tenslotte die vreeselijke ervaring van Tarragona in 1676. Sindsdien heb ik hem niet meer gedragen, en God verhoede dat ooit een mijner nakomelingen aan de zondige neiging toegeeft, hem aan den vinger te steken en de rampzalige nasporingen weer op te vatten.
Ik verzoek dengene, die dit kistje mocht openen, het weer te sluiten en de geheimen welke het bevat niet openbaar te maken.

FRANCISCO PACHECO.

Onder den brief lag een eenvoudige gouden ring met cachet. Ik nam hem op, er was niets bijzonders aan te zien. In het leeren étui, in het middenvak, waren twee kaarten en een plattegrond van een bouwwerk. De vergeelde stukken uit het grootste vak waren beschreven met een kleine, slecht leesbare letter. Aan den kant stond herhaaldelijk het teeken O. Dat kende ik, dat was de afkorting van ojo, let op. Verder waren enkele zeer moeilijk te ontcijferen woorden onderstreept en aan den kant stonden verklaringen van lastige passages. Het geheel had niets geheimzinnigs. Ik legde alles weer netjes op zijn plaats, deed het kistje dicht en stak de sleutels bij me, met de bedoeling die stukken bij gelegenheid eens rustig door te lezen.

Ik begon aan mijn dubbelleven te gewennen en aan mijn leven onder die gewelven te hechten. Zoo spoedig ik den ingang tot den kelder van de San Franciso betrad, maakte ik mij los van den burgeroorlog en de ellende van Madrid, welke mij, als ik in den avond weer boven kwam, als een nachtmerrie overviel. De weg naar mijn hotel en vervolgens naar de Alianza, waar ik meestal de avonden doorbracht, was telkens een levensgevaarlijke onderneming. De beschietingen en de luchtbombardementen hadden een bijzonder moorddadig karakter, vooral in de oude stad waar ik woonde. Mijn hotel was reeds verscheidene malen getroffen. Een groot gat in de gang, eenige meters van mijn kamer, herinnerde mij aan het altijd dreigende gevaar.

Een deel van de bevolking was zeer grimmig gestemd. Niet allereerst om de ontberingen en de gevaren, welke geduldig werden doorstaan, maar door de politieke tegenstellingen. Er werd in stilte een heftige strijd gevoerd tusschen de sociaal-revolutionnaire arbeiders en de contra-revolutionnairen. De contra-revolutionnairen schenen de overhand te krijgen, zij kregen de leiding in het leger, de politie en de regeering. De kern ervan werd gevormd door de communisten en socialisten, die de anarchisten en revolutionnaire socialisten politiek machteloos maakten. Ik hield mij buiten dien politieken strijd, maar volgde de discussies in de Alianza aandachtig. Die discussies werden

meestal gestaakt als er Russische journalisten, officieren, vliegers of technisch personeel in de Alianza kwamen. De groep Russen werd steeds grooter. Zij gedroegen zich met de rustige zelfverzekerdheid van hooger begaafde lieden.

Wij vermaakten ons in de Alianza met de inelkaar zetting van een marionettentheater. De poppen werden door teekenaars en schilders ontworpen en door Madrileensche meisjes gemaakt. Er waren steeds een aantal meisjes in de Alianza behulpzaam, als secretaresse, typiste, telefoniste, en zij hielpen ons bij alle voorkomende vrouwelijke werkzaamheden. Zij maakten de Alianza tot een waarlijk tehuis. Het ontwerpen van het marionettentheater heeft vele van onze avonden gevuld. Lola, een studente in de pharmacie, een mooi meisje dat mij aan Concha deed denken, had een stel poppen gemaakt, welke volkstypen uit het Madrid van de vorige eeuw voorstelden. Luz, een medisch studente, die een tijdlang aan het front was geweest, in den eersten tijd, toen er geen ambulances waren en er geen georganiseerde medische verzorging was, maakte een heele reeks Zigeunertypen. Wanneer men het tengere meisje zoo aan tafel zag zitten knippen en passen, het fijne, sierlijk gekapte hoofdje voorover gebogen over de kleurige lappen, en men zag hoe de kleine, witte handjes de kostelijkste typen ontwierpen, dan was het moeilijk te gelooven, dat zij in de vuurlinies was doorgedrongen, om gewonde milicianos de eerste hulp te verleenen. En ook nu nog! Zoo spoedig de alarmsirene klonk, legde zij haar werk neer, en snelde naar de dichtstbijzijnde geneeskundige hulppost, om mee uit te rijden naar de plaatsen waar onheil was aangericht. Zij bleef altijd rustig, bij de zwaarste bombardementen bleef zij kalm en zij drong in de getroffen huizen naar binnen, zonder angst te toonen voor gevaar. In de tragische dagen van Januari, van den zevenden tot den elfden, toen Madrid achtereen gebombardeerd werd, was dit tengere meisje onvermoeid, en tientallen kinderen en vrouwen hebben hun leven aan haar te danken, omdat haar rust en tegenwoordigheid van geest steeds een uitweg wisten te ontdekken uit in brand geschoten huizen.

Oudejaarsavond werd de eerste opvoering van het marionettentheater gegeven. Er waren eenige oude balladen gedramatiseerd, een dichterlijke vertelling uit den middeleeuwschen strijd tegen de Mooren, en een der oudste Zigeunerballaden, uit den tijd van hun komst in Spanje, eenige eeuwen geleden. De muzikale begeleiding voor het eerste gedeelte was samengesteld door een Andaluzischen student, die daartoe volksliederen had bewerkt. Hij speelde guitaar en zong, diep uit de borst, met langgerekte klaagtonen, of wilde, smartelijke kreten, zwaarmoedige volksverzen uit het Zuiden van Spanje. Het tweede gedeelte, de gedramatiseerde Zigeunerballade, werd begeleid door Spaansche Zigeunermuziek, uitgevoerd door een schilder-musicus uit Granada, die met García Lorca studie had gemaakt van de Zigeunerzangen.

Die Oudejaarsavond was een kortstondige vlucht in de illusie. Wij waren allen vol zorg over een nieuwen grooten aanval op Madrid, die in het begin van Januari verwacht werd. Wij dachten aan onze dooden en aan de velen die nog zouden vallen, maar deden dit voor enkele uren slechts met weemoed, zonder bitterheid. Die gevoelens van bitterheid overvielen ons weer, toen wij het gebouw van de Alianza verlieten en in de donkere straten van Madrid stonden, onder de bedreiging van een bombardement dat elk oogenblik kon losbarsten.

Zoo was mijn leven in die maanden een soort van dubbel bestaan. Diep in mijn kelder, onder de zware gewelven van de San Francisco, geleek mij de burgeroorlog heel ver. Ik had daar, onder mijn kruisgewelf, het bestaan van een kluizenaar of een eenzamen kloosterling, en las oude handschriften en beschreef die op fiches, die ik netjes op stapeltjes legde op groote tinnen schalen, afkomstig uit een oud klooster ten Zuiden van Madrid.

Op een morgen, toen ik bezig was een dertiende eeuwsch handschrift over schaken te beschrijven, een vertaling van een Arabisch werk, tot stand gekomen in 1283 te Sevilla, zooals er, tot mijn verbazing, zeer nauwkeurig in den aanhef werd vermeld, hoorde ik de stappen van een aantal mannen, die in mijn richting

kwamen. Dit was nog nooit eerder gebeurd. Er werden wel eens bezoeken gebracht aan de onderaardsche verblijven van de San Francisco, maar deze strekten zich hoogstens uit tot den tweeden kelder. Zelfs buitenlandsche journalisten of leden van delegaties, die een onderzoek kwamen instellen naar de Spaansche kunstschatten, daalden nooit af tot in den kelder waar ik werkte, omdat daar slechts boeken en handschriften waren. Ik bleef dus halverwege steken in den zin over de kleuren van de zesendertig 'trebejos', schaakstukken, en keek op om te zien, wat voor gezelschap daar met zulke krachtige, militaire passen de gang afdaalde.

Vijf mannen, waarvan vier milicianos met een geweer dwars voor de borst, kwamen binnen den kring van het licht van mijn lamp. Voorop liep een man met een leeren windjack aan en een zwart mutsje op. Een zware revolver stak half uit het foedraal.

- Wij komen onderzoek instellen naar dezen kelder.

Het was de man met den revolver die sprak.

- Onderzoek? Wat voor onderzoek?
- Heb je hier eenig onraad bemerkt?
- Onraad?
- Ja. Heb je hier niets verdachts gezien?
- Verdachts?
- Ja, verdachts. Wat iedereen weet, moet jij toch ook weten. Je zit hier den heelen dag.
- Verklaar je nader.
- Men beweert dat hier een 'schim' wordt gezien. Dat kan een spion zijn, die zich hier schuil houdt. Zijn hier misschien geheime gangen, die naar huizen in de buurt leiden?
- Dat weet ik niet. Ga zelf maar kijken. Heb je een zaklantaarn? De man met den revolver en twee milicianos gingen den kelder afzoeken. De beide andere milicianos bleven, met het geweer voor zich, voor mijn tafel staan. Men scheen wantrouwen tegen mij te hebben opgevat.

Rustig wachtte ik het eind van de naspeuringen in den kelder af. Na tien minuten ongeveer kwam het drietal terug.

- Heb je nooit iets verdachts bemerkt?
- Neen. Het is hier altijd rustig.
- Wat doe je hier?
- Dat zie je. Ik catalogiseer handschriften en boeken.
- Wie heeft je dat opgedragen?
- Wie ben jij, die me deze vragen stelt?
- Ik doe dat namens de Communistische Partij.
- Daar heb ik niets mee te maken.
- Dat zul je nog wel zien. Sta op en ga mee.
- Jij hebt hier geen bevelen te geven. Je kunt geweld gebruiken als je dat wilt, maar ik blijf hier zitten.

Op dat oogenblik kwam José Moreno, de verantwoordelijke leider van het werk in de San Francisco, aansnellen. Hij was pas gekomen, hij kwam meestal pas na elven, en had van de wachtpost gehoord, dat ik waarschijnlijk gearresteerd zou worden, onder verdenking van spionnage.

Er ontstond een heftige discussie tusschen Moreno en Fernández, den communist. Het resultaat daarvan was, dat het hoofdbureau van de politie werd opgebeld. Kort daarop kwamen een paar hoogere politiebeambten. Fernández deed verslag. Er gingen allerlei geruchten over de San Francisco, en hij achtte het verdacht, dat ik in dien uithoek van dien ondersten kelder geheel alleen werkte. Afgezien nog van mijn zonderlinge kleedij en dat crucifix.

- Ik draag die pij, omdat hij warm is. Dat crucifix is een kostbaar kunstvoorwerp en verder een symbool dat ik eerbiedig.
- Uw papieren.

De politieambtenaar had de burgerlijke gewoonte van het ‘u’ weer opgevat. Dit was een der teekenen van het herstel van het burgerlijk kader van de maatschappij, hetwelk na het midden van December krachtig ter hand was genomen door de civiele en militaire autoriteiten.

Ik legde mijn papieren over, waaronder een door generaal Miaja eigenhandig onderteekende verklaring, omtrent de omstandigheden waaronder ik gewond was.

- Waarom hebt u dezen uithoek gekozen om te werken?
- Ik houd van stilte en eenzaamheid.
- Hebt u niets verdachts bemerkt?
- Neen. Ik ben hier den geheelen dag, maar hoor of zie nooit iets bijzonders.
- Acht u het mogelijk, dat in dezen kelder een geheime gang uitkomt?
- Ik heb niets van dien aard kunnen bespeuren.

Hierop mengde zich Fernández weer in het gesprek. Hij vestigde opnieuw de aandacht op mijn zonderlinge kleedij en het crucifix. Moreno zeide toen, op fluisterenden toon, iets over mijn hoofdwond, waarop de politieambtenaren begrijpend, en naar het me toescheen meewarig, knikten.

Hiermee was het incident afgeloopen en het heele gezelschap verdween. Moreno kwam kort daarop terug, om mij te vertellen, dat ik verder niet lastig gevallen zou worden en dat ik kon voortwerken, zooals ik zelf wenschte.

Dien middag zocht ik zelf den geheelen kelder af. Ik klopte op alle muren om te hooren of het ergens hol klonk. Met mijn zaklantaarn belichtte ik de muren, de gewelven en den grond, maar ik kon nergens een spoor van een verborgen gang vinden. Een paar dagen later deed ik tegen vijf uur het licht uit en verliet ik den kelder met duidelijk hoorbare stappen. Op mijn teenen kwam ik echter terug en ging weer heel stil op mijn stoel zitten. Gewoonlijk bleef men boven tot na achten doorwerken, ik was gewoon omstreeks zes uur weg te gaan. Ik kon echter tot acht uur blijven en deed dat ook wel een enkele maal, dus men zou daar ook nu geen bijzondere aandacht aan schenken.

Na ruim een half uur hoorde ik duidelijk het knarsen van steen. Het was of er een zerk werd verschoven. Het was een naargeestig geluid en deed me huiveren. Daarop meende ik heel zacht te hooren fluisteren. Een paar minuten verliepen, minuten van volkomen stilte, en toen hoorde ik het geluid van voetstappen op een trap, onder mij. Het was volslagen donker in den kelder. Ik hield mijn zaklantaarn, een groot, zwaar model dat ik altijd

bij me droeg, gereed om als de voetstappen dichterbij kwamen, de plaats te verkennen waar zij vandaan kwamen. Er was geen vergissing mogelijk, iemand was een trap opgekomen, links van mij, dicht bij den muur, en deze geheimzinnige bezoeker stond nu in den kelder. Ik knipte mijn lantaarn aan. Tegen den muur geleund stond een oud man, in priesterkleeding. Ik draaide mijn lantaarn om, belichtte mijzelf en deed de lantaarn uit. Er volgde een oogenblik van ontzaglijke spanning voor mij, die nog toenam, toen ik mijn geheimzinnigen bezoeker hoorde naderen. Hij kwam recht op mijn tafel toe, ik voelde hoe hij er tegen leunde - het was dus een mensch van vleesch en bloed - en toen hoorde ik fluisterend zeggen:

- Quién es usted? Wie bent u?
- Extranjero. Een buitenlander.
- Waarom draagt u een pij?
- Omdat hij warm is en bij de omgeving past.
- Zult u me niet verraden?
- U zult geen kwaad bedrijven, vermoed ik.
- Neen, wij houden ons schuil.
- Wij?
- Ja, wij zijn met ons vieren.
- Waar verbergt u zich en waar leeft u van?
- Kom mee.

Ik knipte mijn licht even aan en volgde den ouden man. In den hoek was een zerk verschoven. Daar ging een steenen trap loodrecht naar beneden. De oude man liet mij voorgaan en volgde toen. Hij schoof de zerk weer boven de opening. Wij kwamen in een ruim gewelf, gesteund door zuilen. Tegen een van die zuilen stonden drie priesters geleund, allen bejaarde menschen. Zij zagen er zeer vervallen en bleek uit en schenen in het onvermijdelijke te berusten. In een hoek van het verblijf lagen eenige matrassen en dekens, en een paar nappen en kruiken stonden tegen den muur.

- U zult ons niet verraden, mijn zoon?
- Maakt u zich geen zorgen. Bovendien, u loopt geen enkel

gevaar. Die tijden zijn voorbij. Als u mij daartoe toestemming wilt geven, zal ik zorgen dat u deze plaats kunt verlaten. Waar leeft u van?

Zij vertelden mij dat zij in de woelige Julidagen zich in deze schuilplaats hadden verborgen. Het was de crypt van een oude kapel uit de Middeleeuwen, die plaats had gemaakt voor de San Francisco. Met behulp van mijn lantaarn keek ik om mij heen. De zuilen hadden fraai uitgebeitelde Romaansche kapiteelen. In den muur was een steenen altaar gemetseld, met een groote, hoefijzervormige randversiering. De geestelijken vertelden, dat er een gang was, welke rechts van het altaar begon en uitkwam in de crypt van de zoogenaamde Capilla del Obispo, een middeleeuwsch kerkje op een pleintje niet ver van de San Francisco. Een nicht van een van de geestelijken was gewoon enkele malen in de week een mandje met etens- en drinkwaren in de crypt van dat kerkje te zetten. Slechts weinige menschen wisten van het bestaan daarvan en tot nu had nooit iemand deze vrouw gevolgd. Een enkele maal ging een van hen in de kelders van de San Francisco een boek of manuscript zoeken en zij lazen dat bij het licht van een kaars. Zij hadden allerlei gissingen gemaakt over mijn pij, die zij over den stoel hadden zien hangen op hun nachtelijke wandelingen door de kelders.

Ik kreeg toestemming om hun geval aan betrouwbare personen te gaan uiteenzetten en zeide hun nadrukkelijk, dat zij geen gevaar te vreezen hadden. Zij schenen door mijn woorden gerustgesteld te zijn.

Moreno was door mijn mededeeling niet verbaasd. Hij had iets van dien aard vermoed. Samen gingen wij naar een der priesters die de Republikeinsche regeering was trouw gebleven, don Venancio, een hartelijk, eenvoudig man en zeer gezien bij de Madrileensche bevolking.

De vier priesters hadden mij hun namen genoemd. Don Venancio kende hen en wist dat zij zich niet actief met de politiek hadden bezig gehouden. Hij belde den chef van de Guardia de Asalto op en vroeg om een onderhoud. Toen wij de zaak hadden

uiteengezet, stelde deze chef zich persoonlijk verantwoordelijk voor de veiligheid van de vier priesters. Dien volgenden nacht werden de vier geestelijken in alle stilte uit hun naargeestige schuilplaats bevrijd en naar het huis van don Venancio overgebracht. Zij waren zeer verbaasd te hooren, dat er eenige honderden geestelijken ongemoeid in Madrid rondliepen.

Den volgenden dag, den zevenden Januari, begon des avonds om zes uur het zware bombardement van Madrid, dat vrijwel onafgebroken eenige dagen lang zou aanhouden. In die week, waarin tal van gebouwen in puin werden geschoten, vooral in de wijk tusschen de Puerta de Segovia en de Puerta de Toledo, waarin ook de San Francisco lag, werd deze kerk niet eenmaal getroffen. De geruchten omtrent de bovennatuurlijke bescherming van dit Nationale Pantheon vonden daardoor steeds meer geloof.

Doch niemand wist iets van de schim die, sindsdien, mij in mijn onderaardsch verblijf begon te verontrusten.

Hoofdstuk VI.
Het geheim van Medina-Sidonia.

Den zevenden Januari had ik vroeger dan anders de San Francisco verlaten, omdat ik mij als lid had opgegeven van een nachtelijken hulpdienst bij bombardementen en daartoe een voorbereidenden cursus volgde.

Wij zaten in een zaaltje van het Alianza-gebouw en volgden aandachtig de uiteenzettingen van een jongen medicus over het opnemen van zwaargewonden, toen plotseling op het binnenplein een granaat ontplofte, het venster met de blinden werd weggeslagen en wij allen, met stoelen en tafels, door elkaar werden geworpen. Dat was het begin van het bombardement van de tweede week van Januari.

Die week heeft bij mij dezelfde onwezenlijke herinnering gelaten als de dagen aan het front. Den eersten nacht had de groep, waarbij ik was ingedeeld, tot taak een doorgang te maken in het puin van een groot flatgebouw, dat in elkaar geschoten was. Verondersteld werd dat onder het puin een aantal vrouwen en kinderen waren bedolven, die in de kelders een toevlucht hadden gezocht. Niemand durfde een oogenblik rust te nemen, wij groeven, spitten, hakten, uren en uren achtereen door, tot wij van uitputting neervielen en anderen het houweel van ons overnamen. Het doffe geluid van de ontploffingen ging onophoudelijk voort, soms naderde het, soms verwijderde het zich, tot tegen den morgen het huis naast den puinhoop werd getroffen en met donderend geraas daarover heenstortte. Twee van ons hulpkorps werden door de vallende steenen gekwetst. Voort-

zetting van het werk was voorloopig onmogelijk geworden. Die week is in mijn herinnering als één lange nacht, waarin gloeiende bollen door den duisteren hemel suisden, groote gebouwen donderend in elkaar stortten, rosse vlammen hoog uitsloegen tegen de donkere lucht, vrouwen en kinderen gillend dooreen liepen, auto's van de brandweer en van den geneeskundigen dienst toeterend en met gerinkel van bellen door de onverlichte straten vlogen, brancards met dooden en gewonden snel werden weggedragen, tot soms de geheele groep door een ontploffende granaat of bom tegen de straat werd geslagen. Moeders zochten haar kinderen, kinderen zochten schreiend hun ouders, en mannen, vrouwen en kinderen spitten en groeven aan puinhoopen om bedolvenen te voorschijn te halen. Soms klonk hoog boven het verwarde lawaai van de ontploffingen, het geratel van auto's en het slaan van de houweelen tegen het puin, de langgerekte kreet van een vrouw of een jongen, ‘espía, espía’, en men wees omhoog naar de donkere daken waar het flauwe schijnsel van een lichtje eenige cirkels beschreef. Dat waren aanhangers van Franco die aan de vliegtuigen lichtseinen gaven, betreffende punten, waar wapenen of andere voorraden waren opgeslagen. Dan begon in de duisternis een wilde jacht, de huizen door, over de daken, en men zocht in dakgooten en achter schoorsteenen naar de ‘Franquistas’.

's Maandags, den elfden, werd het bombardement even plotseling gestaakt als het begonnen was. Madrid lag stil en uitgeput onder den donkergrauwen hemel. En terwijl ik, met mijn bundeltje onder mijn arm, op zoek ging naar een onderdak, omdat mijn hotel onbewoonbaar was geworden, hoorde ik plotseling, in de stilte van een klein pleintje van het oude Madrid dat zoo zwaar geleden had, de hooge stem van een jongen een vroolijk, juichend, lied zingen, waaruit zooveel jeugdige levensvreugde klonk, dat de voorbijgangers stil bleven staan en hun sombere, treurige gezichten opklaarden.

Ik keerde terug naar mijn onderaardsch verblijf, en toen ik mijn pij omsloeg en binnen den kleinen cirkel van het licht van

mijn lamp, de middeleeuwsche handschriften en oude boeken op stapels rondom mij zag liggen en het Byzantijnsche crucifix zag glanzen tegen den zwaren pilaar, onder het kruisgewelf, had ik het gevoel vanuit een gruwelijke nachtmerrie in een dichterlijk droomenland te zijn overgegaan. Het zuivere besef van de werkelijkheid had ik reeds lang verloren, de grenslijnen waren vervaagd.

De wond in mijn arm was door het werken met het houweel en het torsen van brancards, open gegaan, en de dokter had mij gezegd er volstrekte rust mee te nemen. Dus besloot ik den tijd dat ik niet kon schrijven, te gebruiken met de bestudeering van de stukken uit het geheimzinnige kistje. Ik nam de vergeelde papieren uit het grootste vakje en begon met een langen brief, gedateerd 1597. De hand was zeer moeilijk te lezen, maar eindelijk gelukte het me, ook met behulp van de kantteekeningen, den brief te ontcijferen. De brief luidde als volgt:

> Madrid, October 1597.
> Het voor mogelijk houdend, dat ik niet terugkeer van de reis welke ik op het punt sta te ondernemen, geef ik je hierbij, mijn lieve zoon, een verslag van een daad, welke nu bijna tien jaren mijn leven heeft beheerscht en wellicht ook je leven zal beheerschen.
> Na den terugkeer van den jammerlijk mislukten tocht tegen de Hollandsche en Engelsche ketters, in 1588, waarbij een groot gedeelte van onze koninklijke Armada is vergaan, kreeg ik van den hertog van Medina-Sidonia de opdracht hem, met zijn bagage, over land te begeleiden naar Sevilla. Wij hebben op een aantal muildieren en ezels de kostbare bagage van den hertog opgeladen. Hierbij was een groote hoeveelheid gouden voorwerpen, staatsiedegens en dolken, met juweelen bezet, en oorspronkelijk bestemd om aan Engelsche edellieden ten geschenke te worden gegeven. Verder was er een groote som in gouden dubloenen, deels eigendom van den hertog, deels eigendom van den koning, en den hertog ter hand gesteld voor de betaling van inkoopen welke onderweg mochten worden gedaan of ter uitbetaling van de soldij. Bovendien was er nog een zeer groote som, ook in gouden dubloenen. Dit was een gedeelte van het geld dat bestemd was voor den hertog van Parma, voor de uitbetaling van achterstallige soldij aan de troepen in Vlaanderen. De hertog van Medina-Sidonia had de opdracht een som, eenige honderdduizenden gouden dubloenen groot, aan Parma ter hand te stellen, vóór den overtocht naar Londen. Dit was niet geschied.
> Wij vertrokken uit San Sebastian in November, bij koud, guur weer, en allen leden wij nog aan de gevolgen van den rampspoedigen tocht. Ook de

hertog was ziek. De reis over land was vol ongemakken en op vele plaatsen werden wij uitgejouwd. In Valladolid werden wij door de straatjongens met steenen en vuil geworpen. Van het dienstpersoneel bleven er in iedere plaats eenigen uitgeput achter. Na Valladolid waren wij nog maar met weinigen over en toen besloot ik mij een gedeelte van de bagage toe te eigenen. In de eenzame vlakte, tusschen Tordesillas en Medina del Campo, bleef ik, onder voorwendsel dat een der muildieren kreupel was geworden, achter met de lastdieren welke een groot gedeelte van de krijgskas van den hertog van Parma en een gedeelte van de kostbare geschenken van den hertog van Medina droegen. Ik had mij tevoren met twee andere bedienden verstaan. Op het laatste oogenblik, juist toen wij bezig waren de schatten van de gedoode muildieren af te laden, om ze in den grond te verstoppen, tot later, kwamen twee andere bedienden van den hertog in vollen galop terug. De hertog had hen op verkenning uitgezonden. Blijkbaar was hij wantrouwig geworden. Er ontstond een gevecht, waarbij aanstonds mijn beide helpers werden gedood. Het gelukte mij daarop een van mijn tegenstanders met een schot te vellen, den tweeden doodde ik, na een verbitterd gevecht op den degen. De duisternis was inmiddels gevallen en ik heb den nacht gebruikt om de schatten te begraven. Het was een zwaar werk. Van een stapel rotsblokken in de buurt liet ik een aantal naar beneden rollen op de plek waar de schatten lagen begraven.
De hertog was mijn spoor bijster geworden en had zijn reis voortgezet. Ik was reeds meer dan twintig jaar in zijn dienst geweest, waarvan bijna tien jaar als majordomus. Toen ik hem den vijfden dag inhaalde, uitgeput door de vermoeienissen en een verwonding die ik had opgeloopen, scheen hij mijn verhaal van een overval door struikroovers te gelooven. Wij hielden halt en hij liet door een paar bedienden een onderzoek instellen. Deze kwamen twee en een halven dag later terug, met de mededeeling dat zij de door wolven en roofvogels half verslonden lijken der bedienden en muildieren hadden gevonden, maar geen spoor van de schatten. De hertog liet mij nog een streng verhoor afnemen en daarop vervolgden wij onze reis.
De groote onaangenaamheden waaraan de hertog in de eerstvolgende jaren was blootgesteld, zoowel van de zijde van zijn vroegere ondergeschikten als van de groote menigte - er werden schotschriften tegen hem gepubliceerd en men intrigeerde tegen hem bij den koning - leidden zijn gedachten af van het verlies van het gedeelte van zijn kostbare bagage. In het jaar 1591 vroeg ik toestemming om familieleden in Teruel te gaan bezoeken. Toen ik er zeker van was dat ik niet werd achtervolgd door spionnen, ging ik over Guadalajara naar Segovia. Hier kocht ik een aantal muildieren en groote, stevige maar grove zakken. Daarna reisde ik, in een vermomming als koopman over Medina del Campo, naar de plek waar de schatten begraven lagen. Ik vond ze onaangetast terug. Tusschen de schatten in lag een smalle, eenvoudige ring, met een zegel dat als een doosje kon worden geopend. Ik herkende den ring als het eigendom van den bediende, welken ik in het degengevecht had gedood. Dien ring stak ik bij me, zonder te beseffen aan welke vreemde onheilen ik mij daardoor

blootstelde. Met de schatten reisde ik naar de provincie Teruel, waar ik een gedeelte ervan ver-

borg in de buurt van Ademuz. Vervolgens ging ik naar Tarragona en verborg de rest in een onderaardsche verblijfplaats onder den Toren van de Scipio's. In mijn jeugd had een oude herder mij daarvan verteld. Mijn vader was majordomus van den alcalde van Tarragona geweest, en ik zwierf als jongen veel tusschen de oude bouwvallen. De boeren uit den omtrek vermeden ze, uit bijgeloof. In die onderaardsche verblijfplaats, waarheen twee geheime gangen loopen, heb ik de overige schatten bewaard. Vijfduiduizend gouden dubloenen nam ik er af, ter betaling van de onkosten, welke ik had gehad. Begin 1592 kwam ik in Madrid terug, waar ik op aanklacht van den hertog van Medina werd gevangen genomen. Ik werd verhoord, vervolgens op de pijnbank gelegd, maar bleef zwijgen en werd toen bij gebrek aan bewijzen in vrijheid gesteld. Toen de hertog naar Sevilla terugkeerde, ben ik hem daarheen niet gevolgd, maar bleef te Madrid. Thans, nu ieder deze geschiedenis schijnt vergeten te hebben, vertrek ik binnenkort naar Tarragona om een gedeelte der schatten te gaan halen. Mocht ik niet terugkomen, dan vindt gij, lieve zoon, alle gegevens daaromtrent in de papieren welke hierbij worden gesloten. Alleen je moeder kent het bestaan ervan en zij heeft mij gezworen ze aan je ter hand te stellen, als je meerderjarig bent geworden.
PEDRO RUIZ LARA.

De tweede brief, eveneens van de hand van Pedro Ruiz Lara, bevatte nauwkeurige mededeelingen omtrent de plaats bij Ademuz, waar een gedeelte van de schatten begraven lag. Ook dit was een plek, die door de bevolking gemeden werd, vanwege een paar groote steenen figuren en met vreemdsoortige letters en afbeeldingen versierde rotsen, waaraan die plek de naam van ‘de behekste grot’ had ontleend. Verwezen werd naar de bijgaande kaart. De derde brief, ook van Pedro Ruiz Lara, beschreef de beide onderaardsche gangen naar den Toren van de Scipio's en de bergplaats van de schatten die aldaar verborgen waren. De plattegrond betrof de kelders en gangen van dezen toren. De derde brief was een zeer vreemd relaas, dat ik van dien Pedro Ruiz Lara niet had verwacht. Ik hield hem voor een harden kop, een doldriesten kerel, die, bij wijze van spreken, God noch duivel vreesde en zijn voordeel trok uit het ‘domme bijgeloof van boeren’. Nu bleek dat dezelfde man, die om zijn gestolen schatten veilig te bewaren, plaatsen had uitgezocht, welke door de landbevolking ‘uit bijgeloof’ werden vermeden, zelf eenige jaren lang verontrust was door bovennatuurlijke verschijningen.

‘Ik moet dit toeschrijven aan dien ring,’ schreef hij, ‘ik kreeg die verschijningen slechts als ik dien ring aan mijn vinger had, of op de plaats waar de schatten lagen.’ Hij vertelde dat zoowel in Ademuz als in Tarragona de gedoode bediende van den hertog van Medina hem lijfelijk voor oogen had gestaan, en dat hij daar zeer van geschrokken was. Later had hij nog ettelijke malen ‘deels uit nieuwsgierigheid, deels om me zelf te beproeven en deels uit een onweerstaanbaren, innerlijken drang’ den ring aan den vinger geschoven, en al spoedig daarna had zich de verschijning herhaald. ‘Hij stond voor me, in dezelfde dreigende houding als bij het gevecht, en ik gevoelde mij door zijn aanblik verstard van vrees.’

De volgende brief was van zijn zoon Pedro, die vertelde hoe zijn vader dood was gevonden in de buurt van den Toren van de Scipio's. ‘Hij lag met zijn gezicht op den grond, als iemand die overhaast is gevlucht en daarbij met een slag tegen den grond was gevallen. Hij had geen verwondingen.’ Ook deze Pedro vertelde dezelfde geheimzinnige ervaringen met dien ring. ‘Zoo spoedig ik dien ring aan den vinger deed, hetzij 's nachts of overdag, stond die bediende van den hertog van Medina voor mij. Mijn vader had mij daar nooit over gesproken en ook nooit een beschrijving van hem gegeven. Ik zag den man echter duidelijk, lijfelijk, voor mij, in dreigende houding. Tweemaal ben ik doorgedrongen in de onderaardsche gangen van den Toren van Scipio, beide malen zonder den ring, maar beide malen vond ik mijn weg versperd door deze schim. In Ademuz ben ik niet geweest.’

Van de beide kleinzoons van Pedro Ruiz Lara, Pedro en Fernando, waren er ook twee brieven, van ieder één. Pedro beschreef hoe men zijn vader had gevonden, in de buurt van den Toren van Scipio, dood, voorover op den grond, zonder verwondingen. ‘Als iemand die op een overijlde vlucht met het hoofd tegen den grond was geslagen.’ Hij vertelde hoe ook hem de verschijning van den bediende had verschrikt, toen hij den ring aan den vinger had gestoken. ‘Ik heb dat tot tweemaal toe gedaan en werd doodelijk beangst voor de dreigende gestalte.’ Verder

vertelde hij, dat hij eenmaal in de onderaardsche gangen van den Toren was doorgedrongen, maar zijn weg door de bovennatuurlijke verschijning versperd had gevonden. ‘Ik had dien ring toen niet aan den vinger.’ Zijn broer, Fernando, beschreef hoe men Pedro dicht bij de ‘Duivelsbrug’ had gevonden, in de buurt van den ingang van een onderaardsche gang. Men had bij Pedro geen verwondingen aangetroffen. Tenslotte was er nog een brief van doctor Francisco Pacheco Oteyza, die na den dood van zijn zwagers geprobeerd had een deel van de schatten terug te vinden. Hij schreef o.a. ‘Die mededeelingen omtrent dien ring heb ik voor angstgedachten van een gefolterd geweten gehouden, totdat ik zelf, tot tweemaal toe, de proef heb genomen. Ook mij is toen die bediende lijfelijk verschenen, en ik zou zijn gezicht, kleeding en gestalte nauwkeurig kunnen beschrijven. Ik heb, voorzichtig geworden door den geheimzinnigen dood van mijn zwagers, van hun vader en grootvader te Tarragona, geprobeerd een deel van de verborgen schatten te Ademuz terug te vinden. Zij liggen daar inderdaad. Met behulp van de kaart vond ik de plek, zonder veel moeite. Op het laatste oogenblik werd ik echter door de verschijning van dien bediende zoo verschrikt, dat ik overhaast ben gevlucht, en nog begrijp ik niet, hoe ik uit die nauwe gangen heb kunnen uitkomen. In Tarragona is, om dezelfde reden, eenmaal mijn poging mislukt. Ik zal het nog een keer probeeren.’ De laatste brief was van den zoon van dezen dokter, insgelijks Francisco geheeten, de schrijver van den brief die als waarschuwing in het kleinste vakje had gelegen. Hij vermeldde hoe zijn vader dood was gevonden, dicht bij den Toren van Scipio, ‘met zijn gezicht op den grond, zonder verwondingen.’ Deze Francisco, de zoon, was zoowel in Ademuz als in Tarragona geweest, tenslotte was hij ‘onder den indruk van een Fransch geleerd werk, waarin aangetoond werd dat er geen bovennatuurlijke verschijningen bestonden, dat het alles slechts angst- en dwanggedachten van een ziekelijk brein of een verstoorde spijsvertering waren, er toe besloten om te probeeren die schim, mocht deze zijn weg versperren, opzij te duwen,

en zich hiermee te overtuigen dat het inbeelding en dwaasheid was.' In het voorjaar van 1676 was hij naar Tarragona gegaan, en des avonds was hij, onbemerkt, den Toren van Scipio binnengedrongen. 'Om mezelf duidelijk te maken dat ik geen vrees voor bovennatuurlijke verschijningen behoefde te hebben, had ik dien ring aan mijn vinger gestoken. Het lezen van dat geleerde Fransche werk had mij volkomen gerustgesteld. Ik wist door vroegere, mislukte, ondernemingen den weg in de onderaardsche gangen. Toen ik in het vertrek was gekomen, waar de schatten verborgen lagen, en ik mij ervan overtuigd had dat de plaats intact was, stond plotseling de schim van dien bediende voor mij. Er woei een ijskoude wind langs mij heen, ik voelde mij als verstard van vrees en kon nauwelijks adem halen. Ik sloot even mijn oogen, bepaalde mijn gedachten bij andere dingen, zocht steun bij de herinnering aan het Fransche boek, deed toen mijn oogen weer open en ging recht op de schim af. Ik hield mijn hand vooruit, tot ik meende zijn arm te kunnen aanraken. Inderdaad voelde ik een zachten weerstand, als van donzige watten. Hoewel doodelijk beangst, wilde ik nog verder gaan, maar ik werd duizelig en moest mij aan den muur vasthouden. De schim kwam nu nader. Ik ging achteruit, tot ik tenslotte door een radelooze angst werd overvallen en overhaast de gang uitvluchtte. Buiten ben ik in elkaar gezakt. Midden in den nacht ben ik weer tot mijzelf gekomen en ben, met moeite, naar Tarragona teruggestrompeld. Daar heb ik langen tijd ziek gelegen en als een gebroken man ben ik naar Madrid teruggekeerd.'

De beide kaarten en de plattegrond van den Toren van Scipio, die in het leeren étui in het middenvak van het kistje lagen, waren heel duidelijk geteekend en voorzien van pijltjes, kruisjes en stippellijnen, welke in een aangehecht papiertje verklaard werden. De eene kaart was van de omgeving van Ademuz, met den toegang tot de onderaardsche bergplaats. De andere kaart was van de omgeving van Tarragona, met de beide toegangen tot de onderaardsche gangen, één dicht bij de 'Duivelsbrug', de ander in den Toren van Scipio.

Onder mijn kruisgewelf, eenige verdiepingen onder den beganen grond, in de volstrekte stilte, met den kleinen cirkel van licht die eenige zware zuilen bescheen en waarbuiten de uitgestrekte, donkere gewelven lagen, geleek mij deze geheele geschiedenis eenvoudig en natuurlijk. Binnen den natuurlijken loop van het leven. Deze 'natuurlijke' loop was immers zoo vol onverklaarbare gebeurtenissen. Ik dacht aan Concha en haar vreeselijken dood, en mijn ervaringen dienzelfden Maandagnacht in Holland. De colleges van Ten Hoeve en mijn eigen lectuur hadden mij voorzichtig gemaakt in zake de beoordeeling van bovennatuurlijke verschijnselen. Ten Hoeve had eens een heele reeks colleges gewijd aan de onderzoekingen van Driesch, Prince, Pagenstecher, Myers, Bozzano, e.a., en had daarmee aangetoond, dat verschijnselen en ervaringen als in deze brieven vermeld stonden, niet zeldzaam waren en niet slechts als inbeeldingen of angstgedachten van een ziekelijken geest konden worden verklaard.

In Madrid hoorde men zoo veel van zulke gevallen. In de Calle Martín de los Heros bijvoorbeeld, een lange straat in de geteisterde Westelijke wijk van Madrid, een straat waar niet één huis intact was gebleven en de puinhoopen niet waren weggeruimd, hadden de wachtposten herhaaldelijk *gezien* hoe een vrouw, met een kind in haar armen, uit een venster sprong en op straat te pletter viel. Wanneer zij dan ontzet en verbaasd toesnelden - want deze straat was geheel ontruimd door de burgerbevolking - dan vonden zij niets. Dit tafereel had zich reeds tallooze malen herhaald, en soortgelijke gevallen werden uit andere buurten vermeld.

Het lezen van die brieven had mij al de geruchten over vreemdsoortige verschijnselen in Madrid te binnen gebracht, en mijn gedachten keerden terug naar de verschrikkingen van het jongste bombardement, waarbij weer zoovele menschen, met moorddadig geweld, aan het leven waren ontrukt. Deze gedachten stemden mij somber, want alles wat met bombardementen was verbonden, deed mij aan Concha's dood denken. Ik voelde haar steeds dicht bij mij en daarom ook verkoos ik dat stille, onder-

aardsche gewelf, waar mijn gedachten door niets werden gestoord. Het probleem van den dood en het hiernamaals begon mij steeds meer bezig te houden. Ik was mij wel bewust dat ik den dood had gezocht, aan het front en elders, en dat ik nog steeds naar een plotselingen dood verlangde. Na mijn ontslag uit het hospitaal had ik zoo weinig lust gehad de banden met het leven weer te vernieuwen, dat er dagen waren verloopen eer ik bericht naar huis had gezonden. Tenslotte had ik een klein berichtje gestuurd, dat het goed met me was. Daarna had ik niet meer geschreven. 'De dood wenkt ieder uur.' Zoovele nachten was ik al bij bombardementen te hulp gesneld, met de innerlijk verscheurende en toch troostende gedachte niet meer terug te komen in mijn kale hotelkamer. Concha. Concha. Al mijn verlangen naar liefde en teederheid ging uit naar dat gestorven meisje, dat ik zoo weinig had gekend en met wie ik mij nu zoo geheel verbonden gevoelde. In de eenzaamheid van mijn onderaardsch verblijf voelde ik haar in mijn onmiddellijke nabijheid. Haar aanwezigheid onder die gewelven was reëel, van diezelfde doordringende realiteit waarvan 'Pig' had gesproken. Zooals hij, in zijn cockpit, zijn gestorven verloofde naast zich voelde, 'haar hand ligt op de mijne en dat geeft me in de gevaarlijkste momenten een volkomen innerlijke rust en helderheid van geest,' zoo was voor mij Concha werkelijk aanwezig onder mijn kruisgewelf. Als ik mijn fiches zat in te vullen, voelde ik haar achter mij staan, als een levend, werkelijk, wezen. Al lang was ik er van overtuigd geworden, dat dit niet de inbeelding was van een sentimenteele fantasie, maar dat haar aanwezigheid een objectief feit was. Ik *zag* haar ook, een enkele maal, zonder dat mij dat verschrikte. Zij trad dan plotseling binnen den kring van het licht van mijn lamp, op oogenblikken dat ik daar het minst op bedacht was, terwijl ik zelfs niet aan haar dacht, maar mijn aandacht bepaalde bij mijn manuscripten. Plotseling stond zij dan voor mij, haar hoofd en handen kon ik duidelijk onderscheiden, de rest was wazig. Haar donkere oogen straalden vriendelijk in haar fijne, matbleeke gezicht, en haar kleine, witte

handjes rustten op den rand van mijn tafel. Ik verloor dan alle besef van tijd en ook van de plaats waar ik was. Ik zag slechts haar, en dacht slechts aan haar, en als haar verschijning verdween, was het of ik uit een droom ontwaakte. Toch wist ik heel goed, dat dit alles bij mijn volkomen bewustzijn was geschied.

Op een dag was ik naar den psychiater in Madrid gegaan, die in het hospitaal, op verzoek van den chirurg, mijn hoofdwond had onderzocht. Ik vertelde hem van mijn ervaringen, en vroeg hem zijn oordeel als vakman. Hij liet me tot in alle onderdeelen mijn verschillende ervaringen vertellen, het geval van de snuifdoos, den dood van Concha en mijn gelijktijdige ervaring dien Maandagavond, en nu die verschijningen in den kelder van de San Francisco. Geen van deze gevallen vond hij overtuigend genoeg om in de objectieve realiteit van de verschijningen te gelooven. Hij achtte de kans groot, dat dit slechts een bedrieglijk spel van een sensitief gemoed en een sterke plastische verbeeldingskracht was. Mijn hoofdwond was wellicht niet vreemd aan deze verschijnselen....

De lectuur van de brieven betreffende de verschijningen van den bediende van Medina-Sidonia, verschijningen die zich gedurende vier generaties hadden herhaald, versterkte mij in mijn eigen gevoel van zekerheid aangaande de werkelijkheid van de verschijning van Concha. Zou het mogelijk zijn om naar Ademuz of naar Tarragona te gaan, en ter plaatse een onderzoek in te stellen?

Ik vouwde de kaart van Ademuz open en stak daarbij, zonder daar nader bij te denken, den ring, welken ik in het middelste vakje op de kaarten had gelegd, aan mijn vinger. De zoogenaamde ‘behekste grot’ moest gemakkelijk te vinden zijn, de situatie was heel duidelijk aangegeven. Terwijl ik aandachtig de lijnen volgde, welke van den heuvel, waarop Ademuz gebouwd is, naar de grot waren getrokken, en ik mij een voorstelling probeerde te maken van de onderaardsche gangen, die als een doolhof naar een ruim verblijf, wellicht een praehistorisch graf, leidden, voelde ik plotseling een ijskouden luchtstroom over mijn hoofd

gaan en ik kon moeilijk adem halen. Mijn handen werden heel loom en zwaar, mijn hoofd licht en leeg. Een kort oogenblik was het, of ik mijn bewustzijn verloor, ik werd duizelig en liet mij achterover in mijn stoel vallen. Ik had mijn oogen gesloten, door het gevoel van duizeligheid, omdat kaart en tafel om me heen schenen te draaien. Toen dit gevoel van duizeligheid was verdwenen, keek ik op. Het kostte mij ontzaglijk veel inspanning om daar toe te besluiten. Ik gevoelde mij angstig.

Voor mij stond een wazige gestalte. Alleen het hoofd en de handen kon ik duidelijk onderscheiden, de omtrekken van het lichaam waren vaag. Het gezicht was smal, met scherpe trekken en een norsche, dreigende uitdrukking. De rechterhand was afwerend opgeheven.

Langzaam-aan kreeg ik mijn zelfbeheersching terug, en ik probeerde na te gaan of deze verschijning gezichtsbedrog, inbeelding, of wellicht slechts een gevolg van een trauma in mijn hoofd was, zooals die psychiater had verondersteld. Ik nam een manuscript, bladerde er in, probeerde een regel te lezen en keek toen weer op. De verschijning was er nog. Ik nam weer een manuscript en schreef een willekeurigen regel over. De ijskoude tocht bleef in mijn gezicht waaien. Toen ik opkeek, stond de verschijning nog in dezelfde houding voor me. Zij verdween eerst, toen ik den ring van mijn vinger had geschoven.

Een week lang heb ik iederen dag de proefneming herhaald. Slechts een dag bleef de verschijning achterwege. De eenige verklaring welke ik daarvoor kon vinden, was dat ik dien nacht daarvoor een deerlijk verminkt kind naar het hospitaal had overgebracht en ik de herinnering daaraan niet kon verdrijven. Het was of mijn geest geen andere beelden kon opnemen, na den aanblik van dat vreeselijk verwonde kind.

Opnieuw ging ik naar den psychiater en gaf hem een beknopt verslag van den inhoud van het kistje en mijn eigen bevindingen. Hij ging in op mijn verzoek een gezamenlijke proefneming te doen, eerst in mijn onderaardsch verblijf en daarna in zijn studeerkamer.

In den namiddag van den volgenden dag kwam hij mij in de San Francisco bezoeken. Met behulp van een bijzonder sterke electrische zaklantaarn onderzocht hij het geheele gewelf. Wij bezochten daarop samen de crypten, waarbij hij geheel in beslag werd genomen door de hoefijzervormige versiering rondom het steenen altaar. Hij vertelde mij dat sommige kunsthistorici dit een specifiek Moorsche versiering noemen, terwijl anderen het voor een architectonische versiering van voor den Moorschen tijd houden. Dit probleem scheen hem meer te interesseeren dan mijn proefneming.

Boven zette hij zich achter mijn tafel, op een krukje dat hij uit de crypt had meegebracht. Hij bekeek eenige manuscripten, las den brief van Francisco Pacheco, en bleef daarop eenigen tijd in gedachten voor zich uitstaren. Toen verzocht hij me den ring aan den vinger te steken.

Het duurde iets langer dan de vorige malen eer de verschijning zich vertoonde. De begeleidende omstandigheden herhaalden zich precies. IJskoude wind, duizeligheid en angst. Ik vroeg den psychiater of hij iets bemerkte. Niets. Alleen dat het plotseling erg tochtte en of er misschien ergens een luchtkoker, of iets dergelijks, kon zijn geopend. Ik beschreef hem precies de verschijning, zooals deze lijfelijk voor me stond. Hij glimlachte even. Toen legde hij zijn hand op de mijne. Ik voelde hoe hij daarna sterk begon te trillen, maar hij liet zijn hand op de mijne liggen. Na een poosje hield het trillen op, alleen werd zijn druk op mijn hand iets sterker. Hij sloot zijn oogen, opende ze weer, sloot ze opnieuw. Toen verzocht hij me op te staan, maar bleef me vasthouden. Wij liepen de tafel om, tot vlak voor de verschijning. Deze bleef in dreigende houding voor ons staan.

De psychiater liet mijn hand los en ging terug naar zijn krukje. Ik schoof den ring van mijn vinger, en de verschijning trok langzaam weg.

Wij hebben de proefneming tweemaal herhaald, eenmaal nog onder de San Francisco en eenmaal in de studeerkamer van den psychiater. De proefneming mislukte toen de psychiater den

ring aan den vinger stak, maar de verschijning werd wel voor hem zichtbaar als ik den ring aandeed en hij zijn hand op de mijne legde.

Het geval begon hem zoo te interesseeren, dat hij zelf voorstelde middelen te zoeken om ter plaatse, in Ademuz of in Tarragona, een onderzoek te gaan instellen.

Zonder medewerking van de militaire en civiele autoriteiten zou dit niet goed mogelijk zijn, omdat men machtiging noodig had om te reizen, zonder officieele bemiddeling geen auto of benzine kon krijgen en een geldige reden moest kunnen opgeven voor een reis naar Ademuz of Tarragona. De psychiater was van meening, dat het niet raadzaam was anderen in het geheim zelf te betrekken, omdat daarbij de kans voor een zuiver wetenschappelijk, parapsychologisch onderzoek aanmerkelijk geringer werd. Hij verzocht me het initiatief daartoe aan hem over te laten, en tegenover niemand, wie dan ook, over deze zaak te reppen. Ook verzocht hij me geen verdere proefnemingen met den ring te doen.

In den loop van de daarop volgende week maakte ik afschriften van alle brieven en stukken uit het kistje, en teekende ik de beide kaarten en de plattegrond na. Deze documenten stelde ik, onder belofte van geheimhouding, ter beschikking van den psychiater. Het kistje sloot ik af en ik hield de sleutels bij me.

Een paar weken later had ik alle manuscripten, wiegedrukken en zestiende eeuwsche werken die bij me waren gebracht, beschreven, en de fiches aan den bibliothecaris van de Biblioteca Nacional overhandigd. Ik werd toen voor de keuze gesteld, voort te gaan met het catalogiseeren van handschriften, of een inhoudsopgave te maken van een gedeelte van het archief, gevonden in het gebombardeerde Palacio de Liria. Men had mij verteld, dat dit grootendeels het archief van de hertogelijke familie Alva was, dus verzocht ik te mogen beginnen met het tweede gedeelte van de zestiende eeuw. Bij de bestudeering van de archiefstukken bleek, dat een gedeelte, of misschien wel alles, uit het archief van de uitgestorven familie Medina-Sidonia opge-

nomen was in het huisarchief van de erfgename, de familie Alva. Na een paar dagen zoeken tusschen de archiefstukken, die door elkaar waren geraakt, vond ik een groot aantal brieven, documenten en afschriften van pamfletten betreffende den hertog van Medina-Sidonia, den vlootvoogd van de zoogenaamde Onoverwinnelijke Vloot.

De pamfletten waren deels aanvallen op het beleid en den persoon van den hertog, deels pogingen om hem te rechtvaardigen. De documenten waren de koninklijke benoeming, de algemeene instructies, en overzichtsstaten van de Armada, voor en na den ongelukkigen tocht. De brieven waren deels authentieke ingekomen brieven, deels afschriften van uitgaande brieven, van eind 1587 tot 1598, het sterfjaar van Philips II. Uit deze brieven zocht ik de brieven bijeen, welke betrekking konden hebben op de verloren gegane bagage van den hertog, want ik veronderstelde, dat Medina-Sidonia verantwoording had moeten afleggen over de zoekgeraakte som, die oorspronkelijk voor Parma bestemd was geweest. De brieven waren alle keurig gedateerd en bij elk was een korte samenvatting van den inhoud gevoegd. Dit maakte het zoeken zeer gemakkelijk. In een week tijds had ik een zeer nauwkeurig overzicht over deze aangelegenheid.

Het bleek, dat de hertog van Medina-Sidonia, bij zijn vertrek uit Spanje, vijfhonderd duizend gouden dubloenen had meegekregen om aan Parma ter hand te stellen, ter betaling van de achterstallige soldij, of een gedeelte daarvan, van de troepen in Vlaanderen. (Een dubloen was ongeveer zeven gulden waard, misschien wel meer bij den tegenwoordigen goudkoers.) Verder had Medina-Sidonia nog ruim honderdduizend dubloenen meegekregen voor uitgaven onderweg - er was rekening gehouden met oponthoud onderweg en zelfs met een mogelijke overwintering in neutraal gebied, hetgeen hooge kosten zou veroorzaken. Medina-Sidonia had dit geld over verschillende schepen verdeeld; eenige van deze schepen waren in handen van den vijand gevallen en andere hadden schipbreuk geleden. Bij zijn vertrek

uit San Sebastian, terug naar Sevilla, in het najaar van 1588, had Medina-Sidonia, volgens zijn eigen opgaven, tweehonderd zeventig duizend gouden dubloenen bij zich. Onderweg, tusschen Tordesillas en Medina del Campo, was een deel van dit geld, en bezittingen van den hertog zelf, verloren gegaan. 'Waarschijnlijk buitgemaakt door onbekend gebleven struikroovers.'

Over dit verloren gegane geld was, in de jaren 1589-1592, een uitvoerige briefwisseling gevoerd tusschen Medina-Sidonia en den koning, of zijn secretarissen. Medina-Sidonia gaf een verslag van het gebeurde na het vertrek uit Tordesillas. Dit verslag kwam overeen met de lezing die Pedro Ruiz Lara hem van den 'overval door struikroovers' had gegeven. Vier bedienden waren daarbij gedood, de majordomus was gewond en vijftien muildieren met bagage waren verloren gegaan. 'Ik heb mij geen zekerheid kunnen verschaffen omtrent de medeplichtigheid van mijn majordomus Pedro Ruiz Lara. Wel heb ik vermoedens dienaangaande', schreef de hertog aan Philips II. In 1591 was er een nader onderzoek gelast door den koning. In 1592 was tenslotte Pedro Ruiz Lara 'na een afwezigheid van eenige maanden waarvoor geen bevredigende redenen waren opgegeven' gevangen genomen en verhoord. Dit verhoor, gevolgd door een kruisverhoor op de pijnbank, had tot niets geleid. De zaak scheen daarmee geëindigd te zijn. Alleen was er nog een korte mededeeling over den dood van Pedro Ruiz Lara.

Ook van deze stukken maakte ik een uittreksel en van enkele brieven, o.a. van den brief betreffende de omstandigheden, waarin het geld was verloren gegaan en het bedrag van de som, met de vermoedelijke waarde van de kostbare bagage van Medina zelf, geschat op twintigduizend gouden dubloenen, maakte ik een afschrift. Uittreksel en afschriften stelde ik ter hand aan den psychiater.

Een maand verliep, zonder dat ik iets van den psychiater hoorde. In het begin van Maart kreeg ik van den chef van den regeeringspersdienst het verzoek of ik als vertaler op het persbureau behulpzaam wilde zijn. Ik vroeg preciesere omschrijving van de

taak welke mij daar wachtte, en deelde mee, dat ik in geen geval werkzaam wilde zijn bij de censuur van de uitgaande stukken. Men deelde mij mee, dat ik slechts hulp behoefde te verleenen bij het doorlezen van de buitenlandsche pers, en of ik bereid was de Engelsche groote bladen voor mijn rekening te nemen. Van alle mededeelingen, artikelen en verslagen, Spanje betreffend, moest ik korte samenvattingen geven, en van belangrijke artikelen een zoo letterlijk mogelijke vertaling, in het Spaansch of Fransch.

Ik had mij ijverig toegelegd op de studie van het Spaansch, en in de avondbijeenkomsten in de Alianza had ik gelegenheid te over gehad om goed Spaansch te leeren spreken. Het werk trok mij aan. Een langer verblijf onder de gewelven van de San Francisco was ook niet raadzaam, hoewel ik moeilijk het stille verblijf kon verlaten, waarin ik in zulk een innige gemeenschap met Concha was gekomen.

Het kistje van Pedro Ruiz Lara bracht ik zelf, met de archiefstukken, welke ik had moeten registreeren, naar de Biblioteca Nacional, waar het geheel in een van de bomvrije kelders werd opgeborgen. De kans was niet groot, dat het kistje zou worden geopend, want ik had het, met de sleutels in een verzegelde envelop erbij, in hetzelfde bruine papier gewikkeld waarin de archiefbundels werden gepakt, zoodat het er uitzag als een verzameling archiefstukken, welke voorloopig niemands nieuwsgierigheid zouden opwekken.

Half Maart verliet ik mijn onderaardsch verblijf, met eenigen weemoed. Ik was er aan gewend geraakt onder dat kruisgewelf in een kleinen kring van licht te zitten, en de donkerte rondom te vullen met de beelden van mijn fantasie. Er waren dagen geweest, dat ik mij mystiek-lyrisch gelukkig had gevoeld. Mijn liefde voor Concha was een cultus geworden, met mysteriën, welke onder de donkere gewelven van de San Francisco, eenvoudige, dagelijksche werkelijkheden waren geworden.

Boven, in de stad Madrid, wachtte mij de rumoerige drukte van een persbureau, welke mij afschrok. Ik zou ook dieper in

den onderlingen strijd worden betrokken, in intriges, verraad, bekrompenheid, egoïsme, onverdraagzaamheid. Den geheelen winter had ik Madrid slechts bij avond en bij nacht gekend, het tragische Madrid, met zijn verschrikkingen van bombardementen, van branden, van tafereelen van dood en bovenmenschelijk lijden. Ik had Madrid leeren kennen en beleven als een grootsche tragiek, als een Danteske hel, van aangrijpende schoonheid en menschelijkheid, als een droom vol verschrikkingen, waarover ik namijmerde in mijn kleinen lichtkring onder het kruisgewelf.

Nu zou ik het Madrid der benepen menschelijkheid leeren kennen, het Madrid der kleine passies welke vloekten met den helschen achtergrond der stukgeschoten huizen en de haastig gedolven graven.

Kleingeestig gekibbel maakte van de hel een burgerlijk verblijf van kleine luiden.

Hoofdstuk VII.
Natacha Voronech.

De overgang was zoo groot dat mijn nieuwe bestaan er onwezenlijk door werd. De eerste dagen was ik als verlamd door de rumoerige drukte om me heen, het gebel van telefoons, het tikken van schrijfmachines, het slaan van deuren van komende en gaande menschen, het gepraat, het geschreeuw. Ik was aan de volkomen stilte van mijn kloosterachtige verblijf onder de San Francisco gewend geraakt, en gewoon geworden nu en dan mijn werk te onderbreken, en in de duisternis te staren die als een wand om mijn kring van licht stond. De kamer waar ik nu zat was een helderlicht vertrek, op de derde verdieping van een groot huis, aan een drukke straat in Madrid. Van buiten drong het getoeter van auto's, het zware gedreun van vrachtwagens, en het roepen en schreeuwen van menschen door, onderbroken door het zingen van de troepen die naar de exercitieplaatsen gingen, of daarvan terug kwamen.

Overal kranten. Op tafels, stoelen, kasten, vensterbanken, op den grond, overal kranten. Eenige malen per dag werden nieuwe stapels kranten gebracht, Engelsche, Fransche, Duitsche, Amerikaansche, Scandinavische, Nederlandsche, Italiaansche en Spaansche, uit Franco-Spanje. Wij verdeelden die onder elkaar, en gingen voort met ons werk. Wij lazen, knipten, vertaalden, maakten uittreksels, en werden inmiddels herhaaldelijk opgebeld om inlichtingen te geven over de buitenlandsche berichtgeving over Spanje.

Wij waren met ons vieren. Een Spanjaard, een Duitscher, een Zweedsch meisje en ik.

Het Zweedsche meisje, Gretha Andersen, kende ik van de Alianza. Zij was een van de beroemdheden uit het begin van den Spaanschen burgeroorlog, een bijna legendarische figuur uit dien verwarden, epischen strijd. Als men haar nu moeizaam zag voortstrompelen, gesteund op twee stokjes, zou men niet vermoeden dat zij een gevierde danseres was geweest, die een triomftocht door Spanje maakte toen de opstand uitbrak.

Zij was van het Spaansche volk gaan houden, omdat het haar zoo hartelijk had toegejuicht. Zij kon echter ‘alleen maar dansen’. Zelfs een eenvoudig verband leggen, gelukte haar niet goed. Maar zij was mee uitgetrokken om te helpen. Honderden gewonde milicianos had zij uit de vuurlinie gehaald en naar de geïmproviseerde hulpposten achter het front gebracht. 's Avonds had zij gedanst, achter de loopgraven, in het open veld. Zij was lang, strooblond, en had helderblauwe oogen. Voor Spanjaarden een heel ongewone verschijning.

Na den val van Toledo, toen drommen milicianos, met achterlating van wapenen en gewonden, naar Madrid vluchtten, had zij voor Aranjuez die vlucht weten te stuiten. Zij was midden op den weg gaan staan, en was gaan dansen. Een wilden, opwindenden dans, den ‘Berserkerdans’. Enkele vluchtende milicianos waren blijven staan, en hadden een kring om haar gevormd. Zij begonnen hun angst en moeheid te vergeten, bij het zien van deze vreemde, mooie vrouw, die in haar dans den moed der vertwijfeling, de bezetenheid van de gevechtswoede uitdrukte. En langzaam-aan werd het vuur in hen weer aangewakkerd, zij juichten de danseres toe, met nieuw geloof in zichzelf en in de zaak die zij verloren hadden gewaand. Steeds meer drommen vluchtelingen kwamen naderbij, uitgeputte milicianos, die zich in doodsangst voortsleepten, en telkens in ontzetting omzagen of zij de Mooren nog niet zagen verschijnen. Doch de kleine groep in wie de geestdrift en het geloof in zichzelf opnieuw was gewekt, vormde een dam op den weg, en deze

bracht de vluchtelingen tot staan, die van hun doodsangst werden verlost bij het zien van een groep juichende milicianos, rondom een dansende vrouw.

Dienzelfden nacht maakten de milicianos, die in een wilde paniek uit Toledo waren gevlucht, barricaden bij de toegangen tot Aranjuez. Twee dagen later werd Gretha door een granaatscherf getroffen. Zij berustte er in dat zij kreupel zou blijven. 'Ik zou immers toch nooit meer zoo kunnen dansen, zooals ik dien avond, op dien weg naar Aranjuez heb gedanst'.

De Duitscher, Karl Schmidt, was een uitgeweken communist, een verbitterd man, die na twee jaren concentratiekamp lichamelijk en geestelijk gebroken was. 'Zij hebben mij een keer vier en twintig uur achtereen laten staan, in een soort ijzeren koker, en daar kom ik nooit meer van boven op. Wat dat voor een lijden is, kun je niet begrijpen, je kunt het je niet voorstellen, als je het niet hebt doorgemaakt. Eerst begin je moe te worden, eenvoudig moe. Je zou willen gaan zitten. Dat kan niet. Leunen. Dat kan niet. Je knieën en je rug gaan pijn doen. Kramp in je kuiten. Stekende pijn in je lenden. Je wordt duizelig. Leeg, vreemd, in je hoofd. Je oogen branden, alsof er gloeiend zand in zit. Je armen hangen zwaar aan je schouders. De gewrichten doen pijn. Gaan er uren of minuten voorbij? Je begint in elkaar te zakken, maar er is geen ruimte om te vallen. Leunen kun je niet, er zijn punten in den koker, scherpe punten, die in je naakte lijf prikken. Het is of je spieren scheuren, en er met tangen in je gewrichten wordt geknepen. Je keel is dor en brandend heet. Je tong zwelt. Je lichaam zakt uit. Knellende band om je slapen. Waanzinnige gedachten overvallen je. Je brult als een bezetene. Het wordt donker om je heen, maar in je schedel brandt een vuur. Je valt, je blijft vallen. Je ligt op een pijnbank, en ze rukken je spieren stuk en verbrijzelen je gewrichten. Je hangt aan een kruis. Je komt even tot je zelf, en je voelt dat je staat. Elke pijnbank, ieder kruis, liever dan dit staan. Dan lig je, dan hang je, dan rust je tenminste. Een aanval van woede overvalt je. Dan donkerte, leegte, een duister, vreeselijk lijden, dat je machteloos

maakt. Je schreit als een kind. Je smeekt. Je bent tot alles bereid, als je maar zitten of liggen mag. Dan niets meer. Niets. Alleen een waanzinnigmakende pijn, overal, in je beenen, armen, buik, lenden, rug, schouders, nek, schedel, oogen, gezicht. De aderen in je beenen en handen barsten, je wilt je eigen bloed drinken, want je sterft van dorst, maar je kunt je niet bewegen. Je haalt je gezicht over de scherpe punten, maar je hebt niet voldoende kracht om je van kant te maken....'

Na twee jaar was hij ontvlucht, met drie kameraden. Hij was alleen aan de Belgische grens gekomen, en vervolgens naar Spanje gegaan. Een schot door zijn knie had hem ongeschikt gemaakt voor militairen dienst.

Hij was bezeten door achterdocht. In ieder vermoedde hij een spion, een provocateur, een saboteur. Bijna alle uitgeweken Duitschers die ik in Spanje heb ontmoet, waren ziekelijk achterdochtig.

Den eersten morgen dat ik op het persbureau was, begon Schmidt me al een soort verhoor af te nemen.

- Waarom ben je in Spanje gekomen?
- Om Madrid te helpen verdedigen.
- Bij welke politieke partij hoor je?
- Bij geen enkele.
- Ach so!

Zijn grauwe, magere gezicht schoof ver vooruit over tafel, en zijn grijs-blauwe oogen, waarin bijna geen glans was, keken mij heel onderzoekend aan.

- Een student die naar Spanje komt, om te gaan vechten, en tot geen enkele politieke partij behoort, dat klinkt onwaarschijnlijk.

Toen begon een soort kruisverhoor over mijn lectuur, boeken, kranten, tijdschriften. In politiek opzicht was dat niet veel zaaks, mijn belangstelling was niet uitgegaan naar politieke en sociale kwesties van onzen tijd. Schmidt dacht echter dat ik me van den domme hield. Iederen dag begon hij opnieuw, naar aanleiding van bepaalde krantenberichten, een stortvloed van

vragen. Ook over mijn kennissen en vrienden in Spanje, over den aard der gesprekken, onze houding ten opzichte van Rusland en de communistische partij. Gewoonlijk maakte ik me er met een vaag antwoord of een gebaar van af. De verbitterde, achterdochtige man begon me te hinderen, en ik vermeed alle verdere discussies. Hij veranderde daarop van tactiek. Hij werd vriendelijk, voorkomend, poeslief. Gretha en ik waren gewoon de 'almuerzo', het - poovere - warme maal om twee uur, te gebruiken in een restaurant op den hoek, waar allerlei bekenden van ons kwamen eten. Wij vormden een geanimeerd groepje, waarvan Gretha de ziel was. Als zij in vuur geraakte, sprak zij een zonderling mengelmoes van talen, Spaansch, Fransch en Zweedsch door elkaar, maar haar expressieve gebaren en haar gezicht vol uitdrukking, boeiden ons. 'Zij danst nu met haar handen en haar gezicht,' had een Spanjaard gezegd, en inderdaad, al haar behoefte aan plastische expressie leefde zij uit in het fraaie spel der gebaren van haar lange, magere handen, en in de beweeglijkheid van haar gelaatstrekken.

Schmidt sloot zich nu bij dit groepje aan. Hij zat stil aan een hoek van de tafel, en hij spande zich kennelijk in om geen woord, geen gebaar, te missen. De gesprekken gingen meest over kunst, litteratuur, de film, dansen, psychologische kwesties. Ieder bracht eens een vriend of bekende mee. Tal van leden van de Internationale Brigade aten met ons als zij een paar dagen met verlof in Madrid waren.

Als het gesprek even stokte, plaatste Schmidt een opmerking over de actueele, Spaansche politieke en sociale vragen. De brandende kwestie in die dagen was, eerst den oorlog winnen, of eerst de sociale revolutie voltrekken. De politieke en militaire leiding, de democraten, de rechtssocialisten en de communistische partij waren tegen de sociale revolutie. Wie deze revolutie voorstond, werd als anarchist of Trotskist gedoodverfd en gevaarlijk geacht. Velen werden gevangen gezet of gefusileerd.

Politieke discussies in het openbaar werden vermeden. Ook over Rusland werd niet gesproken. Critiek op Rusland werd

door de communisten niet geduld, en uitgelegd als sympathie voor anarchisme of Trotskisme.

De listige opzet van Schmidt had zelden succes. De Spanjaarden begonnen zich steeds voorzichtiger te uiten. De Engelsche en Fransche leden van de Brigade met wie wij omgingen, bijna allen officieren, waren meest democratische, anti-fascistische intellectueelen en kunstenaars, uit burgerlijke milieu's. Zij waren niet sociaal-revolutionnair gezind, en hadden verder de gewoonte aangenomen niet te discussieeren over het Spaansche politieke of sociale bewind. Tijdens hun verlof in Madrid zochten zij ontspanning door over hun vroeger werk en hun vroegere aspiraties te spreken.

Schmidt hield dat blijkbaar voor de behoedzame tactiek van menschen die veel te verbergen hadden, en zich niet wilden verraden. Hij plaatste listige vraagjes aan zijn naaste buren, meestal zonder gevolg. Men ging niet op zijn vragen in, deels omdat dit tot onvruchtbare discussies zou leiden, deels omdat men zich daardoor op gevaarlijk terrein zou begeven. Schmidt stelde zijn vragen onverwachts, met het vriendelijkste en onschuldigste gezicht dat hij kon zetten, en meestal zei hij dan ‘Sie’, ‘vous’, of ‘usted’, terwijl wij elkaar gewoonlijk tutoyeerden. Zoo'n onverwacht gestelde vraag, met burgerlijke beleefdheid, verraste vooral degenen die slechts een enkele maal in ons kringetje waren, en sommigen waren wel bereid daarop in te gaan, maar altijd wist de dichtstbijzittende dit op een of andere wijze te voorkomen.

- Wat denkt u van Gide's ‘Retour de l'U.R.S.S.’?
- ....
- Hebt u Rudolf's ‘Abschied von Soviet-Russland’ gelezen?
- Neen.
- Citrine soms, ‘I search for truth in Russia’?
- Neen.
- Gelooft u ook niet dat er onder de anarchisten en de leden van de P.O.U.M. veel fascisten en provocateurs zijn?
- ....

Een week nadat Schmidt de gewoonte had aangenomen om met ons te eten, bracht hij een kennis mee, een Russischen romanschrijver, die een reis door Spanje maakte. Een paar dagen later kwam hij met twee Russische vliegers, den volgenden dag met een ambtenaar van het Russische consulaat, dien wij voor een leidende figuur van de Gepeoe hielden. De Gepeoe begon berucht te worden, en dit bezoek was ons bijzonder onaangenaam. Er werd dien middag weinig gepraat, en toen Schmidt met zijn vriend was weggegaan, werden Gretha en ik bestormd met vragen over hem. Wij konden daar niet veel op antwoorden. Het eenige dat wij wisten was, dat Schmidt Stalinist was en ziekelijk wantrouwig.

Het had de aandacht getrokken dat de Russen vrijwel niets hadden gezegd. Slechts af en toe hadden zij iets in het Russisch gevraagd, waarop niemand had gereageerd. Schmidt had mij herhaaldelijk gevraagd of ik Russisch kende, en ik had gezegd van niet. Ik kende slechts enkele woorden en uitdrukkingen, die ik had opgevangen op de weldadigheidsfeesten van de Wit-Russen in Den Haag en in Amsterdam, maar ik had het beter gevonden daar niet over te spreken. Schmidt kende zelf geen Russisch, zoover wij wisten. Hem was meer dan eens gevraagd een artikel uit de Prawda te vertalen, maar hij had verzekerd geen woord Russisch te kennen.

Een paar dagen nadat Schmidt den Gepeoe-man had meegebracht, kwam hij 's middags in het restaurant met een grooten, blonden Rus, dien wij geen van allen kenden, en een meisje, dat mij heel bekend voorkwam. Terwijl zij den kring rondgingen en ieder de hand drukten, herkende ik haar plotseling. Dat was Natacha, het meisje met wie ik de reis van Toulouse naar Barcelona had gemaakt. Dat moest zij wel zijn, zij leek echter veel ouder. Zij was magerder geworden, en had niet meer dat frissche, opgewekte voorkomen. Haar gezicht had een zorgelijke uitdrukking gekregen.

Ik stond wat achteraf en kon haar rustig gadeslaan terwijl zij den kring rondging. Ik twijfelde er niet meer aan, dat was

Natacha Voronech. Zij gaf mij echter de hand, zonder dat zij mij scheen te herkennen.

Ook dien middag kwijnde de conversatie. Schmidt zelf was bijzonder spraakzaam. Hij vertelde dat zijn Russische kennis ingenieur was, en dat hij naar Madrid was gekomen als instructeur bij het tankafweer- en luchtdoelgeschut. Het Russische meisje - inderdaad Natacha, hij noemde dien naam - was vertaalster. Zij zou misschien op het persbureau komen. Van begin October af had zij in Barcelona gewerkt, op het Russische consulaat.

Terwijl ik, over mijn bord gebogen, mij afvroeg wat dat meisje wel moest hebben doorgemaakt, om in enkele maanden van een frisch, opgewekt kind, een vrouw te worden met zoo'n zorgelijke, bijna bittere uitdrukking op haar gezicht, hoorde ik Schmidt, op zijn joviaalsten toon, uitroepen:

- Du, Holländer, dann kannst du Russisch sprechen....

- Ik spreek geen Russisch, dat heb ik je al zoo vaak gezegd.

Wij waren allen uit ons humeur. Wij hadden het gevoel bespionneerd te worden. Schmidt had een bepaald doel, dat was voor ons allen duidelijk, en wij betreurden dat onze gezellige, vriendschappelijke gedachtenwisseling onmogelijk was geworden. Wij waren gesteld op dat uurtje, in dat stille café, waarin wij spraken over alles wat ons innerlijk bewoog. Ik had verscheidene middagen gepraat met Miles Howard, een Engelsch essayist, officier in de Brigade. Howard had zich veel bezig gehouden met de moderne psychologie, en ik had met hem het probleem der gedachtenoverdracht door voorwerpen besproken. Vandaar waren wij op de zoogenaamde ‘verschijningen’ in Madrid gekomen, en den indruk die zij op de bevolking maakten. Het feit dier ‘verschijningen’ kon moeilijk meer geloochend worden, het was echter verboden daarover in het openbaar te spreken, of er in de pers melding van te maken. In het bijzijn van Schmidt was het niet raadzaam ons gesprek daarover voort te zetten. Een officier van de Brigade, die ernstig de kwestie der objectiviteit van bovennatuurlijke verschijningen besprak, moest op

een man als Schmidt een verdachten indruk maken. De fanatieke Stalinisten waren afkeerig van alles wat naar persoonlijk gevoelsleven, religie, en zelfstandige, critische probleemstelling zweemde. In dit bepaalde geval zou Schmidt stellig zeggen dat wij het moraal, de kracht tot weerstand bieden, van de Madrileensche bevolking ondermijnden, door slechts voor een oogenblik te veronderstellen dat die 'verschijningen' objectieve feiten waren.

Wij zwegen dus en betreurden het dat wij onze gesprekken niet konden voortzetten, vooral daar Howard den volgenden dag weer naar het front moest. In een van de lange stilten tijdens den maaltijd voelde ik ineens dat iemand zijn hand op mijn schouder legde, en ik hoorde mij vragen:

- Garawitje pa ruski?

Ik keek om, en zag dat de Rus, zonder dat ik het bemerkt had, was opgestaan en naar mij toe was gekomen. De bedoeling was duidelijk. Schmidt geloofde dat ik Russisch kende. Een oogenblik te voren had ik nog, voor de zooveelste maal, nadrukkelijk verzekerd, dat ik geen Russisch sprak. Met deze, onverwacht gestelde, vraag of ik Russisch sprak, probeerde die Rus 'me door de mand te laten vallen'. Zoo zouden zij dat formuleeren, want zij gingen van de veronderstelling uit dat ik wel Russisch kende, maar redenen had dit te verzwijgen. Welke redenen? Wat dachten zij dan? Waar hielden zij mij voor?

- Plait-il?

Het gelukte me - dacht ik - zonder verbazing of ergernis - mijn tegenvraag in het Fransch te stellen. De Rus glimlachte vriendelijk en zei, in slecht Fransch, dat hij dacht dat ik Russisch sprak. 'Geen woord?' 'Dat speet hem, want hij had zoo weinig gelegenheid te spreken, omdat hij gebrekkig Fransch en Spaansch sprak.'

Vrijwel onmiddellijk na dit incident, dat ons allen onaangenaam had getroffen, stonden wij op. Schmidt en de Rus begrepen den wenk en namen afscheid. Bij de deur keerde Natacha zich om. Zij had haar taschje op tafel laten liggen. Ik nam het

op en gaf het haar. Schmidt en de Rus waren al buiten. Terwijl ik de deur voor Natacha open hield, zei zij, zonder mij aan te kijken, nauwelijks hoorbaar:

- Beregitjes!

Pas op! Voor wien? Waarvoor? Waarom? Wat kon mij in het bijzonder bedreigen? Hoe zou ik verdenking tegen mij hebben kunnen opwekken? Verdenking van wat? Malle obsessie. Ziekelijke argwaan van menschen die zich niet zeker van hun zaak gevoelen. Sluit je 's avonds je vensterluiken of jalousieën niet goed, zoodat er een flauw schijnseltje licht naar buiten komt, dan word je een uur lang in verhoor genomen. Bevredigt dat verhoor niet, dan word je gevangen gehouden. Tientallen van zulke gevallen waren mij bekend. Zelfs verscheidene leden van de Alianza zaten gevangen. Wat bezielde dien Schmidt in zijn achterdocht? Moest je dan allemaal Stalinist zijn? Was het niet voldoende je leven te hebben gewaagd in den strijd tegen het fascisme? Het tyrannieke optreden van de Communistische Partij begon velen te hinderen. Er werd gesproken van een dreigenden opstand in Barcelona. Ook in Madrid nam de ontevredenheid toe, vooral onder de intellectueelen. Had ik mij wellicht bij de Alianza bijeenkomsten te scherp uitgelaten? Dat was niet waarschijnlijk. Ik had te weinig belangstelling voor partijpolitiek. Ik was bovendien te zeer in beslag genomen door mijn ervaringen onder de San Francisco. Zou er zich nu spoedig een gelegenheid voordoen om naar Tarragona of Ademuz te gaan? Die psychiater had al in weken niets van zich laten hooren. Het was niet gemakkelijk een reden te vinden, een aannemelijk pretext te geven, voor een bezoek aan een afgelegen dorpje als Ademuz. Tarragona lag aan den grooten weg van Valencia naar Barcelona, dat zou minder moeilijk te bereiken zijn. Ik besloot nog een week op een levensteeken van den psychiater te wachten, en dan zelfstandig middelen te zoeken om naar Ademuz of Tarragona te gaan.

Den volgenden dag zei Schmidt dat Natacha Voronech dienzelfden middag bij ons, op de vertaalafdeeling van het persbureau,

zou komen. Haar taak zou zijn artikelen uit Russische bladen, vooral uit de Prawda, in het Spaansch te vertalen.

Niemand zei iets na die mededeeling. Gretha, die heel impulsief was, schoof met een driftig gebaar een heelen stapel Scandinavische kranten van tafel. Daarna greep zij de telefoon.

- Wilt u me verbinden met den Geneeskundigen dienst? Afdeeling hospitalen. Gretha Andersen.... Ja, Miguel met Gretha.... Ik wou den secretaris spreken.... Ja, nu dadelijk.... Rodriguez? Met Gretha.... Gretha Andersen.... Hoe gaat het?.... Best.... Luister eens. Men had me gezegd, dat men voor de hospitalen meisjes zocht om de gewonde milicianos bezig te houden.... Met lezen, vertellen, spelletjes doen.... Ja, kun jullie mij gebruiken?.... Ik zit op een persbureau. Daar ben ik niet geschikt voor.... Ik ken een massa verhalen en anecdoten, en ken veel spelletjes.... Ja, Spaansch lezen kan ik wel. Ook Fransch en Duitsch. Engelsch niet.... Naar Valencia? Best, ik ben al zoo lang in Madrid. Wil wel eens ergens anders heen.... Zoo spoedig je wilt.... Deze week nog?.... Uitstekend.... Maak alles maar in orde.... Tot je dienst. Je weet, je kunt over me beschikken.... Goed, bel me vanmiddag maar op, in de Alianza.

Gretha legde de telefoon op den haak en bleef een poosje, met haar ellebogen op tafel en haar kin op haar handen, voor zich uitstaren. Schmidt zei niets, hij scheen geheel verdiept in de vertaling van een stuk uit een Duitsche emigrantenkrant.

- Du, Schmidt, du bist ein Schuft.

Meer zei zij niet. Zij zocht haar beide wandelstokken, stond op en strompelde naar de deur. Schmidt bleef over zijn krant gebogen zitten. Bij de deur aarzelde zij even. Zij scheen nog iets te willen zeggen. Schmidt keek even, schuchter, op.

- Du bist nur ein armer Kerl, Schmidt. Mann hat dich moralisch tot geschlagen. Salud.

Schmidt stond op en verdween, door een andere deur. Hij kwam dien morgen niet meer terug. Om vier uur verscheen hij weer, met Natacha en een paar Russische kranten. Natacha

installeerde zich op Gretha's plaatsje, tegenover mij, en ging rustig aan het werk. Af en toe keek zij op en vroeg me, in het Fransch, naar een of ander Spaansch woord. Eenige dagen verliepen voor er een gesprek ontstond. Dat was naar aanleiding van Gretha, die afscheid kwam nemen. Zij ging naar een hospitaal in de provincie Valencia, vlak bij de zee gelegen. Natacha vroeg wie Gretha was, en wij vertelden het haar. Voor het eerst kwam er weer eenig leven in haar doffe oogen, en deed zij weer denken aan het vroolijke kind uit het vliegtuig.

- Het moet vreeselijk zijn, voor een danseres, om kreupel geschoten te worden.
- Gretha vindt zelf, dat zij haar levensbestemming heeft vervuld.
- Dat kun je nooit van je zelf zeggen.... zelfs niet, als je kreupel geschoten bent.

Het scheen, of zij die woorden op zichzelf wilde toepassen en niet op Gretha. Wat was er eigenlijk met dat kind? In haar oogen was soms een smartelijke, verschrikte, uitdrukking. Haar mondhoeken waren ingetrokken, als van iemand die een gevoel van verdriet of ergernis probeert te onderdrukken en zijn lippen samenperst. Zij zag er eenvoudig en verzorgd uit, maar niet als een jong meisje, dat probeert te behagen. Haar bewegingen waren sober, heel haar optreden was eenvoudig, gedwee, onderworpen. Onderworpen. Dat was het woord. Zij was als iemand, die alle beschikking over zichzelf heeft verloren en zich dat bewust is. Waarschijnlijk drukte haar die onderworpenheid. Maar waarin bestond die? Waarom toonde zij, een nog zoo jong en eigenlijk knap meisje, zoo weinig behaagzucht en waarom was zij altijd zoo mat en somber? Hoe kon een zoo stralend, opgewekt kind in een paar maanden zoo volkomen veranderen? Niet door oorlogsellende. Barcelona had tot nu toe niet van den oorlog zelf geleden, slechts van den strijd onderling en deze moest dit meisje zijn ontgaan.

Natacha keek weer op van haar krant en bemerkte hoe ik haar aandachtig zat te observeeren. Zij kreeg een kleur en keek schuw

ter zijde, naar Schmidt. Die schuwe blik, met een beweging van angst, was zielig. Schmidt was verdiept in een Duitsche krant. Natacha keek mij aan, met iets smeekends, hulpeloos in haar oogen. Zij maakte een kleine beweging met haar hand, als om te zeggen, ‘ik kan niet anders, maar mijn bedoeling is niet slecht.’

Wij werkten weer door. Een half uur lang werd er niets gezegd. Toen werd er opgebeld. Van den generalen staf. Of er iemand was, die goed Duitsch en Spaansch kende en voldoende militair gevormd was om onmiddellijk een artikel uit de ‘Militärwissenschaftliche Rundschau’ te komen vertalen. Voor generaal Miaja persoonlijk. Onmiddellijk.

- Zeg, Schmidt, dat zul jij moeten doen. Maar heb jij een behoorlijke militaire vorming gehad?

- Eerste luitenant. Reserve. Ik was in opleiding, toen de groote oorlog uitbrak.

- Neem jij dan de telefoon over.

- Hallo, met persbureau, sectie vertalingen.... Karl Schmidt.... Zeker, eerste luitenant.... Ja, den heelen oorlog.... Infanterist... In Spanje maar kort.... Knieschijf versplinterd.... Ik kan onmiddellijk komen....

Schmidt stond op en ging naar de deur. Toen scheen hij even te aarzelen. Hij had Natacha nog geen enkele keer bij ons alleen gelaten. Het scheen, alsof hij iets wilde zeggen, maar hij bedacht zich en knikte alleen maar. Natacha zei:

- Do swidanija.

- Prostsjaitje.

De gewone begroeting. Tot ziens. Saluut. Het behoefde geen bewijs te zijn, dat Schmidt toch wel Russisch kende. Maar het had geklonken als code-woorden, in Schmidt's stem had een zekere bedreiging geklonken.

Wij werkten door. Het was alsof de kamer ruimer en frisscher was geworden. Wij haalden vrijer adem. Natacha had iets ongedwongens gekregen, zij had niet meer dat strakke, bijna krampachtige in haar houding. Pepe, de Spanjaard, begon zachtjes te

fluiten en stond na een poosje op. Het liep tegen zessen. ‘Ik ga kijken of de kranten er al zijn.’ Omstreeks zes uur kwam de auto van de karabiniers met kranten en post uit Valencia. Pepe ging die altijd halen en kwam dan met een massa nieuwtjes uit Valencia en Barcelona terug.

Pepe had nauwelijks de deur gesloten, of Natacha legde haar pen neer en schoof haar stoel achteruit. Zij scheen heel nerveus te zijn geworden.

- Dit is de eerste keer dat wij alleen zijn, Natacha. Had je me toen niet herkend? Wij hebben samen van Toulouse naar Barcelona gereisd.

- Je houdt me voor een spion, niet?

- Ik weet niet wat ik van je moet denken, Natacha. Waarom zei je in dat café ‘beregitjes’? Waarvoor en voor wien, moet ik oppassen?

- Kan men ons hier verstaan?

- Neen. Hiernaast is het archief van de pers en aan den anderen kant is geen kamer. Als je zachtjes spreekt, kan men je hiernaast, of in de gang, niet verstaan, gesteld al dat er iemand staat te luisteren.

- Hoe lang zou Schmidt wegblijven?

- Minstens een uur. Hij zal dat artikel moeten vertalen en toelichten, en daar gaat nogal wat tijd mee heen.

- Weet je dat je verdacht wordt?

- Door wie?

- Door de Communistische Partij.

- Waarom?

- Om die vier priesters uit de San Francisco.

- Dat geval heb ik uitvoerig uitgelegd aan de politie.

- De communisten denken, dat er wat achter zit.

- Wat?

- Dat weten zij zelf niet. Zij verdenken je, en dan redeneeren zij alleen van hun achterdocht uit. Ik moet er achter komen, of je Russisch kent. Zij denken van wel, en zij gelooven dat je de gesprekken van de Russen afluistert. In de Alianza zit je dikwijls dicht in de buurt van een groepje Russen.

- Zij gaan altijd in een kringetje bij de leestafel zitten. Dat is vervelend genoeg, want hun gepraat leidt me af.

- Je moet voorzichtig zijn.... Er kunnen.... ongelukken gebeuren.

- Ik begrijp je niet Natacha.

Zij was weer dicht bij de tafel gaan zitten en scheurde nerveus stukjes van de kranten af, maakte daar propjes van en wierp die driftig weg.

- Geloof jij aan geesten?

- ....?

- Of je aan geesten gelooft!

- ....?

- Beloof je me dat je nooit aan iemand zal zeggen, wat ik je ga vertellen? Nooit? Want zij zouden me doodschieten. Dat zou mij zelf niet kunnen schelen, mijn leven heeft toch geen waarde meer voor me, maar het zou ellendig zijn voor mijn moeder. Die is alleen. Mijn vader heb ik nooit gekend. Die is in negentien zeventien vermoord. Ik was toen een paar maanden.

- Waarom heeft het leven voor jou geen waarde meer?

- Ik kan mezelf niet zijn. Ik ben een soort van lijfeigene. Maar ik wil niet over mezelf spreken. Jij bent in gevaar, en ik wil niet voor de tweede maal iemands dood op mijn geweten hebben. Je verstaat een beetje Russisch, niet?

- Vaag, een paar woorden.

- Als je luistert, is het alsof je alles verstaat. Je manier van kijken en van luisteren maakt dien indruk. Daarom verdenken ze je. Als zij merken, dat je iets verstaat, schieten ze je dood.

- Dat zal zoo'n vaart niet loopen.

- Dat zei Mike O' Connell ook.

- Wie is dat?

- Een Ier, die in hetzelfde geval verkeerde als jij. Nu is hij dood. Haar mond begon zenuwachtig te trillen en er kwamen tranen in haar oogen.

- Ik zie hem herhaaldelijk.

- Wien?

- Mike.

- ....?

- Daarom vroeg ik je, of je in geesten geloofde. Ik kan er met niemand over spreken. Dat heele geval O' Connell moet verzwegen worden. Verdwenen in Barcelona. Verdwenen! Doodgeschoten hebben zij hem, 's avonds, in een zijstraat, achter het hotel Majestic.

- Wie? Waarom?

- Mike was een Ier. Een nationalist. Hij was naar Barcelona gekomen, om met de Catalanen voor hun vrijheid te vechten. Van de Spaansche politiek had hij geen flauw besef. Hij praatte over het nationalisme als een fascist. Dat wekte argwaan. Men hield hem voor een spion. In Majestic probeerde hij met ons in contact te komen, en hij vroeg ons honderd-uit over het nieuwe Russische nationalisme. Hij zei 'Daar moeten wij in Ierland naar toe. Katholiek-communistisch-nationalisme.' Men hield hem voor een geslepen spion, die den naieven student-vrijwilliger uithing. Men geloofde dat hij uitstekend Russisch verstond. Met allerlei trucs probeerde men er achter te komen.

- Hoe bijvoorbeeld?

- Door grappen te vertellen en te zien of hij lachte. Door over hem te praten waar hij bij zat, en te zien of hij reageerde. Door.... sommige dingen.... tegen mij te zeggen....

- Wat?

- Hij scheen me aardig te vinden en maakte nogal werk van me. En dan zei men lieve.... en erg grove dingen tegen me.

- En hij?

- Hij reageerde nooit, alleen als er iets heel grofs tegen me werd gezegd, maar dat zal hij aan mijn gezicht hebben gezien. De anderen geloofden dat niet. Tenslotte hebben ze een laatste proef genomen.

- Hoe?

- Op een avond, na het eten, in Majestic, gingen Mike en ik samen aan een tafeltje zitten. Aan het tafeltje er naast een paar

Russen. Zij spraken niet te hard, maar luid genoeg om verstaan te worden. Mike zat stil en dronk af en toe een slokje koffie. Opeens zei Iwanow, die groote, blonde, je weet wel, iets harder: 'Ja nie dobierive iemoe.'

- Wat beteekent dat?

- 'Ik vertrouw hem niet.'

- En toen?

- Het zal toeval zijn geweest, maar Mike verslikte zich en begon te hoesten. Iwanow en de anderen waren ervan overtuigd, dat hij had begrepen dat men hem bedoelde. Men heeft niets laten merken, en toen wij een poosje later weggingen - wij aten alleen af en toe in Majestic - vond men goed, dat Mike een eindje meeging. Mike en ik liepen naast elkaar. Ik was wel bezorgd, maar niet op het ergste bedacht. In een smalle zijstraat, achter het hotel, kwam Iwanow ineens snel achter ons en schoot Mike door zijn hoofd....

Zij zat heel stil, met gevouwen handen. Haar gezichtje leek heel klein. Het gezichtje van een kind. Ook haar mond trilde als van een bedroefd kind.

- Ik mocht niet blijven staan. Hij viel tegen me aan en greep me vast aan mijn arm. Toen viel hij op straat. Iwanow had mij bij mijn hand gepakt en sleepte mij haastig mee.... Nu zie ik hem telkens voor mij. Meestal in diezelfde houding. Als iemand die duizelig wordt en zich probeert vast te houden.... Ik hield van hem.... Geloof jij, dat met den dood alles afgeloopen is?

- Dat is voor mij ook een probleem.

- Geloof jij, dat ik Mike werkelijk *zie*, ik bedoel, is hij het zelf?

- Daar kan ik geen antwoord op geven. Ik weet het niet. Dat houdt mij erg bezig. Kun je ook merken, of anderen de verschijning zien?

- Dat is een paar maal gebeurd. Een keer in Barcelona. Ik zat op een avond in Majestic, aan het zelfde tafeltje van destijds, met een Spaansch dichter. José Raya, je zult hem wel kennen. Een merkwaardig man. Heel religieus en een fijn kunstenaar.

Met een curieuzen kop, den kop van een mysticus. Hoekig, scherpe neus en kin, heel diep liggende oogen. Een man van fijne intuïtie geloof ik. Ik zat rustig met hem te praten, hij vroeg me naar lyrische Russische poëzie uit den laatsten tijd. Ineens zag ik Mike achter hem staan. José bemerkte iets aan mij en keek toen om. Zijn gezicht werd intens bleek. Ik keek nu eens naar Mike, dan weer naar José. José keerde zich weer om en keek mij vragend en verschrikt aan. Ik knikte even, bevestigend. Mike is eenige minuten zichtbaar gebleven.

- Wat zei José Raya daarvan?

- 'Elken dag begrijpt men minder van zichzelf en van het leven.' Ik heb hem gevraagd, of hij aan de reëele existentie van geesten geloofde. Hij zei toen: 'Het eenig reëele is de geest.'

- En heeft nog eens iemand anders die verschijning gezien?

- Ja. Dat is een vreemde geschiedenis, waar ik dagen lang beroerd van ben geweest. Dat was ook in Majestic. Op een avond, na het eten, kwam er een Engelschman naar me toe en vroeg of hij me even kon spreken. Het was altijd erg moeilijk voor mij met iemand alleen te spreken, de anderen lieten mij bijna nooit een oogenblik alleen. Nu zaten zij in gesprek met een journalist, die pas uit Moskou was gekomen, en allerlei merkwaardige mededeelingen deed over een proces waarin verschillende vooraanstaande figuren waren betrokken. Ook een oom van Iwanow. Dat hield hen allen bezig. Die Engelschman zei me in kreupel Fransch, ik ken geen Engelsch, dat hij een neef van Mike O'Connell was en dat hij ook vrijwilliger was, op weg naar Albacete. Hij had gehoord dat ik nogal vaak met Mike had gepraat en nu wilde hij weten of ik eenig vermoeden had hoe hij aan zijn eind was gekomen. Het was mij onmogelijk iets te zeggen, zoo ontroerde mij die vraag. Hij zei dat hij naar het consulaat in Barcelona was geweest en daar had men hem gezegd, dat zij een week te voren een pakje hadden gekregen met de papieren, het geld en eenige voorwerpen van waarde, die op Mike waren gevonden. Maar geen bijzonderheden over zijn dood. 'Hier heb ik zijn portefeuille en zijn horloge. Het horloge is nog goed. Ik heb het

opgewonden en het loopt. Wat moet ik daar nu mee doen? Het is verschrikkelijk om dat aan zijn ouders te sturen.' Hij hield het horloge in zijn hand; ik nam het op en bekeek het. Een ovaal, gouden, armbandhorloge, met een smal, bruin, riempje. Ik had daar dikwijls naar gekeken, omdat het zoo sierlijk, ongewoon en toch zoo eenvoudig was. Zonder er bij te denken, deed ik het om mijn pols, misschien om het beeld uit mijn herinnering te verlevendigen. Terwijl ik peinzend naar het horloge staarde, voelde ik ineens dat Mike achter me stond. Ik keek om, ik was niet meer bang voor die verschijning, ik begon er gewend aan te raken. Zoo duidelijk stond hij voor me, dat ik mijn hand op den arm van zijn neef legde en hem wilde vragen of hij Mike ook zag. De arme jongen werd op hetzelfde oogenblik zoo wit als een doek en viel flauw. Hij zakte voorover in zijn stoel, maar het gelukte me hem tegen te houden. Misschien herinner je je nog, dat de stoelen in Majestic, die rieten stoelen uit de hall, zoo groot en diep zijn. Gelukkig, want anders zou dat een heele consternatie hebben gegeven. Ik deed het horloge af en legde het op tafel. De verschijning van Mike trok langzaam weg als een nevelbeeld. Toen die jongen weer tot zichzelf was gekomen, wilde hij het horloge niet meer opnemen. Hij zei: 'Bij ons in Ierland gelooven zij dat iemand die gewelddadig aan zijn eind is gekomen, gehecht blijft aan de plaats, of het voorwerp, dat hij het laatst heeft gezien. Dat heb ik altijd voor bijgeloof gehouden. Nu heb ik het bewijs, dat het waar is. Ik wil dat horloge niet meer aanraken en ik wil het ook niet aan zijn ouders sturen.' Een paar minuten later is hij opgestaan en ik heb hem nooit meer teruggezien.

- Wat heb je met dat horloge gedaan?

- Ik heb het gehouden.... Vind je dat erg? Ik kon er geen afstand meer van doen en kon ook niet anders. Het lag daar op tafel en die neef van Mike was weggegaan.

- Mag ik het eens zien?

- Hier niet. Er kan elk oogenblik iemand komen. Schmidt, Iwanow, of een van de anderen die weet, dat ik alleen ben.

- Laten zij je zelden alleen?

- Ja. Zij weten, dat ik hun den moord op Mike niet kan vergeven. Nu willen zij me weer als spion tegen jou gebruiken. Ik heb daar eerst heftig tegen geprotesteerd, maar daarna heb ik toegegeven, omdat dat de eenige manier was om je te waarschuwen.

- Zij zullen me wel met rust laten.

- Zij zijn koppig, zij laten nooit los. Net bulldoggen.

- Hoe leef je nu?

- Dat kun je geen leven noemen. Er is niets meer waar ik aan gehecht ben. Ook niets, dat mij eenig genoegen verschaft. En met al die ellende ben ik alleen. Aan moeder kan ik hier niet over schrijven, door de censuur.

- Kun je niet weggaan?

- Waar naar toe? Zonder toestemming kan ik niet van hier weg. En gesteld dat ik vluchtte? Wat dan? In een buitenlandsche legatie? Waar moet ik van leven, als ik in het buitenland kom? Wie kent me, wie helpt me en wat zou me dat nog helpen?

- Het zou mij misschien gelukken je in de Nederlandsche of Engelsche legatie onder te brengen.

- Je vergeet Iwanow.

- Iwanow?

- Hij zou niet rusten voor hij me had gevonden. Hij is tot alles in staat. Ik voel me soms bijna verlamd van vrees voor hem.

- Soms? Wanneer?

- ....

- Waarom zeg je niets?

- 't Is zoo naar.

- Wat?

- Iederen avond klopt hij aan mijn kamerdeur. Hij is groot en sterk, en hij kan als hij wil, die deur indrukken. Er is niemand in het hotel die tusschenbeide zou komen. Ik zou zelfs niet kunnen schreeuwen, van angst. Ik ben zoo bang voor hem, als voor een griezelig beest. Soms voel ik de verzoeking mijn deur

open te doen, alleen om van die vreeselijke angst verlost te worden.... Misschien is het dan voorbij.... den volgenden dag... maar dan zou ik niet langer kunnen leven. Hij is de moordenaar van Mike.

- Ik geloof, dat er een middel is om je van Iwanow te bevrijden.

- Er is maar één middel. Of liever, twee. Ik kan hem of mezelf voor den kop schieten. Maar dat gebeurt alleen op de film en in romans.

- En in Spanje.... Er is een ander middel. Daar begin ik bijna een volstrekt vertrouwen in te krijgen. Waardoor, dat zal ik je later wel vertellen.

- Welk middel?

- Mike.

- Mike?....

- Ja. Kom als je kunt vanavond naar de Alianza. Om negen uur, of later, al naar het je schikt. Er komen tegenwoordig altijd Russen, dus je zult wel een middel vinden om Iwanow te bewegen mee te gaan. Vergeet het horloge van Mike niet. Ik ga nu weg, want ik wil niet dat zij ons hier samen vinden. Misschien komt Pepe gauw terug, met de kranten. Zeg dat ik ben weggegaan, zonder een reden te geven. Tot vanavond, hoop ik.

Ik zag ineens heel duidelijk wat ik moest doen. Bij den portier belde ik den psychiater op, en vroeg hem of hij me onmiddellijk kon ontvangen, voor een uiterst dringende zaak. Gelukkig schikte hem dit. Met een paar woorden legde ik hem het geval Natacha uit, en stelde hem voor een proefneming bij te wonen. Deze proefneming kon voor hem een simpel wetenschappelijk experiment zijn, voor mij was zij veel meer. Ik zei hem dat ik, als de proefneming gelukte, zonder langer uitstel een middel zou zoeken om naar Ademuz of Tarragona te gaan.

- Voor Ademuz kan ik u een middel geven, maar dan moet u alleen gaan. Ik denk pas over eenige maanden gelegenheid te hebben naar Barcelona te gaan, en kan dan een nacht in Tarragona overblijven.

- Hoe zou ik in Ademuz kunnen komen?

- Er moet iemand naar het front van Teruel om aan den chef van den geneeskundigen dienst een reeks formulieren te brengen, die hij moet invullen. Verder moeten alle doktoren en verplegers van de ambulancen en veldlazaretten aldaar, een aantal formulieren invullen. Het is heel rustig aan het front van Teruel, maar wij willen toch een goed overzicht hebben over den sanitairen dienst. Als u daarvoor voelt, kan ik het voorstel doen u te belasten met het overbrengen van die stukken. U moet ze dan ingevuld terugbrengen in Madrid. U komt ook in de buurt van Ademuz. Daar is een klein hospitaal, in de bergen. Ademuz is lastig te bereiken. Voelt u voor het plan?

- Ja zeker. Ik ga liefst zoo spoedig mogelijk.

- U hoort er morgen meer van. Waar kan ik u opbellen?

- Persbureau. Afdeeling vertalingen.

- Wat wilt u eigenlijk met dat Russinnetje?

- Ik zou willen dat u het geval controleerde. Op dezelfde manier als in de San Francisco.

- Dat blijf ik een vreemde geschiedenis vinden. Ik heb die stukken nog eens doorgelezen, en verder heb ik nog wat vakliteratuur nageslagen. Een oordeel heb ik mij niet gevormd. Het interesseert me bijzonder. Daarom wil ik ook wel vanavond in de Alianza komen. Maar ik wil geen ‘affaires’ met Russen. Dat is op het oogenblik niet gewenscht.

- Goed, dokter. Tot vanavond.

Het probleem van het persoonlijk voortbestaan na den dood hield mij, na mijn merkwaardige belevingen in de San Francisco, voortdurend bezig. Het was geen abstract, academisch vraagstuk, maar een vitaal probleem voor mij geworden. In Madrid leefde men steeds met één voet in het graf. Waren die verschijningen werkelijke vormen van in een ander bestaan overgegane menschen, of was het slechts inbeelding, of gevolg van een mediamieke gave? Als Natacha de verschijning van dien Ierschen jongen werkelijk *zag*, en als José Raya, en die andere Ier, haar ook gezien hadden, was het dan mogelijk dat

de psychiater, ik en Iwanow die verschijning ook zagen? Zou zich, als Natacha het horloge van Mike O'Connell aandeed, hetzelfde geval voordoen als onder de San Francisco met dien ring van den bediende van Medina-Sidonia? En welke verklaring moesten wij daar dan aan geven?

Natacha zou misschien een wapen krijgen tegen Iwanow. Gesteld dat het geval zoo was dat Iwanow die verschijning ook zag. Hoe zou dat op hem inwerken? De positie van Natacha was wel heel ellendig. Haar angst voor Iwanow kon op den duur ondraaglijker worden dan de verwerkelijking van zijn bedreiging. Dat was bekend. Er zijn menschen die in een afgrond springen, uit vrees er in te vallen. Natacha-Iwanow-Mike. Wat een driehoeksgeval voor een modern psycholoog! Maar wat moest je nu doen voor zoo'n kind? De ‘reddende held’ spelen? Het leven zijn gang laten gaan? Wat beteekent zoo'n geval eigenlijk in een stad als Madrid, waar zoovelen zijn omgekomen? En als ik haar ‘redden’ wou, hoe moest ik dat dan doen? Ik kon haar onderbrengen in een legatie van een land dat Rusland niet erkend heeft. De Nederlandsche legatie, bijvoorbeeld. Maar zou zij daar werkelijk veilig zijn? Misschien zou zij daar moeten blijven tot na den oorlog. Op den duur moest de regeering het toch verliezen, maar hoe lang kon dat duren? Maanden, misschien wel een paar jaar. Het was nu April 1937, de oorlog was bijna een jaar aan den gang, en de regeering begon een leger te organiseeren, en haar centrale macht te herkrijgen. Men bereidde zich voor een langen tegenstand voor. Zou zoo'n kind het uithouden maanden lang opgesloten te zitten in een gezantschapsgebouw? En als zij overgebracht werd naar Valencia, zou men dan bij machte zijn te voorkomen dat de Russen haar opeischten en wegvoerden? Met wie zou ik hierover kunnen spreken? Niemand zou mij in de gegeven omstandigheden een positieven raad willen geven. Trouwens, een positieven raad, in een moeilijk, verantwoordelijk geval, krijg je vrijwel nooit.

Tegen half tien ging ik naar de Alianza. Het was er nog stil. De meesten kwamen pas tegen half elf. Een groepje Engel-

schen, van de Brigade, zat zich om beurten te oefenen op een guitaar, en een van hen, een bekend sportsman, probeerde op Andaluzische manier, diep uit de borst, en met lange halen, te zingen. Het was een mal geluid, en zij lachten allemaal, luidruchtig als eerstejaars studenten.

Geleidelijk aan kwamen de anderen. De Spanjaarden en Russen het laatst. Natacha kwam in gezelschap van Schmidt en Iwanow. Ellendig dat Schmidt ook hier kwam. Hij ging onmiddellijk bij een groepje Duitsche schrijvers zitten, die politieke commissarissen in het leger waren. Dat was een bepaald slag menschen, somber, gesloten, fanatiek, wantrouwig, betweterig en eigenlijk allemaal met een verdrongen gevoel van minderwaardigheid, dat omsloeg in baasachtig optreden. De meesten hadden zwaar geleden in Duitschland, en daarna allerlei ellendige ervaringen in het buitenland gehad. De Franschen waren heel andere menschen. Hun tikje ironie maakte den omgang met hen bijzonder aangenaam. Zij converseerden. Zij dramatiseerden niet. Dat was de geliefde uitdrukking van ‘papa’, ne dramatisons pas. Wat lang geleden scheen dat. Een half jaar was hij nu dood. Het leek wel een menschenleeftijd. Nu was ik dus ruim een half jaar uit Holland weg. Zou ik daar nog ooit terugkomen? En wat dan? Liever niet aan denken.

Tegen elf uur kwam de psychiater, die hartelijk werd ontvangen, want hij was een goed pianist, en voortreflijk vertolker van moderne muziek. Een Duitsch psycholoog, een uitgeweken Jood, een begaafd violist, was met hem meegekomen. Ik hoorde dat hij, met den Spaanschen psychiater, een boek aan het schrijven was, en dat zij bovendien samen veel musiceerden.

Er werd muziek gemaakt, er werd gepraat, teekeningen, schilderijen en kunstvoorwerpen gingen van hand tot hand, en tenslotte, laat in den avond, vormden wij een grooten kring, want een Mexicaan wilde eenige proefjes van zijn goochelkunst geven. Het was onbegrijpelijk wat die man verrichtte, en sommigen van ons zaten, werkelijk, met open mond van verbazing te kijken. De Duitsche psycholoog gaf daarop eenige bekende

voorbeelden van zoogenaamd gedachtenlezen, en opsporen van verborgen voorwerpen. Ik begreep dat de psychiater dit had bedacht als inleiding, om mij in de gelegenheid te stellen op ongezochte manier mijn proefneming te doen. Natacha stond tegen den vleugel geleund, een eindje van de Russen af. Tijdens een paar demonstraties van dien Duitscher, waarbij verschillende menschen van hun plaats waren opgestaan, ging ik naar Natacha toe, en vroeg haar het horloge van Mike om te doen. Zij had begrepen dat ik wilde probeeren of de verschijning van Mike ook voor anderen, en dus ook voor Iwanow, zichtbaar zou worden, maar zij durfde de proefneming niet aan. ‘Dat is blasphemie,’ fluisterde zij. Ik drong zoolang aan tot zij het horloge om haar pols deed. Zij stond met een aandoenlijk wit gezichtje en een krampachtig gesloten mond tegen den vleugel. Langzaam-aan ontspanden zich haar trekken, en zij staarde, als in een vervoering van geluk, voor zich uit.

De Duitsche psycholoog demonstreerde een, op gemakkelijk effect berekend, geval met een geblinddoekt Spaansch meisje. Hij liet haar, zonder haar aan te raken, tusschen een verwarde reeks stoelen loopen, zonder dat zij tegen iets aanstootte. Ik had intusschen den psychiater een wenk gegeven. De Duitsche psycholoog was blijkbaar volkomen op de hoogte van het geval gebracht. Voordat Natacha goed begreep wat er gebeurde, stond zij midden in den kring. Iwanow protesteerde, maar een ironische opmerking van een Franschman ontwapende hem.

Natacha stond, als een slaapwandelaarster, midden in den kring, en zij staarde onafgebroken in één richting. De Duitscher, die tot nu zijn demonstraties met eenige jovialiteit had gegeven, als waren het slechts wat ingewikkelder goocheltoeren, was nu heel ernstig geworden. Het was een klein, onaanzienlijk mannetje, met een zeer karakteristiek Joodsch profiel.

Hij legde zijn linkerhand op Natacha's arm en stond eenige oogenblikken stil, als in gedachten verdiept. Toen keek hij op, in dezelfde richting als waarin Natacha keek. Eenige malen achtereen liet hij Natacha los, en legde hij zijn hand weer op haar

arm. Overigens was uit geen enkele onwillekeurige reactie af te leiden dat hij iets zag. De omstanders werden ongeduldig. Daarop wenkte de Duitscher den psychiater. Ook deze legde zijn linkerhand op Natacha's arm. Daarop schokte hij even met zijn schouders als iemand die een ontroering wilde beheerschen. Natacha scheen volkomen het besef te hebben verloren van wat er om haar heen gebeurde. De psychiater gaf toen een wenk aan Iwanow. Deze had voortdurend staan brommen en kwam met groote stappen naar voren, kennelijk zeer geërgerd, en voornemens een eind aan de vertooning te maken, welke bovendien voor de niet ingewijden vervelend begon te worden, want er gebeurde niets. De Duitsche psycholoog keek Iwanow, even, strak en onderzoekend aan. Het merkwaardige was dat dit kleine, onaanzienlijke mannetje den grooten, knappen Rus eigenlijk uit de hoogte aanzag. Het was een treffend geval van de superioriteit van den geest. Iwanow probeerde zijn verlegenheid te verbergen. De Duitscher beduidde hem dat hij zijn hand op Natacha's arm moest leggen. Iwanow deed dit, na eenige aarzeling. Toen keek hij ook in de richting waarheen Natacha stond te staren. Na minder dan een halve minuut deed hij, als verschrikt, een stap achteruit. Hij rukte aan Natacha's arm, die daarbij onwillekeurig haar andere hand ophief, als om een slag af te weren. Iwanow, die blijkbaar eenigszins van streek was, bemerkte toen het horloge dat Natacha aan had. Ik ben stellig overtuigd dat hij het herkende. Hij liet haar los en ging, met niet al te vasten gang, naar den dichtstbijzijnden stoel, en viel daar met een plof op neer. Natacha scheen weer te beseffen wat er gebeurde, en beging toen een fout, die, naar mijn meening, Iwanow versterkte in zijn vermoeden dat dit alles opzet was, en samenhing met den moord op den Ier. Natacha deed het horloge af en stopte het in haar taschje. Iwanow volgde al haar bewegingen. Schmidt was naast hem komen staan, en ook de Rus dien wij voor den leider van de Gepeoe hielden. Iwanow zei iets dat ik niet kon verstaan. Zij gingen toen alle drie naar Natacha en zeiden dat het tijd was om te vertrekken. Een Fransch-

man in mijn buurt riep lachend: ‘Il a vu sa belle-mère. Il s'enfuit.’ Dit brak de spanning. Men had den indruk dat de vertooning, die de Duitsche psycholoog had willen geven, mislukt was.

Ik hield mij op den achtergrond, tot alle Russen weg waren. De psychiater en de Duitsche psycholoog stonden samen te praten. Ik ging naar hen toe, als om afscheid te nemen. Met een enkel woord gaven zij me te kennen dat de proef gelukt was, maar dat dit niets bewees betreffende de objectiviteit van de verschijning. Zij geloofden daar bovendien geen van beiden aan.

Het duurde lang eer ik dien nacht kon inslapen. Tegen den morgen viel ik in slaap en had toen een verwarden droom, waaruit ik heel angstig wakker werd. Ik probeerde den droom weer te herinneren, maar het gelukte me niet. Ik rilde echter van angst. Het kostte me ontzaglijke inspanning op te staan en naar de badkamer te gaan. Na een koude douche knapte ik een beetje op.

Dien morgen was ik vroeg op het persbureau. Schmidt, die anders altijd de eerste was, was er nog niet. Natacha ook niet. Om tien uur kwam Pepe. Half elf, elf uur, half twaalf. Geen Schmidt, geen Natacha. Tegen twaalf uur kwam Schmidt. Zonder eenige inleiding zei hij:

- Natacha is vannacht doodgevallen. Zij heeft zich met een deur vergist. Zij heeft de deur van den liftkoker opengedaan, toen de lift beneden was en is van de derde verdieping naar beneden gevallen. Ik denk dat zij nog wat van streek was van dien onzin van gisterenavond.

Hoofdstuk VIII.
Teruel. Koerier en schatgraver.

Natacha was dood. Dood! Gisteren zat zij hier tegenover me, wij hadden voor het eerst rustig kunnen praten, er was kleur in haar wangen, en glans in haar oogen gekomen. Nu was zij dood, te pletter gevallen, op den steenen vloer van den liftkoker. Gevallen? ‘Er is niets meer in het leven dat mij bindt, dat mij eenig genoegen geeft.’ ‘Ik ben als een lijfeigene, zonder beschikking over mezelf, over mijn leven’. Was zij werkelijk *gevallen*?

- Schmidt!
- Ja?
- Hoe laat heeft men Natacha gevonden?
- Vannacht.
- Hoe laat?
- Dat weet ik niet.

Hij ging weer aan het werk. Zijn grauwe, magere kop was over de krant gebogen, zijn dunne lippen waren verbeten ingetrokken, zoodat er diepe plooien om zijn mond en neus waren. De uitdrukking van zijn gezicht was koppig en kwaadaardig, maar tevens zielig. Het was duidelijk dat Schmidt geen verdere gedachtenwisseling over Natacha wenschte.

Zou men haar vannacht hebben gevonden? Het was laat, tegen half twee, toen zij met Iwanow, Schmidt en anderen, de Alianza verliet. Er was iets hulpeloos in haar houding geweest. Haar gezichtje had een kinderlijk bedroefde en verschrikte uitdrukking gekregen, toen zij het horloge van den Ier had

afgedaan en Iwanow haar zeide, haar *gelastte*, mee te gaan. Zou zij later, mijmerend, verdiept in haar droevige gedachten, zich werkelijk met de deuren hebben vergist? Of zou zij opzettelijk....? Of....? Iwanow? Schmidt? Dat sinistere mannetje van de Gepeoe? Zouden zij hebben vermoed dat Natacha had gesproken over den dood van Mike O'Connell, en dat die ensceneering van gisterenavond was bedacht Iwanow te dwingen zich te verraden? ‘De partijdiscipline is onvoorwaardelijk en onverbiddelijk’. Die stelling had ik vaak genoeg door Schmidt en andere Stalinisten hooren verdedigen. ‘De waarde van den enkeling wordt alleen afgemeten aan het nut dat hij oplevert voor de gemeenschap’. Ook een geliefde stelling van hen. Daaruit volgde natuurlijk deze consequentie, die men maar al te zeer toepaste: ‘Een enkeling die schadelijk is voor de gemeenschap, of dit *kan worden*, moet verwijderd worden’. Verwijderd! Had men Natacha.... verwijderd? Had men het arme kind, in de stilte van den nacht, van de derde verdieping naar beneden geworpen?

In dien grauwen, grimmigen kop van Schmidt was niet de minste ontroering te bemerken geweest, toen hij vertelde dat Natacha dood was. En als Natacha.... verwijderd was, volgde dan daaruit niet dat ook de psychiater en de Duitsche psycholoog.... verwijderd moesten worden? Want kennelijk waren zij door Natacha ingelicht. Dat ik tusschenpersoon was geweest, moest voor hen duidelijk zijn. De Spaansche psychiater was veilig voor hun wraak. Hij was een vooraanstaande figuur in den regeeringsdienst voor volksgezondheid en vooral in de organisatie van kolonies voor achterlijke kinderen. De positie van den Duitscher was bedenkelijker. Ik zelf kreeg het onbehaaglijke gevoel van, zoo spoedig het donker zou zijn, op een hoek van een straat te worden neergeschoten. Vreemd, dat je in een stad, waar je steeds in levensgevaar was, toch door een soort van paniek werd overvallen, als je dacht aan een donkere straat en een schot in je rug.

Telefoon. Gelukkig. Het gerinkel van die bel verbrak de

beklemming. De sfeer in de kamer was benauwend geworden. Tegenover mij die leege plaats. Naast mij Schmidt, met een kop zoo hard alsof hij van hout was gesneden. Hij zat daar, stil, grimmig en dreigend. Ik had lust hem op zijn harden kop te slaan, tot hij zou zeggen wat er gebeurd was, en wat hij van plan was.

Schmidt nam den hoorn van den haak.

- Persbureau. Afdeeling vertalingen.... De Hollandsche vrijwilliger? Ja, die is hier.... Goed, wilt u even wachten?

- Zeg, Hollander, voor jou. De inspectie van den geneeskundigen dienst. Wat moeten die van je?

- Dat weet ik niet, dat zullen wij wel zien.

- Hallo.... Ja, met den Hollandschen vrijwilliger.... Zeker, dokter, ik kan onmiddellijk komen.... Dat zal ik u straks wel uitleggen.... Ik ben binnen een half uur bij u.... Tot straks....

Schmidt keek mij heel wantrouwend aan.

- Wat heb jij met den geneeskundigen dienst te maken?

- Niets. Ik denk dat zij een artikel willen vertaald hebben. Ik moest dadelijk komen. Wil je dat zeggen, als er naar mij gevraagd wordt?

De psychiater ontving me in het bureau van de inspectie. Alleen. Gelukkig, dan kon ik rustig met hem spreken.

- De zaak is in orde. U krijgt de opdracht naar alle geneeskundige afdeelingen, posten, lazaretten en ambulancen te gaan aan het front van Teruel. Het is daar meestal rustig. Het is een heele reis, en nogal moeilijk. Bergen. Maar u komt in de buurt van Ademuz. U moet al deze stukken ingevuld en geteekend terugbrengen. U krijgt een auto tot uw beschikking. Chauffeert u?

- Mijn rechterarm is heel pijnlijk en ik heb er weinig kracht in. Die wond is nog steeds niet genezen. Moeilijke bergwegen, vooral als zij slecht zijn, zal ik niet kunnen rijden.

- Goed. Ik zal zorgen, dat u een chauffeur krijgt. U kunt ook kisten met instrumenten, enzoovoort, meenemen. Wanneer kunt u vertrekken?

- Onmiddellijk. Ik ben tijdelijk in dienst bij het persbureau, maar kan vandaag nog weggaan.

- U moet in Ademuz zeer voorzichtig zijn. Frontgebied. Wek geen argwaan door uw nasporingen. Ik ben heel benieuwd naar uw bevindingen. Tarragona doen wij later samen.

- U weet dat Natacha dood is?

- Dat Russische meisje van gisteravond?

- Ja. Zij is dood gevonden in den liftkoker.

- Hoe is dat gebeurd?

- Dat weet ik niet. Er zijn drie mogelijkheden. Een ongeluk, zelfmoord of moord.

De psychiater bleef in gedachten verdiept, zwijgen. Na een poosje zei hij:

- Een ongeluk is mogelijk, na gisteravond. Die proefneming moet haar erg aangegrepen hebben. Zelfs Goldstein - die Duitsche psycholoog - was er van onder den indruk. Ik weet nog steeds niet, wat ik daar van denken moet. Zelfmoord acht ik onwaarschijnlijk, maar het is natuurlijk niet uitgesloten. Moord? Na wat u me gisteren van dien Iwanow hebt gezegd....

- In geval van moord, zijn Goldstein, u en ik ook niet veilig.

- Maakt u zich niet ongerust. De dood van dat Russische meisje *schijnt* het gevolg van een ongeluk te zijn. Dat zeggen zij ook zelf. Dan willen zij zoo min mogelijk ruchtbaarheid. Zij zullen wel zoo verstandig zijn, niet ons drieën ook een of ander ongeluk te laten overkomen.

- De Russen en de communisten, de Duitschers vooral, gedragen zich zoo'n beetje als de meesters hier.

- Dat is tijdelijk. Zoo spoedig de regeering weer over voldoende machtsorganen beschikt en onze eigen wapenindustrie behoorlijk werkt, is dat afgeloopen. Dan hebben wij de geconditioneerde hulp van Rusland niet meer noodig en verliezen de communisten hun politiek steunpunt. Maar laten wij de politiek laten rusten. Overigens interesseert u die maar matig geloof ik. U hebt uw eigen redenen gehad om hier te komen en hier te blijven.

- Redenen niet. Gevoelens.

- Dat herinner ik me. U hebt me daar vaag over gesproken. Eigenlijk weten wij nooit goed, waarom wij iets doen. De groote dingen in ons leven gebeuren door emoties, zeker niet door redelijk overleg.

- Ben ik verantwoordelijk te stellen voor Natacha's dood, ongeluk of niet?

- Kon u dit voorzien?

- Misschien wel. Maar ik was te zeer in beslag genomen door wat zij over de verschijning van dien Ierschen jongen had gezegd.

- Vergoten water is niet meer in de kruik op te vangen, zeggen wij Spanjaarden. Pas op u zelf, ik zal wel voor doctor Goldstein en voor mezelf zorgen. Hier hebt u het pak formulieren en den brief voor den generaal-majoor van den geneeskundigen dienst. Hier is uw bewijs van aanstelling. Daar moet u mee naar het ministerie van oorlog, om een salvo-conducto. Dit is het nummer van uw auto, dat moet op uw salvo-conducto vermeld worden. Als u even wacht, zal ik probeeren of ik nu onmiddellijk een chauffeur kan krijgen. Anders gaat er teveel tijd verloren.

De psychiater belde den commandant van de karabiniers op, hij legde hem het geval uit en vroeg of er een karabinier-chauffeur, liefst met den rang van onderofficier, beschikbaar was voor dezen tocht. In enkele minuten was ook dit punt geregeld. Het was te zien, dat de psychiater langen tijd in het buitenland had vertoefd. Hij had de kinderlijke Spaansche gewoonte om alles tot morgen - mañana!, mañana! - uit te stellen, afgeleerd.

Wij spraken af dat ik, zoo spoedig mijn vrijgeleide en collectie bonnen voor benzine, olie en andere autobenoodigdheden, geteekend waren, met den chauffeur zou terugkomen. Dan kon alles voor het vertrek worden gereed gemaakt.

Het verliep alles naar wensch. 's Avonds om zeven uur had ik alle benoodigde documenten van de militaire en civiele autoriteiten, en met mijn chauffeur, een jongen sergeant, van nog geen twintig, meldde ik me bij den psychiater. Deze gaf me nog

een paar aanbevelingsbrieven mee, voor officieren van gezondheid in Valencia en aan het front van Teruel. Wij laadden een paar kisten met instrumenten en verbandmiddelen in den auto en namen afscheid.

Rafael, de chauffeur, had me voorgesteld 's nachts om één uur te vertrekken. Als wij eenmaal de wachtposten in en buiten Madrid waren gepasseerd, zouden wij 's nachts onderweg minder vaak behoeven te stoppen dan overdag.

Hoe spoediger wij konden vertrekken, hoe liever het me was. Ik was onrustig. Juister gezegd, ik was in een soort paniekstemming. Toen ik in het donker, van het Ministerie van Oorlog naar de kazerne van de karabiniers liep, had ik telkens mijn adem ingehouden bij het omslaan van een hoek. Het had me de grootste moeite gekost mijn zelfbeheersching te bewaren, telkens wanneer een wachtpost of surveilleerende agenten mij staande hielden. Dit, mij opjagende gevoel van vrees en onrust, had ik nooit gehad bij werkelijk gevaar. Het verscheurende gevoel van angst, gepaard met een extatisch, gelukkig, besef van bevrijding dat ik bij bombardementen had gehad, was niet te vergelijken met deze vrees, die me onrustig deed omzien. Ik begon het te betreuren niet gewapend te zijn, een revolver zou me misschien een vaag gevoel van veiligheid, van de mogelijkheid van zelfverdediging hebben gegeven. Het hielp me niet, al redeneerde ik met mezelf over mijn angst. ‘Waar ben je eigenlijk bang voor?’ ‘Schmidt, Iwanow, dat nare Gepeoemannetje.’ ‘En wat zouden die kunnen doen?’ ‘Wat ze met Mike O'Connell hebben gedaan, kunnen ze ook met mij doen.’ ‘Goed, ze kunnen je doodschieten. Maar dat is niets bijzonders hier. Je loopt voortdurend de kans om te komen, door een bombardement of iets dergelijks. Dat wist je toen je hier kwam. Hecht je dan aan het leven?’ ‘Eigenlijk niet.’ ‘Waarom niet?’ ‘Ik weet er geen weg mee. Ook niet met mezelf.’ ‘Gaat er iets van belang met je verloren als ze je voor je raap schieten?’ ‘Neen, dat zeker niet. Ik ben geen genie, heb zelfs geen bijzondere talenten. Ik laat geen leege plaats na.’ ‘Ben je bang voor den dood?’

‘Ja. De gedachte aan den dood verschrikt me, omdat ik niet weet of het dan werkelijk met me afgeloopen is. Als de dood het einde was....! Maar toch, de dood trekt me aan. Eigenlijk verlang ik er naar. De gedachte aan den dood geeft me een gevoel van droomerige rust.’ ‘En toch ben je nu bang, onrustig, gejaagd. Wat is er met je?’ ‘Ik weet het niet. Ik ben bang. Als een kind. Ik zou het op een loopen willen zetten. Ik zou het willen uitschreeuwen.’

Mijn gedachten draaiden in een kringetje rond. Ik voelde me beklemd. Ik rilde, zoo nerveus was ik. Mijn borst, rug en armen deden mij pijn. Vlak bij de kazerne van de karabiniers ging ik even in een portiek zitten om uit te rusten, maar het kostte mij ontzaglijke inspanning stil te blijven zitten.

Toen ik naast Rafael, den chauffeur, op weg ging naar den psychiater, verminderde de paniekstemming tot een vaag gevoel van onrust, dat me op alle verdachte geluiden en schimmige gestalten in de donkere straten deed letten.

Rafael, een tengere, pezige jongen, met een donker, knap gezicht en een eenigszins onverschilligen gang, maakte af en toe een opmerking. Over den auto. Merk. Ouderdom. Toestand. Of ik chauffeerde. Hoe lang ik aan het front was geweest. Hij vertelde dat hij tankchauffeur was, en legde mij de techniek van het besturen van een tank uit. Ik spande mij in om hem te volgen, en daardoor te ontkomen aan mijn gevoelens van angst.

Toen wij eenmaal in den auto zaten, een grooten Hispano van een paar jaar oud en naar het scheen in goeden staat, stelde ik Rafael voor mijn bagage te gaan halen en samen ergens te gaan eten. Rafael had zijn bundeltje al meegenomen en had niets meer te doen. Wij konden niet voor twaalf uur 's nachts vertrekken, omdat als datum van vertrek Vrijdag negen April, dat was de volgende dag, was aangegeven op mijn vrijgeleide.

Wij aten in een klein volkscafétje, in het centrum van Madrid. Een schamel maal. Witte boontjes. Een beetje rijst. Een stukje brood. Slechte koffie na. Er waren weinig bezoekers, een paar milicianos, een paar chauffeurs en een oude man met een vuil

verband om zijn hoofd. Het café was spaarzaam verlicht door een enkel lampje, bij het buffet. De ramen waren zorgvuldig afgesloten. Een klein meisje kwam binnen met een paar kranten. Een mager, sprieterig kind, erg armoedig gekleed. Zij ging dicht bij ons tafeltje staan en keek met haar groote, donkere, weemoedige oogen naar ons poover maal. Hoe oud was zoo'n kind? Twaalf? Zestien? Een kind, met het bezorgde, afgetobde gezicht van een oud vrouwtje. De magere schoudertjes waren kouwelijk opgetrokken. Een zwarte doek was om haar rug geslagen en met een speld van voren vastgemaakt. Haar eene hand hield de paar kranten krampachtig vast, met haar andere hand streek zij telkens het verwarde neervallende haar uit haar gezicht. Zij leunde moe tegen het tafeltje zonder iets te zeggen, zonder iets te vragen. Ik werd verlegen met mijn houding, ik schaamde me over mijn maaltijd, overdadig vergeleken met haar ellende. Ik was door den dood van Natacha zoo ontroerd, zoo geheel van streek, dat het zien van dit verwaarloosde, uitgehongerde kind, me de tranen in de oogen deed krijgen. Rafael vroeg haar op zijn gemoedelijken, eenigszins onverschilligen toon, of zij honger had. Zij antwoordde geestig, spottend, dat zij pas in Ritz had gegeten. 'Neem dan nog dessert,' zei Rafael en hij gaf haar een stuk brood. Zij at het gulzig, schrokkerig op. Wij gaven haar een stoel en lieten eten voor haar komen, en lazen inmiddels de krant.

- Wanneer heb je voor het laatst gegeten?
- Gisteren.
- Heb je ouders?
- Neen. Dood.
- Broertjes of zusjes?
- Twee, een broertje van drie en een zusje van negen. Wij waren met zijn zessen. De anderen zijn gestorven.
- Hoe oud ben je?
- Dertien. Mag ik dit meenemen?

Zij wees op de rest van de witte boontjes, de rijst en het brood. Rafael gaf haar zijn krant, om het in te pakken. Er was een glimlach gekomen op het magere, zielige, groezelige gezichtje.

Zij maakte een paar opmerkingen die geestig moesten zijn, want Rafael lachtte, maar ik kon ze niet verstaan. Alleen begreep ik, dat zij in haar hart lachtte om dien vreemdeling die haar geval, het lot van honderden kinderen in Madrid, ongewoon, ontroerend, belangrijk, vond. Zij was aan honger, kou en andere ellende gewend, het was haar normale bestaan. Zij sliep in portieken, uitgestrekt op een paar kranten, vast tegen het broertje en zusje aangedrukt, zij at de hompjes brood en de restjes eten die zij in café's kreeg of kaapte, zij ventte met haar kranten, die zij in café's van stoelen en tafels opnam, waar zij neergeworpen waren nadat men ze gelezen had, en die zij netjes glad streek. Maar zij vond zichzelf niet pathetisch, niet melodramatisch, en haar gevoel voor humor was levendig gebleven. In haar oogen was ik een onnoozele dwaas, die het leven niet kende en verbaasd was over dingen, die natuurlijk en gewoon waren. Zij nam afscheid met een grap die ik niet begreep, met een schelmschen glimlach en een vroolijk, spottend gebaar.

Mijn gevoel van angst was verdwenen. Ik was rustig geworden. Moe, loom, verdrietig, zat ik te mijmeren over Concha, Natacha, Mike O'Connell, dat kleine meisje, Madrid, over de reis die ik ging maken en hoe mijn bevindingen in Ademuz zouden zijn. Rafael zat kalm, achterovergeleund, een sigaretje te rollen. In zijn gezicht, oogen en geheele houding was een uitdrukking van rustigen moed, van zelfbewustzijn, kordaatheid. Hij was ongedwongen, natuurlijk, zelfstandig.

Wij bleven tot tegen half een in het café. Het was stil op straat. Breede strooken zoeklicht zochten den hemel af. Op acht of negen punten rondom Madrid stonden zware zoeklichten, die hun stralen lieten kruisen en soms op een punt lieten samenvallen. Dan werden zij gedoofd, om kort daarna weer als breede lange strepen terug te komen, die den ganschen hemel afzochten. Geen onraad. Geen geronk van motoren. Geen gedonder van granaten van de mortieren die Noord-westelijk van Madrid stonden opgesteld. De lucht was zwaar bewolkt, de straten waren volkomen donker.

Rafael zette de motor aan en zacht reden wij door de donkere, smalle straat. Op de Puerta del Sol moesten wij stoppen. ‘Papieren’. ‘Waarom rijden jullie 's nachts?’ ‘Dienst, orders.’ ‘Salud’.

Wij passeerden de zware hooge muren, die in de buitenwijk, bij de toegangen van de stad, als versperringen waren gebouwd. Die van groote steenblokken opgetrokken muren waren paarsgewijze gebouwd. Zij reikten alle twee tot even over de helft van de straat en stonden een paar meter van elkaar. Rafael moest dus telkens een dubbele zwenking maken om den smallen doorgang te passeeren, en ik bewonderde zijn buitengewone bekwaamheid. Alle wachtposten waren militairen in uniform of rijkspolitieagenten. Geen geïmproviseerde posten meer van politieke partijen. De papieren werden zorgvuldig doorgelezen, de auto werd doorzocht. Van het centrum tot den laatsten post werden wij meer dan tienmaal tegengehouden. Het sein was een lichtje van een zaklantaarn. Wij reden met één stadslicht, op critieke punten flitste Rafael even de koplampen aan.

Bij den laatsten wachtpost stond een guardia te paard. Als een standbeeld in het donker. De karabijn dwars over het zadel. Een zacht geluid van krakend leer en van rammelende ringen van het bit, klonk romantisch in dien donkeren nacht. Een groep mannen, soldaten, zat op den grond in een kring, met dekens over de schouders geslagen. Zij rookten, maar hielden hun hand over de gloeiende punt van hun sigaret.

Eindelijk buiten Madrid. Wij volgden den nieuwen weg, een noodweg, die vlak achter het frontgebied liep. Een slechte weg, met putten en mulle gedeelten. Prikkeldraadversperringen doemden vaag uit het donker op. Het land lag wijd en stil om ons heen. Een enkele vrachtauto. Na anderhalf uur ongeveer van behoedzaam rijden, kwamen wij op den ouden, harden weg. Het was iets lichter geworden, de weg was een eind voor ons uit te overzien. Zwart, glimmend van den motregen die tot voor kort was gevallen. Rafael zat diep gebogen over het stuur. Hij probeerde den auto. Hij liet hem plotseling, met een ruk,

vooruitschieten. Hij remde daarop zoo krachtig, dat wij om de voorwielen heendraaiden en dwars op den weg stonden. Rafael knorde tevreden. Hij ging voort met zijn proefnemingen. Even zette hij de koplichten aan. De weg lag open en vlak voor ons. Wij gingen na hoe vlug de Hispano zijn grootste snelheid kon bereiken. Na een half uur van allerlei proefnemingen, welke ik niet alle technisch kon volgen, zei Rafael: ‘Laten ze nu maar komen.’ ‘Wie?’ ‘Zij’. ‘Zij’, dat waren de jachtvliegtuigen, die op de wegen naar Madrid op de alleenrijdende auto's en de transporten jaagden. Op een langen, rechten weg is een auto verloren. Dan moet men er uit gaan en zelf dekking zoeken in een greppel, of langs den berm. Op een weg vol bochten en kronkelingen kan een heel bekwaam chauffeur met een snellen auto, het lang tegen een jachtvliegtuig volhouden. ‘Daar zul je nog genoeg van beleven,’ zei Rafael.

Wij reden gelijkmatig. Vijftig, zestig. Wij passeerden allerlei konvooien, die ver uit elkaar reden. Het rumoer van gedempt roepen, van auto tot auto, had iets onwerkelijks in dit wijde, vlakke land, dat nu zwak belicht werd door een mat schijnsel van de maan, welke wij niet konden zien.

Wij reden door, tot tegen vijven. Toen stopten wij in een klein plaatsje, voor een oude herberg, waar auto's en huifkarren voor stonden. Binnen was het een oorverdoovend geschreeuw. De rook hing in wolken om een groote petroleumlamp, die midden in het vertrek aan een dikken dwarsbalk hing. De vloer was met zand en zaagsel bestrooid, de tafels waren glad geschuurd. Rechte stoelen met rieten zittingen. Aan het eind van het vertrek was een verhoogd gedeelte, afgezet door een balustrade. Een trapje leidde er heen. Een twintigtal mannen, chauffeurs van vrachtauto's, soldaten die bij het konvooi hoorden, een paar officieren en een groepje boerenvrachtrijders, die in hun huifkarren op weg naar Madrid waren met levensmiddelen.

Wij dronken een glas heete, zwarte koffie. Wij waren koud en slaperig geworden en dommelden in, in het warme lokaal, soezend op het verwarde geluid van de stemmen. Na een half uurtje

gingen wij weer verder. Het werd nu snel dag. Wij waren aan den rand van de hoogvlakte. Het landschap begon geleidelijk te veranderen. In lange spiraalbogen daalden wij neer. Het grauwe, vlakke landschap begon plaats te maken voor bergen en heuvels, bedekt met boomen en heesters. Snel daalden wij, in ontelbare wendingen, tot wij weer in vlak land waren, doch nu vlak land met water en boomen en gewassen. Van terzij en achter ons weken de bergen en heuvels steeds verder weg. Boomen en heesters zaten reeds in blad, het land was groen en de zon straalde met voorjaarsvreugde over een vreedzame wereld. Boeren werkten op het land, vrouwen stonden voor de deuren te praten, stoeiende kinderen rolden over den weg. Het tragische Madrid en de oorlog schenen verre. Valencia lag in de zon en scheen gelukkig te zijn. Tegen twaalf uur kwamen wij in de stad aan. Een vroolijke, rumoerige stad. Volle straten. Trams. Auto's. Winkels, met rijk voorziene etalages. Levensmiddelen. Kleeren. Luxe-waren. Parfumerieën. Boeken. Stampvolle caféterrassen. Zorgvuldig getoiletteerde vrouwen en meisjes. Mannen in uniform of goedzittende pakken. Lichte pakken, reeds. Het was voorjaar. De oorlog was een vreemd geluid, uit een ver land.

De hotels waren vol. Tenslotte kregen wij ieder een bed in een gang. Het eten was gecompliceerd. Er begon dus tóch schaarschte te komen? Wij waren blijkbaar niet behendig genoeg en aten witte boonen, rijst en slechte koffie na. Zelfs het kleine meisje van den vorigen avond ontbrak niet. Zij kwamen bij tientallen langs het raam van ons café, zielige, vervallen kinderen, met wasbleeke gezichtjes. Groepen vluchtelingen zaten in de zon. Oude mannen, met verweerde koppen en stoppelbaarden, vrouwen wier gezicht een net van diepe rimpels was, jonge moeders, zelf kinderen nog, met schreiende zuigelingen tegen zich aangedrukt. Zij zaten in de zon en keken naar de drukke passage op straat. Auto's met chauffeurs met gouden galons. Honderden goedgeschoren, goedgeknipte, goedgekleede, goedgevoede jonge kerels, slenterden in de zon en maakten discreet het hof aan de knappe, met goeden smaak gekleede meisjes.

‘Er zijn er veel voor wie de oorlog een zaakje, een buitenkansje is,’ zei Rafael. ‘In Barcelona is het net zoo. Maar hun tijd komt ook. De oorlog gaat door. Valencia is nu een enkele maal gebombardeerd, Barcelona nog nooit. Dan zullen zij zich rekenschap geven. Van hun eigen gevaar, voor hun leven, hun huis, hun pas verkregen baantje in de ambtenarij of in de administratie van het leger. Maar zooals het nu is, is het treurig. Er is geen besef van saamhoorigheid. Kun jij begrijpen, dat die gepommadeerde kwasten achter die geverfde juffies aanloopen, terwijl daar aan den overkant van de straat vluchtelingen honger lijden en dakloos zijn? Laten wij hier niet lang blijven.’

Niet lang!.... Een week liep ik Valencia rond, van het eene bureau naar het andere, om mijn vrijgeleide geteekend te krijgen en nadere aanwijzingen te ontvangen over hoe ik mijn reis moest inrichten. Er rezen kwesties van hiërarchische orde, over wie het initiatief tot deze zaak had moeten noemen, de sanitaire inspectie in Madrid, of die in Valencia, waar de regeering zetelde. Tenslotte kwam de zaak in orde, voornamelijk door de tactvolle bemiddeling van een hoog officier van gezondheid, voor wien ik een aanbeveling van den psychiater had. Ik werd in mijn ‘post’ bevestigd, maar ik moest mij een uniform laten aanmeten. Alle militairen moesten een uniform dragen en ik was in militairen dienst. De kleermakers kwamen handen te kort, zooveel bestellingen kwamen er binnen. Een week wachtte ik op mijn uniform. Toen moest mijn rang worden vastgesteld. Beslist werd, dat ik den rang van luitenant kreeg en ingedeeld werd bij het Roode Kruis. De volle zonnige straten van Valencia werden, Zaterdag vier en twintig April, nog een jongen man in uniform rijker, een keurige uniform, waar de kleermaker trotsch op mocht zijn, zooals ook de barbier trotsch op zijn werk mocht wezen. Alleen de jonge luitenant was wat verlegen met zijn houding, en hij dacht aan ‘papa’ en de anderen, die in hun burgerpakje voor Madrid waren gevallen. Maar Rafael liep, met zijn slingerenden, onverschilligen gang naast hem, en spotte met zijn treurige gezicht en zijn piekfijne uniform.

's Maandagsmorgens verlieten wij Valencia. Onze eerste bestemming was een lazaret gelegen tusschen Sarrión en Chaparrosa, ongeveer honderd twintig kilometer van Valencia af. Tot daar zouden wij den autoweg kunnen volgen. In andere omstandigheden zou het een reis vol verfijnd aesthetisch genot zijn geweest. Tot Sagunto, dicht bij de zee. Sagunto zelf bood een romantischen aanblik, met zijn Romeinsch theater halverwege een heuvel gebouwd, en zijn kasteel dat het geheele landschap beheerscht. Daarna Segorbe, een stadje lieflijk gelegen tusschen twee heuvels, met oude fortificaties. Vervolgens een stadje dat aan middeleeuwsche balladen deed denken, een plaatsje boven op een steile hoogte gebouwd en omgeven door zware muren, Romeinsche muren, naar ik meende. En hoog boven dit schilderachtig gelegen plaatsje, Jérica geheeten, verrezen de indrukwekkende bouwvallen van een oud kasteel met een hoogen toren. Wij kwamen nog andere mooie dorpjes en stadjes door, alle rijk aan bouwwerken uit de middeleeuwen, en in de smalle, kronkelende straatjes, met fraaie oude huizen, voelde ik mij in een lang vervlogen tijdperk verplaatst.

Wij begonnen steeds meer te stijgen, wij lieten de vallei met de reeds groene, verwrongen olijfboomen achter ons. Het land werd schraal en dor. Bergland. Toen het donker begon te worden naderden wij onze eerste bestemming.

Er volgden eenige weken van rondtrekken, van ambulance naar lazaret, van lazaret naar kleine dorpjes in de bergen waar gewonden waren ondergebracht. Den auto konden wij daarvoor niet gebruiken, en ik maakte lange tochten door het bergland, begeleid door soldaten van den hospitaaldienst. Het front was tamelijk rustig. Af en toe werden wij door bombardementsvliegtuigen of jagers bestookt, wij zagen een enkel luchtgevecht, aangrijpend schoone en dramatische tafereelen in den blauwen hemel, waar eenige, als zilver blinkende, vliegtuigen in snelle wendingen om elkaar heen vlogen, en hun machinegeweren lange, blonde pluimpjes rook in de lucht maakten, tot de ontknooping van het aesthetische drama kwam, een neerstortend

vliegtuig, vlammen, een hoop gloeiend metaal en half verkoolde lijken. Soms gelukte het den vlieger zich te redden door zijn valscherm en werd hij, meestal met gebroken beenen, opgenomen.

Na eenige weken was ik zoover met het invullen van de formulieren gekomen dat ik naar Ademuz kon gaan. Ademuz had ik voor het laatst bewaard. Er was daar een klein lazaret met vijftig bedden ingericht, voornamelijk voor zwaar gewonden van de eerste linie voor Teruel, die moeilijk konden vervoerd worden. Rafael begon zich in Chaparrosa te vervelen, dus stelde ik hem voor mee te gaan, als hij er zeker van was dat de auto tot onze beschikking bleef. De bevelvoerende officier van de sectie gaf ons daar de nadrukkelijke verzekering van. Er was een einde gekomen aan de periode van wanorde en onzekerheid.

Half Mei ondernamen wij, des morgens vroeg, met een hospitaalsoldaat die de bergpaden kende, den tocht naar Ademuz. Hemelsbreed was het van Chaparrosa naar Ademuz goed twintig kilometer. Wij moesten echter in de bergen overnachten en kwamen pas den tweeden dag, laat in den middag in Ademuz aan.

Ademuz is een klein, middeleeuwsch plaatsje, van een paar duizend inwoners. Het ligt afgesloten van het groote verkeer, en sinds eeuwen schijnt het leven daar onveranderd te zijn doorgegaan. Er is slechts één weg, de weg naar Teruel, dat vijftig kilometer afligt.

Tegen een berghelling, aan den Zuidkant, was in een houten loods het lazaret ingericht. Rafael en ik vonden onderdak in een logement, met een houten gaanderij rondom een binnenplaats, waar huifkarren en muildieren stonden. Op de gaanderij kwamen de deuren - zonder sloten - van een aantal kamertjes uit. In de kamertjes lagen slechts stroozakken. Geen dekens. Geen lakens. Geen waschgerei. Wij kochten een zware, kleurige deken en waschten ons onder de pomp op de binnenplaats. Boeren, in donkere pakken en met bruine, smalle gezichten, zaten met hun rug tegen den muur, en keken apathisch voor zich uit.

Wij kregen soep, waar alle denkbare gerechten in schenen te zijn verwerkt, en een half uur later zaten Rafael en ik ook met onzen rug tegen den muur en keken wij apathisch voor ons uit....

's Avonds vroeg ik den dienstdoenden officier van gezondheid naar de plaatselijke situatie, met betrekking tot het front. De eigenlijke frontstrook lag op meer dan twintig kilometer van Ademuz af, en behalve de eenige weg van Ademuz naar Teruel, was het moeilijk begaanbaar berggebied. Ik vroeg of ik ongemoeid rondom het plaatsje kon rondwandelen, om bergplantjes en bloemen te zoeken.

- Hebt u botanische liefhebberijen?

- Een beetje.

- De streek moet geologisch, maar vooral archaeologisch van belang zijn.

- Van geologie heb ik in 't geheel geen verstand. Over archaeologie heb ik een paar boeken gelezen en wat colleges gevolgd.

- Men beweert dat hier grotten en rotsen met praehistorische teekeningen zijn. Ik heb ze zelf niet gezien, ik heb er alleen over hooren spreken. De menschen hier uit den omtrek vertellen geheimzinnig van ‘heksengrotten’ en ‘duivelsrotsen’. Dat zullen wel van die grotten en rotsen zijn zooals er hier meer in de provincie zijn, bijvoorbeeld in Calapatá, in Olivanas en op nog meer plaatsen. De rotswanden zijn versierd met teekeningen van dieren en menschen, meest okerkleurig, soms ook gegrift. De herders en boeren uit den omtrek mijden die plaatsen, uit bijgeloof.

- Ik kan dus morgen vrij rondwandelen?

- Doet u dat gerust.

- Hoeveel tijd zal er noodig zijn voor het invullen van alle stukken?

- Twee of drie dagen.

- Goed, laat ik op drie dagen rekenen. Als ik hier iets van belang vind, zal ik het zeggen.

- Daar reken ik op.

Den volgenden morgen trok ik er vroeg op uit. Het was mooi, helder weer, alleen heel frisch. Ik had een kopie van het kaartje van Pedro Ruiz Lara meegenomen. Het gaf eerst den omtrek, enkele gebouwen en een aantal straten van Ademuz aan. Van dien omtrek uit ging een lijntje, zigzag, in Noord-Westelijke richting. Het punt van uitgang van dit lijntje kon ik gemakkelijk vinden als ik, van het met een kruisje aangegeven kerkje van Nuestra Señora de Huerta, links afsloeg en de straatjes volgde die met een stippellijn waren aangegeven. Eenmaal buiten Ademuz was het moeilijk de aangewezen richting te vinden, want er was nergens een pad of een weg te bekennen. Ik liep ongeveer twintig minuten door, in Noord-Westelijke richting, en vond toen na eenig zoeken een pad, waar blijkbaar dikwijls schapen en geiten langs kwamen. Dit pad liep links omhoog. Dat kwam overeen met het kaartje. Het was goed begaanbaar. Een beladen muildier zou het zonder veel moeite hebben kunnen beklimmen. Ik veronderstelde dat Pedro Ruiz Lara hier maar heel weinig kon verborgen hebben, want hij moest in zulk een afgelegen plaatsje argwaan hebben gewekt als hij met een aantal muildieren dat bergpad was opgegaan. Waarom zou hij Ademuz hebben gekozen? Een, ook thans nog, moeilijk bereikbare uithoek.

Ik volgde het pad ongeveer een half uur, en kwam toen op een klein plateau, een soort van bergwei, waar een aantal schapen en geiten aan het grazen waren. Een jongen zat op een hoog rotsblok, en was bezig met kleine steenen te mikken op een paaltje dat op een goede vijftig meter van hem af in den grond was geslagen. Hij miste het paaltje vrijwel nooit. Ik bleef dat spel een poosje aankijken, tot het me te machtig werd, en ik ook begon te mikken. De jonge herder glimlachte even om mijn onhandigheid.

- Jij doet het beter dan ik.
- Dat moet wel. 't Is voor het vee.
- Waarom?
- Als ze te ver wegloopen. Dan gooi ik ze met een steentje. Kijk maar.

Een geit was de berghelling opgeloopen en stond, met de vier pooten dicht op elkaar, nieuwsgierig rond te kijken. De jongen nam een steentje en raakte de geit boven op den kop. Met een paar malle sprongetjes kwam zij weer naar de kudde.

Ik ging naast den jongen zitten en gaf hem een sigaret. Wij bleven een poosje stil naast elkaar zitten en toen vroeg ik den jongen of hij zich nooit verveelde. ‘Neen, eigenlijk nooit.’ Hij liet me sierlijk gesneden houten voorwerpen zien, stokken, een paar napjes en een soort houten beker, waar hij dieren en menschen-figuren in had gesneden, buitengewoon decoratieve, fijne figuren. Het trof me dat er op den beker en op een van de napjes herten met vol gewei, en een boogschutter waren afgebeeld. De boogschutter had een lang gerekt lijf en een zeer grooten boog. Ik begreep niet hoe de jongen aan deze motieven was gekomen.

- Zijn hier veel van zulke herten?
- Heelemaal niet.
- Hoe kun je die dan zoo mooi teekenen?
- Ze staan op de ‘duivelsrotsen’.
- Duivelsrotsen?
- Ja, die liggen daar, een eind verder.

Ik vroeg niet verder, liet hem nog een sigaretje opsteken en nam toen afscheid van hem. Op het kaartje van Pedro Ruiz Lara was dit plateau met een cirkel aangegeven. Een pijltje wees naar rechts. Ik volgde de aangegeven richting tot ik aan een nieuw pad kwam, dat weer hooger voerde. Na tien minuten ongeveer kwam ik op een rotsachtige, grootendeels onbegroeide vlakte, welke links afgesloten was door den bergwand. Recht voor mij lagen, op eenigen afstand, groote rotsblokken, en rechts was een soort terp, waar heesters op groeiden, het eenige groen op deze vlakte. De situatie was op het kaartje duidelijk weergegeven. Bij de lijn die den bergwand aangaf stond een kruisje. De rotsblokken en de terp waren eveneens door een kruisje aangegeven, en een pijltje, naar beneden gericht, was midden voor de terp geteekend.

Ik zocht de kopie van den brief op, waarin Pedro Ruiz Lara een nauwkeurige beschrijving van de plaats had gegeven waar hij een gedeelte van den schat had begraven. De brief luidde aldus:

> Als je op de tweede hoogvlakte bent gekomen, een ruw, rotsachtig terrein, dan zul je bemerken dat dit links is afgesloten door een bergwand. Op dien wand staan vreemdsoortige letters, streepen en kruisteekens. Recht voor je liggen een paar groote rotsblokken die met dieren en menschenfiguren zijn versierd. Daarachter staan twee reusachtige steenen stieren, met den kop naar het Oosten gericht. Rechts van je is een heuveltje, de eenig begroeide plek. Midden voor het heuveltje ligt een zwaar rotsblok, dwars op twee andere. Dat vormt den toegang. Daar moet je ingaan, je komt dan eerst in een nauwe gang, waar je plat op je buik in moet voortkruipen. Die gang wordt steeds hooger, tenslotte kun je rechtop staan. Op het punt waar de gang in tweeën splitst, moet je links afgaan. Dan kom je in een ruim vertrek. Middenin ligt een plat, langwerpig rotsblok, waar scherven aardewerk op liggen. Op dat rotsblok staan ook vreemdsoortige letters en streepen gegrift. Recht tegenover dat rotsblok, onder het laagste gedeelte van de zoldering, in den hoek, liggen twee kisten met dubloenen. In den anderen hoek een kist met dolken en degens, met edelgesteenten versierd. De kisten liggen ongeveer een halve meter onder den grond.

Eerst liep ik naar den rotswand. Het was een vrij vlakke wand, ongeveer zes meter hoog. Over een afstand van minstens tien meter breed waren er cirkels, kruisteekens en letters ingegrift. Het geheel maakte den indruk van een stuntelig kindergekrabbel, maar toch scheen er een zekere methode te zijn gevolgd, en het scheen een bepaalde bedoeling te hebben. In de cirkels waren allerlei staande en liggende streepen gemaakt. Dan waren er rechtopstaande streepen, van ongelijke grootte, met een dwarse lijn er boven. Vervolgens twee, heel verwarde groote groepen streepen en vierkanten. De eene groep was met een lijn omgeven, de andere niet. Veel dubbele kruisteekens, de meesten daarvan ver boven het geheel.

De rotsblokken waren anders versierd. Niet met streepen en kruisen, maar met heel fraaie dierfiguren, herten, everzwijnen en een stier. Een kleine groep boogschutters, met langgerekte, smalle lichamen, stonden links afgebeeld. Deze figuren waren ingegrift, bijzonder sierlijk. Aan den zijkant van een groot vier-

kant rotsblok was nog een vaag roode afbeelding, naar het scheen een liggend hert, te onderscheiden.

Daarna ging ik achter de rotsblokken om naar het heuveltje. Achter de rotsblokken stonden inderdaad twee lompe, uit één steen gehouwen, afbeeldingen van dieren, stieren of varkens, dat kon ik niet uitmaken. Ik liep vervolgens om het heuveltje heen. Het was ongeveer vijfhonderd passen in den omtrek, minstens dubbel zoo lang als breed. De grootste hoogte was ongeveer twaalf meter. Ik klom naar boven en begon boven op een put te graven, om te zien of ik van bovenaf een opening kon maken, en dus verder naar binnen kon komen. De gedachte van op mijn buik een smal gangetje in te kruipen trok mij niet aan. Ik werkte de aarde los met een platten, scherpen steen, en groef toen verder met mijn handen. Op iets meer dan een halven meter, stuitte ik op stukken steen. Die verwijderde ik, mijn put werd wijder en dieper, tot ik op ongeveer anderhalven meter op een vlakken rotsbodem kwam. Ik probeerde mijn put nog wijder te maken, om te zien of ik den rand van deze rots kon vinden, maar dit gelukte me niet. Toen klouterde ik weer naar boven en gooide ik het gat dicht. Zoo goed mogelijk verwijderde ik de sporen van mijn graafwerk.

Na eenig zoeken vond ik voor aan het heuveltje het dwarsliggende rotsblok, gesteund op twee kleinere. Daartusschen was aarde en daarin groeiden distels. Met mijn scherpen steen begon ik de aarde en distels weg te werken, tot de opening zichtbaar werd. De opening was nauwelijks zoo groot als van een konijnenhol. Na veel moeite maakte ik ze zoo groot dat ik er in zou kunnen kruipen. Met mijn zaklantaarn keek ik naar binnen. Inderdaad. Een wijder wordende gang, met.... veel torren en andere insecten. Ik heb een afkeer van alle wriemelend gedierte, torren, spinnen, kevers, kakkerlakken, en de gedachte van op mijn buik, met mijn gezicht op den grond, door dat onderaardsche gangetje te kruipen, trok mij niet aan.

Ik bleef, met mijn rug tegen het heuveltje, in de zon wat uitrusten en at mijn meegenomen proviand op. Na een uurtje

werd mijn nieuwsgierigheid te groot, ik deed mijn tuniek uit en ging weer op mijn buik voor het gangetje liggen, tuurde naar binnen, en voor ik het goed besefte, was ik begonnen vooruit te kruipen. Na een meter ongeveer gekropen te hebben, met een brandende sigaret in mijn mond om alle griezelige insecten te verjagen, kreeg ik het erg benauwd. Ik lichtte voor mij uit en zag dat na eenige meters de gang aanmerkelijk hooger werd. Dus kroop ik door, tot ik op mijn knieën verder kon. Na twee meter op mijn knieën te hebben gekropen, kon ik rechtop gaan staan. Op dat punt splitste zich de gang in tweeën. Volgens de aanwijzing van Pedro Ruiz Lara nam ik de linksche gang, en kwam na eenige stappen in een ruim vertrek, van eenige meters hoog en eenige meters breed. Ik keek met behulp van mijn lantaarn rond. De zoldering was vlak en liep naar links iets naar beneden. De wanden waren gemaakt van op elkaar geplaatste rotsblokken. De zoldering bestond uit geweldig groote rotsblokken, die door een paar rechtopstaande steenen werden geschoord. Middenin het vertrek was een platte steen. Daarop, en op den grond, lagen scherven aardewerk.

Het was er niet erg benauwd. Wel was het muf en haalde ik moeilijk adem, maar ik kreeg het niet benauwd. Wel begon mij een heel vreemd, onwezenlijk gevoel te vervullen. Mijn handen schenen groot en zwaar te worden, mijn hoofd scheen uit te zetten en ik had het gevoel of mijn voeten niet meer den grond raakten. Ik leunde tegen den wand, en sloot even de oogen. Ik werd echter zoo duizelig dat ik mij niet meer op de been kon houden en ik ging op het liggende rotsblok, midden in het vertrek zitten. Na een poosje verdween mijn duizeligheid. Toen belichtte ik den grond. Gruis, aarde, stukken steen, een lap. Ik trok de lap naar mij toe. Het scheen een jas te zijn geweest, met metalen, waarschijnlijk koperen knoopen. Verder niets. Van wien kon die jas zijn geweest? Zou het mogelijk zijn dat die jas van doctor Francisco Pacheco Oteyza was, die overhaast uit deze grot was gevlucht? Zou er inderdaad niemand meer hier binnen zijn geweest sinds dien? Dan moesten die schatten

hier nog liggen. In dien linkschen hoek, waar de zoldering het laagst was, moesten dus de beide kisten met dubloenen zijn, en in dien hoek daartegenover was de kist met kostbare dolken en degens begraven. Wat belette mij te gaan zien of dat inderdaad zoo was? Jammer genoeg had ik geen schopje bij me, maar met mijn zakmes zou ik den grond wel los kunnen maken, en dan kon ik met mijn handen een put graven, diep genoeg om te zien of daar een kist verborgen was.

Ik stond op. Ik was heel loom en duizelig. Met moeite kreeg ik mijn mes uit mijn zak. Toen moest ik mijn lantaarn neerleggen om het mes open te maken. Die zaklantaarn was een nieuw Fransch model die men, door aan het middenstuk te draaien, brandende hield. Hij behoefde dus nooit gevuld te worden. Maar zoo spoedig men ophield te draaien, hield hij op te branden, zooals een fietslantaarn. In het donker knipte ik mijn mes open en zocht toen mijn lantaarn op. Doordat ik zoo loom en duizelig was, en mijn handen zoo zwaar en onbeholpen waren, stootte ik tegen de lantaarn aan. Deze viel op den grond. Het duurde een heele poos eer ik hem terug vond. Mijn duizeligheid nam toe, en ook het heel onaangename gevoel of mijn hoofd uitzette.

Eindelijk brandde mijn lamp weer. Met mijn lamp in de linkerhand en mijn mes in de rechter ging ik naar den hoek waar de kisten met dubloenen begraven moesten liggen. De grond was niet hard, eerder mul. Ik begon met mijn mes de aarde losser te maken, toen ik plotseling een kouden windstroom over me heen voelde gaan. Daar schrok ik erg van, ik herinnerde mij die gewaarwording uit mijn onderaardsch verblijf onder de San Francisco. Ik voelde mij verstijven van kou en angst. Het gelukte me niet op te staan. Op mijn knieën, en mij steunend op mijn linkerhand, keek ik om. Ik had mijn mes laten vallen en de lamp in mijn rechterhand genomen.

Voor mij stond een schimmige gestalte, met dreigend opgeheven hand. De gestalte was vaag, maar toch duidelijk te onderscheiden, zooals men bij zware mist op eenigen afstand

een voorbijganger ziet. De trekken en de gestalte waren wazig, maar het geheel was goed te zien tegen den donkeren wand. Ik probeerde mijn rechterhand op te tillen, en de gestalte met mijn lamp te belichten, maar ik had geen macht over mijn arm. Ik ging tegen den muur geleund zitten en sloot mijn oogen. Ik wilde niet aan de objectiviteit van die verschijning gelooven, ik praatte mijzelf in dat dat onzin was. Dat moest een hallucinatie zijn. Blijkbaar had die hoofdwonde een bestaanden ziekelijken aanleg bij me versterkt. Dwaasheid. In het jaar 1937 zou mij toch waarachtig niet de geest van den bediende van den hertog van Medina-Sidonia verschijnen? Aan mij, een Nederlandschen student, die als Spaansch luitenant, in een grot of praehistorischen grafkelder in een onmogelijk klein plaatsje in de provincie Teruel was terechtgekomen? Ik probeerde met het geval te spotten, terwijl ik daar, met gesloten oogen, huiverend van de kou en van angst, op den grond zat. Onzin. Waar was ik? Vlak bij Teruel, vlak bij het front. Ik beweerde niet aan mijn leven te hechten, en huiverde van angst om.... een hallucinatie, gevolg van nerveuzen aanleg, plus schotwond aan den schedel, plus het lezen van een paar oude brieven met onzinnige histories. Ik moest opstaan, mijn lamp stevig draaien zoodat ik helder licht kreeg, en dan moest ik die gestalte goed belichten. Ik zou dan recht op de gestalte afgaan, na eerst goed te hebben gekeken waar de uitgang was. Waar de uitgang was? Dus was ik bang en zocht ik, alvorens te handelen, een zekeren uitweg?

Ik hoonde mezelf, ik spotte met mezelf, maar.... hield mijn oogen dicht. Tenslotte schaamde ik me voor mezelf en stond met moeite op. Mijn rechterarm hing slap langs mijn lichaam, blijkbaar had ik de oude wond bezeerd. Met mijn voet voelde ik waar de lantaarn lag, en nam die met mijn linkerhand op. Toen deed ik mijn oogen open. De dreigende gestalte stond op dezelfde plaats. Voetje voor voetje ging ik er heen. Het kostte mij ontzaglijke inspanning. Ik handelde slechts om mijn gevoel van eigenwaarde, van achting voor mezelf, niet geheel te ver-

liezen. Zoo dicht naderde ik de gestalte dat hij binnen het bereik van mijn arm was. Maar ook mijn linkerarm kon ik niet meer optillen. Ik dwong mijzelf even aan iets anders te denken, en begon hoofdtijden van onregelmatige Grieksche werkwoorden op te zeggen, een hersengymnastiek ter contrôle van mezelf, en ter herkrijging van mijn besef van de werkelijkheid. Het baatte mij niets. Dichter tot de gestalte te naderen *kon* ik niet, *durfde* ik niet. Ik begon den uitgang te zoeken en vond dien eindelijk. Een poosje later lag ik, buiten adem en bijna bewusteloos, voor den heuvel, in de zon.

Naar ik schat, zal ik wel een uur in de zon hebben gelegen, eer ik een betrekkelijk gevoel van innerlijke rust had teruggekregen. Ik klopte het stof van mijn broek en overhemd, kamde mijn haar en deed mijn tuniek aan. In mijn rugzak had ik nog een sinaasappel en dien ging ik zitten opeten. Het besef der werkelijkheid keerde terug. Als resultaat van mijn onderzoek moest ik dus vaststellen, dat ik alles bevonden had, zooals in de stukken stond en dat ik evenals de anderen voor een verschijning (?) op den loop was gegaan. Dit was een beschamende gevolgtrekking. Ik weigerde aan te nemen dat mij hier een werkelijke, van mijn eigen gevoelens en gedachten onafhankelijke verschijning was tegemoet getreden. Hoe ik het dan wel moest verklaren wist ik niet, maar ik wilde niet aannemen, dat hier iets anders dan mijn eigen gevoel en mijn eigen verbeelding in het spel was.

Opnieuw naar binnen gaan? Stellig. Ik had nog twee dagen den tijd en al zou het mij mijn leven kosten - ik hechtte immers niet aan mijn leven? - ik zou mij overtuigen of die kisten daar in den grond zaten. Dat Pedro Ruiz Lara, zijn zoon en nog anderen bij dergelijke pogingen op geheimzinnige wijze waren omgekomen, moest mij niet afschrikken. Die konden een hartverlamming van schrik hebben gekregen, de slachtoffers zijn geweest van hun eigen overspannen fantasie, die te herleiden was tot het schuldbewustzijn van Pedro Ruiz Lara, dat zich in zoogenaamde bovennatuurlijke verschijningen had omgezet. Natuurlijk. Zoo

was het. Die Pedro Ruiz Lara had diep in zijn hart wroeging gehad over zijn misdaad. Tenslotte was hij gaan lijden aan hallucinaties. De anderen, zijn zoon en kleinzoons, hadden daar teveel over gefantaseerd en hadden bovendien het gevoel gehad, medeplichtig te zijn aan een misdaad. Maar wat had ik daarmee te maken? Ik moest hier, met wetenschappelijke nuchterheid, een onderzoek doen naar verborgen schatten. Vond ik die, dan zouden van de opbrengst honderden vluchtelingen een tijdlang kunnen leven. Moest ik mij, een paar eeuwen nadat die kisten waren begraven, laten verschrikken door een zoogenaamde verschijning van een man, wiens gebeente allang tot stof was vergaan? Geloofde ik, een leerling van een beroemde Nederlandsche universiteit, dat daar in die grot of praehistorischen grafkelder, inderdaad de schim kon rondwaren van een man uit de zestiende eeuw? Dat was toch al te belachelijk!

Maar wat ik dan met Concha had beleefd? De proeven met den ring? De verschijning van Mike O'Connell? Dat kon allemaal verklaard worden uit eigen droombeelden, eigen voorstellingen, eigen fantasieën, die op anderen werden overgedragen.

Versterkt door het vaste voornemen terug te komen en mij door niets te laten afschrikken om mijn onderzoek te voltooien, maakte ik den toegang tot de grot weer dicht en keerde ik terug naar Ademuz. Den avond bracht ik door met den officier van gezondheid, een pas afgestudeerd medicus, met wien ik tot diep in den nacht over occulte verschijnselen discussieerde. Hij was zeer belezen in de moderne psychologie en parapsychologie; hij had, met een rijksbeurs, twee jaar in Parijs gestudeerd, en stelde de problemen met die wiskundige preciesheid, die mij bij sommige Spanjaarden in de Alianza had getroffen. Ik vertelde hem niets van het betrokken geval, maar deed een soortgelijk verhaal en gaf voor dit ergens gelezen te hebben. Zijn opvatting was, dat, als dat verhaal op feiten gegrond was, hier sprake kon zijn van bijzonder mediamieke plaatsen en voorwerpen en bijzonder ontvankelijke menschen. Aan een werkelijke geestverschijning geloofde hij niet. Hij beriep zich daartoe op

de volkomen gelijkheid van herhaaldelijk en door verschillende menschen, waargenomen ‘verschijningen’. De vraag van het al of niet voortbestaan van den mensch na den dood, liet hij open. Volgens hem konden wij die vraag niet, *nog* niet, beantwoorden.

Den volgenden morgen vroeg ik Rafael of hij lust had een kleinen bergtocht met mij te maken. Ik vertelde hem dat ik een merkwaardige historische vondst had gedaan en dat ik, als hij me beloofde daar met niemand over te spreken, hem die wilde laten zien. Nadrukkelijk zei ik hem dat die ontdekking geheim moest blijven. Eerst wilde ik haar rapporteeren aan het ‘Centrum voor Historische Studies’, dat thans in Valencia zetelde, dan kon men vandaar een bevoegd archaeoloog met een fotograaf een wetenschappelijk onderzoek laten instellen. Als wij in Ademuz over die vondst spraken, zouden herstellende soldaten of anderen misschien, uit nieuwsgierigheid of baldadigheid, onherstelbare schade kunnen aanrichten.

Rafael zei op zijn gewone, eenigszins onverschillige, maar hartelijke manier, dat ik op hem kon rekenen. Wij namen ieder een lantaarn mee en verder proviand voor den heelen dag. Ik was besloten, Rafael geen woord van de verborgen schatten te vertellen en ook niets te zeggen van die zoogenaamde verschijning. Over die schatten mocht ik niet spreken, vond ik, dat was niet mijn persoonlijk geheim, maar een soort van ambtsgeheim. Van die verschijning wilde ik niet spreken, om Rafael niet vooruit te beïnvloeden. Rafael was een nuchtere, bedaarde en dappere jongen, met een natuurlijke tegenwoordigheid van geest, die versterkt was door zijn ervaringen als tankchauffeur.

Bij den heuvel op het rotsachtige plateau wees ik hem op de verschillende merkwaardige teekeningen, die hem slechts matig interesseerden. Toen zei ik hem dat ik door de opening in dat heuveltje naar binnen was gekropen en ik beschreef hem de gang en het vertrek met het tafelachtige rotsblok. ‘Dat is vast een roovershol, hier is misschien wel goud begraven in vroeger jaren,’ zei Rafael spottend. Hij was onmiddellijk bereid, om

met me naar binnen te kruipen. Ik ging vooruit, omdat ik den weg wist, en Rafael kwam snuivend en brommend achter me aan. Zoo spoedig hij zich een beetje kon oprichten begon hij gekheid te maken over dit 'konijnenhol', en hij beweerde dat er drie torren door zijn neus naar binnen waren gekropen en dat hij vol met kakkerlakken zat. Toen wij echter binnen het ruime vertrek met het tafelachtige steenblok waren gekomen, werd hij ernstig en zei dat dit stellig de geheime schuilplaats van roovers uit de oudheid moest zijn geweest, en dat hier schatten begraven moesten liggen. Hij liep het vertrek speurend rond en ging toen terug naar de gang. Na een poosje hoorde ik hem bij het kruispunt roepen. Ik ging naar hem toe en vroeg wat er was.

- Daarnaast is nog een ruimte.

- Ben je er in geweest?

- Neen, er staat een groote steen voor, maar daarachter moet nog een ruimte zijn. Laten wij probeeren dien steen om te gooien.

Inderdaad was de andere gang afgesloten met een massief blok steen, iets meer dan een manshoogte groot. Aan de zijkanten en aan den bovenkant waren kleine open ruimten gebleven, en daardoor konden wij er ons van overtuigen, dat achter dat rotsblok nog een open ruimte was. Wij belichtten het blok van onder tot boven, en zagen dat er teekens in waren gebeiteld, kruisen, cirkeltjes, vierkanten met dwarsstreepen, losstaande streepen met een dwarslijn overdekt. Wij zetten allebei onze schouders tegen den steen en drukten er met alle macht tegen, terwijl wij onze voeten tegen den wand van de gang zetten. Na heel veel moeite schoof de steen zoo ver opzij, dat wij ons door de nauwe opening konden wringen. Wij kwamen in een vertrek, dat iets kleiner was dan het andere. Middenin stond eveneens een afgeplat rotsblok en daarop stond een aarden pot, blijkbaar een urn. Daarnaast lag een puntig toeloopend stuk steen, met een gat er in en nog eenige kleine scherpe steenen voorwerpen, speer- of pijlpunten misschien. Op den grond lag niets.

Rafael stelde voor, terug te gaan naar het andere, grootere vertrek, hetwelk hij spottend 'de salon van de struikroovers'

had genoemd. Het was nu duidelijk, dat wij ons in een voorhistorischen grafkelder bevonden, waarvan een gedeelte nooit meer geopend was. Dit versterkte mij in mijn vermoeden, dat ook het andere gedeelte, na de pogingen gedaan door de nakomelingen van Pedro Ruiz Lara, niet meer betreden was, en de schatten dus veilig en wel daar verborgen waren gebleven. Ik had een dunnen, maar stevigen stok met scherpen ijzeren punt meegenomen, een ossedrijversstok, dien ik op het binnenplein van ons logement had gevonden, en ik was van plan daarmee in den linkschen hoek in den grond te boren, om te zien, of ik op een kist stootte. Dan kon ik mij, zonder dat Rafael dat bemerkte, overtuigen of de kisten er nog waren.

Waarschijnlijk had ik, bij het wegduwen van het rotsblok, mijn rechterarm weer bezeerd, want ik kon hem nauwelijks optillen. In mijn linkerhand hield ik mijn stok en mijn lantaarn. Hetzelfde gevoel van duizeligheid van den vorigen dag overviel mij.

Wij gingen naast elkaar op den steen midden in het vertrek zitten. Ook Rafael klaagde over duizeligheid en een knellenden druk op zijn slapen. Nadat wij een poosje hadden uitgerust ging ik, wankelend, naar den hoek onder het laagste gedeelte van de zoldering. Ik kon met mijn rechterhand niets doen, dus moest ik mijn lantaarn in mijn zak steken, toen ik den stok in den grond wilde boren. De aarde was zacht, en zonder dat ik al te veel behoefde te drukken, drong de stok in den grond. Op iets meer dan een halve meter diepte, stootte ik op iets hards. Ik trok den stok terug, maakte de opening met mijn voet dicht, en duwde den stok een eindje verder weer in den grond. Weer stootte ik op iets meer dan een halve meter diepte op iets hards.

Het zal door de ontroering van deze ontdekking, door de zenuwachtige spanning of door het gemis aan frissche lucht zijn geweest, misschien door al die oorzaken tezamen, maar ik kon mij niet op den been houden en ik zakte in elkaar. Ik verloor echter niet mijn bewustzijn. Toen ik op den grond lag, gaf ik mij er ineens rekenschap van dat het donker was in het vertrek. Waarom had Rafael zijn lantaarn uit laten gaan?

Ik zocht naar mijn lantaarn en plotseling stroomde die ijskoude lucht weer over mij heen. Ik was vast besloten dit als inbeelding of nerveuze aandoening te beschouwen, en met mijn onderzoek door te gaan, gebeure wat er gebeure. Eindelijk had ik mijn lamp weer in werking gebracht en ik zocht naar Rafael. Hij zat niet op het steenblok. Ik belichtte den grond. Daar lag hij, voorover, onbeweeglijk. Met veel moeite kwam ik zelf overeind, ik was heel duizelig. Ik gevoelde bovendien heel intens, dat die 'verschijning' weer voor mij stond, maar ik weigerde er aan te gelooven. Met moeite hield ik mij op den been, ik keek niet op, uit angst die 'verschijning' voor mij te zien staan en dus mijn zelfbeheersching te verliezen, en ik ging voetje voor voetje naar Rafael toe. Ik knielde naast hem neer en stootte met mijn arm tegen hem aan. Hij lag voorover, maar ik kon hem niet omkeeren, omdat ik geen macht over mijn rechterarm had, en ik mijn lamp in mijn linkerhand moest vasthouden. Ik kon geen beweging in Rafael krijgen. Hij lag bewusteloos. Ik zocht naar den uitgang, en toen ik goed had gezien waar hij was, stak ik mijn lamp in mijn zak en begon Rafael daarheen te sleepen. Voor mijn besef heeft het uren geduurd eer ik Rafael buiten had gebracht. Vooral het laatste, lage gedeelte van de gang was wanhopig moeilijk. Ik moest achteruit kruipen en Rafael met mijn linkerhand voorttrekken en had het zelf tot stikkens toe benauwd.

Buiten wist ik niet wat ik met Rafael moest beginnen. Ik legde hem plat op den grond, in de schaduw, en hield koude steenen tegen zijn slapen. Na tien minuten ongeveer begon er eenige beweging in zijn handen te komen en eindelijk sloeg hij zijn oogen op. Hij zei echter niets, keek even om zich heen, zuchtte toen heel diep en viel in slaap. Meer dan twee uur heeft hij geslapen, want ik durfde hem niet wakker te maken. Ik bleef wachten tot hij uit zichzelf wakker werd.

Wij zaten naast elkaar, met onzen rug tegen den heuvel, in het zonnetje. Het was een heerlijke Meidag en de enkele armzalige struiken die op den grafheuvel groeiden, waren geheel groen. Een soort van bremachtige plant stond vol gele bloemetjes.

Rondom ons het onregelmatige, dorre bergland, boven ons een prachtige blauwe hemel. Achter ons.... de grafheuvel, met zijn geheimzinnige verschrikking.

- Hoe kwam je zoo op den grond te liggen, Rafael?
- Zeg me liever hoe ik uit dat hol ben gekomen.
- Ik heb je eruit gesleept.
- Je heele gezicht zit vol schrammen.
- Dat voel ik. Het is een zware karwei geweest je door dat nauwe gangetje te sleepen. Ik wist niet dat tankchauffeurs flauw vielen.
- Ben ik flauw gevallen?
- Je was volslagen bewusteloos.
- Ik voelde me licht in mijn hoofd en er was een knellende band om mijn slapen. Meer weet ik niet.
- Ik dacht, dat je in een tank wel aan een benauwde sfeer was gewend.
- Dat dacht ik ook. Ik heb tanks voor drie en vijf personen gereden, de T.26 en de T.28, en ik verzeker je, dat het daarbinnen heet is, als je motor vol aanstaat en een kanon en een machinegeweer in werking zijn. Maar ik heb nooit de macht over mijn stuur verloren.
- Wat is er dan met je gebeurd?
- Dat weet ik niet.

Ik durfde niet verder aandringen. Wij bleven stil zitten en luisterden naar het zoemen van de insecten. Na een poosje gingen wij ons meegenomen maaltje opeten. Rafael liep daarna een paar keer om den grafheuvel heen en bleef toen, wijdbeens, in zijn gewone, eenigszins onverschillige houding, met zijn sigaretje los in een hoek van zijn mond, voor mij staan.

- Zeg, Martin.
- Ja?....
- Heb jij daar wat gezien?
- Gezien? Waar? Wat?
- In dat hol.

Hij stond een beetje verlegen voor mij. Ik had al lang bemerkt

dat hij over een probleem liep na te denken, dat iets hem hinderde en dat hij er niet over wilde spreken. Tenslotte zei hij:

- Ik zal je zeggen wat het is. Geloof jij, dat ik bang ben?
- Iedereen is op bepaalde oogenblikken bang.
- Dan moet je je beheerschen. En als je je niet beheerscht, ben je een lafaard.
- Of een nerveus mensch.
- Ik ben geen lafaard en ben ook niet erg nerveus.
- Wat wil je daarmee zeggen?
- Ik ga weer naar binnen. Ik wil dat beter onderzoeken.
- Daar zou ik een dag mee wachten, ik zou je er nu niet een tweeden keer uit kunnen sleepen.
- Dan laat je me maar liggen. Aan het front hebben wij lui die wegliepen, gefusileerd. Flauw vallen is net zoo iets als wegloopen. Je gaat dan op den loop voor jezelf.
- Zeg liever wat je op je hart hebt en spreek niet in raadselen.
- Heb jij daar wat gezien?
- ....?
- Ik zweer je dat, toen jij met dien stok in den grond stond te prikken, er vlak bij je een wazige gestalte stond.
- ....?
- Waarachtig. Ik kon hem goed onderscheiden. Een man, die zijn arm dreigend opgeheven hield. Jij keek naar den grond, maar ik zag hem duidelijk. En.... ik schaam me dat ik het zeg, maar ik ben toen duizelig van angst geworden. Meer weet ik niet. Toen ik weer tot mezelf kwam, lag ik hier buiten. Maar ik vind het beroerd. Ik ben wel meer bang geweest in mijn leven. Ik heb den tankaanval van 29 October meegemaakt, weet je wat dat geweest is?
- Een Engelsche vriend van me is daarbij omgekomen.
- Ja, er was een Engelschman bij. Wij waren met zijn veertigen. Veertig tanks. Er zijn er niet veel teruggekomen. Toen ik zag, dat de infanterie achter ons werd weggemaaid en wij zonder dekkingstroepen in het vuur stonden en terug moesten, toen ben

ik bang geweest, maar dan beheersch je je. Meer dan twintig tanks zijn toen omver geschoten, mijn tank zat vol kogelgaten, maar ik heb mijn zelfbeheersching niet verloren. Je kent je plicht en je bent een man. Daarmee uit. En nu!....

- En nu?....

- Het komt er op neer, dat ik flauw ben gevallen van angst. Om je dood te schamen. En daarom ga ik terug. Jij bent er gisteren alleen in geweest?

- Ja.

- Heb je toen wat geheimzinnigs bemerkt?

- Ja, maar ik heb het je niet willen zeggen. Ik hield het voor inbeelding.

- Ik ga er nu weer in. Alleen. Ik wil geen reden hebben me voor mezelf te moeten schamen.

- Weet je wat je moest doen?

- Zeg op.

- Ik heb dien stok laten liggen. Hij ligt in den hoek onder het laagste gedeelte van de zoldering, links van den uitgang. Zoek dien stok op en prik er eens flink diep mee in den grond in den tegenovergestelden hoek, rechts van den uitgang.

- Als je belooft buiten te blijven.

- Ik zal een kwartier op je wachten, dan kom ik naar binnen.

- Afgesproken. Niet eerder.

Rafael deed zijn tuniek uit, trok zijn riem wat vaster en verdween toen in de opening. Ik bleef een kwartier wachten, maar Rafael kwam niet terug. Toen ging ik ook weer naar binnen, wat me heel moeilijk viel, want mijn rechterarm was als verlamd. Het was donker in de grot en ik hoorde niets. Ik probeerde te roepen, maar kon geen geluid geven. Ik zocht met mijn lamp naar Rafael, en zag dat hij in den rechter hoek op den grond zat en met groote verschrikte oogen voor zich uit keek. Ik dwong mij slechts naar Rafael te kijken en niet in de richting waarheen hij staarde.

- Rafael! Rafael!

Met moeite riep ik zijn naam. Mijn stem klonk heesch en dof. Ik sidderde letterlijk van angst. Rafael keek in mijn richting, ik belichtte mijzelf. Hij maakte een vaag gebaar in de richting waarheen hij eerst had gekeken. Onwillekeurig keek ik in die richting. Star en dreigend stond daar die verschijning. Ik liep met knikkende knieën naar Rafael toe en hielp hem op. Hij wilde echter niet naar buiten gaan, maar strompelde naar het rotsblok midden in het vertrek. Ik bleef met mijn rug tegen den wand geleund, bij den uitgang staan. Rafael maakte een gebaar naar den rechtschen hoek. Ik begreep, dat daar zijn lamp moest liggen en belichtte den grond. De lamp lag naast mijn stok, die meer dan een halven meter in den grond stak. Ik moest mijn eigen lantaarn eerst in mijn zak steken, eer ik die van Rafael kon oprapen. Toen ging ik naast hem zitten. Hij belichtte de plaats waar de schim stond, maar liet bijna onmiddellijk zijn arm zwaar neervallen. Toch stond hij op. Ik lichtte voor hem uit en zag hoe hij de verschijning langzaam naderde, met vooruitgestoken linkerarm. De wazige, dreigende gestalte bleef bewegingloos staan. Rafael naderde hem tot op een paar passen, en bewoog toen zijn arm tastend voor zich uit. Ik kon met moeite adem halen, ik was opgestaan, maar waggelde op mijn beenen als iemand die erg zeeziek is. Rafael kwam stap voor stap terug en ging toen naar den rechterhoek, waar hij den stok uit den grond trok. De schim naderde toen plotseling eenige schreden. Wij schrokken daar beiden zoo van, dat wij naar den uitgang gingen en de grot verlieten.

Opnieuw lagen wij buiten in de zon en probeerden wij ons van den schrik te herstellen. Rafael vertelde, dat hij den stok had opgezocht en in den rechterhoek daarmee in den grond had geboord. Over een afstand van meer dan een halven meter had hij den stok eenige malen diep in den grond gestoken en was daarbij op iets hards gestuit. Toen had hij het gevoel gehad dat er iets achter hem stond. Hij had zich toen omgedraaid.

- De rest weet je. Ik ben werkelijk in elkaar gezakt van angst. Het is een vreemde geschiedenis. Ik heb nooit in geestverschij-

ningen geloofd. Maar dit zou je bijgeloovig maken.... Wat moeten wij nu doen?

- Niets. Ik zal er een rapport van maken. Spreek er met niemand over. Wil je dat beloven?

- Op mijn woord.

Twee dagen later vertrokken wij 's morgens vroeg uit Ademuz. Wij hadden met niemand over onze vreemde ervaringen gesproken. Voordat wij den grafheuvel hadden verlaten, hadden wij de opening weer zoo goed mogelijk verborgen. Ik was in mijn voorzorg zoo ver gegaan, dat ik een paar groote steenen een eind in de nauwe gang had geschoven, en de opening hadden wij met aarde dichtgemaakt. Mocht dus bij geval iemand den toegang ontdekken, dan zou hij nog niet op de gedachte komen, dat dit werkelijk een gang was die in den heuvel leidde.

In Valencia leverde ik de afschriften van de ingevulde formulieren af. De origineelen moest ik in Madrid bij de inspectie van den geneeskundigen dienst afleveren.

Op den terugweg naar Madrid werden wij verscheidene malen opgehouden, zoodat wij pas laat in den middag de stad naderden. Ons werd gezegd den pas aangelegden noodweg te nemen, den mullen weg vol putten, vlak achter het frontgebied. Bij de eerste kromming stond een auto aan den kant. Men gaf ons een teeken te stoppen. Er waren drie jachtvliegtuigen in de lucht die verdacht rondcirkelden. Het zou beter zijn hier te wachten, beschut onder de schamele boompjes.

Rafael haalde zijn schouders op en bromde dat wij dan wel konden wachten tot de oorlog voorbij was.

Wij reden door. Behoedzaam. Rafael diep gebogen over zijn stuur, zijn pet dwars op zijn hoofd, de lippen vol spanning saamgetrokken. Drie jachtvliegtuigen werden een eind voor ons zichtbaar. Een ervan schoot plotseling omlaag, in een boog naar ons toe. De beide andere bleven weerszijden van den weg en bleven voor ons uitvliegen. De eerste naderde links van ons, hij daalde tot op honderd meter ongeveer en schoot dwars over ons heen. Hij nam een zwenking rechts en kwam toen achter ons. Rafael

gaf vol gas, wij waren op een harder stuk van den weg en vlogen in een razende vaart vooruit, tot de weg weer muller werd en wij moesten inhouden. Het jachtvliegtuig cirkelde heel laag om ons heen. Rafael beduidde me dat wij verloren waren, als wij niet snel uit den auto sprongen. Wij openden de portieren en op dat oogenblik begon het mitrailleurvuur. Wij sprongen naar den kant van den weg en gingen plat op den grond liggen. Het jachtvliegtuig snorde heel laag over ons heen, de kogels ketsten tegen de steenen, rondom ons. De auto vloog in brand. Ik kreeg een zwaren slag tegen mijn schouder en verloor het bewustzijn.

Het was donker toen ik mijn oogen weer opende. Ik werd gedragen. Rafael? Muerto. Dood.

Tot begin Juli bleef ik in het hospitaal. Mijn verwonding was niet ernstig. Een diepe vleeschwond aan den schouder.

De psychiater kwam me opzoeken. Ik vertelde hem onze ervaringen te Ademuz. Hij achtte het beter daar voorloopig niet verder gewag van te maken, maar rustig te wachten tot er zich een gelegenheid voordeed om naar Tarragona te gaan en daar een onderzoek in te stellen.

Begin Juli werd ik uit het hospitaal ontslagen. Op mijn verzoek werd ik ingedeeld bij den Roode Kruisdienst aan het front, Noord-Westelijk van Madrid. Dit was kort voor het offensief bij Brunete.

Hoofdstuk IX.
Het leege graf in het Escuriaal.

Brunete. Juli 1937. Simpele woorden. Een plaatsnaam en een datum. Een grauw plaatsje, in een dor landschap, verschroeid door een heete zomerzon. Eeuwen had het daar wellicht gelegen, grauw, eenzaam, in een troostelooze dorheid. Brunete. Een naam nauwelijks bekend in het nabije Madrid, en wie dien naam kende dacht aan armoede, vaalheid en verlatenheid.

Nu riepen duizenden dien naam. Zij waren voorwaarts gestormd, alsof zij hun heele leven hadden verlangd dat grauwe plaatsje te veroveren. En zij hadden het veroverd. Fier liepen zij rond door de smalle, kronkelende straten, en zagen op naar de gehavende armoedige huizen. Zij voelden zich fier, zij voelden zich soldaten, strijders, krijgslieden.

Hun gloednieuwe uniformen waren gescheurd en vol vlekken, maar zij droegen *uniformen.* Zij vormden een leger, een echt leger, met officieren met gouden streepen, met kolonels en generaals, met wapenen, tanks en vliegtuigen. Het was hun eerste offensief en dit offensief was gelukt. Kilometers diep was men in het vijandelijke frontgebied ingedrongen, en men had een belangrijke plaats bezet. Brunete. Een kruispunt van wegen. De druk op Madrid zou worden verlicht. Na Guadalajara, een overwinning uit nood, Brunete, een overwinning uit kracht. Men praatte opgewonden en luidruchtig, en in het verwarde rumoer van talen hoorde ik zelfs Hollandsch, dat mij een week gevoel gaf in die uitbundige vroolijkheid.

Twee, drie dagen duurde die vroolijkheid. Toen eindigde

zij, tegelijk met Brunete en duizenden van die soldaten die zoo trotsch op hun nieuwe uniformen, hun nieuwe leger en hun eerste offensief waren geweest.

Huis voor huis, straat voor straat werd een puinhoop. De zware artillerie en zwermen bombardementsvliegtuigen, gedekt door jagers, vernietigden uur na uur, eenige dagen lang, het grauwe plaatsje in het verschroeide landschap. Toen van Brunete weinig meer over was dan een zwart berookte puinhoop, waar wij honderden kameraden hadden moeten achterlaten, trokken wij langzaam terug. Wij zochten dekking achter een muurtje, een kleine oneffenheid, een berm, een steen, maar de bommen en granaten vielen dicht als hagel neer, en in armzalige resten werd het jonge, nieuwe leger stap voor stap teruggedrongen.

Als een symbool van wat daar verloren ging, zie ik nog voor mij een Engelschman, met wien ik in de Alianza verscheidene keeren had gepraat. Ik had hem den eersten middag na de bezetting van Brunete zien rondwandelen. Groot, opgewekt, zelfs nu nog met zijn handschoenen aan en zijn pijp in den mond, joviaal, maar met een aangeboren, natuurlijke voornaamheid. Een paar dagen later zag ik hem vallen. Hij had met zijn mannen het laatst Brunete verlaten. Rechtop stond hij, in het glooiende land, dat omgewoeld werd door de ontploffende bommen en granaten. Rustig wees hij zijn mannen de punten aan waar zij dekking konden vinden, rustig stond hij daar en hij zag om zich heen, zooals dien middag op het kleine pleintje in Brunete. Hij stond daar, als de laatste van dat nieuwe legertje dat fier en vroolijk was geweest, en hij keek naar het stukgeschoten Brunete, en het achter steenen en walletjes weggedoken groepje mannen. Toen sloeg hij voorover, terwijl zand en steenen als door een hoos werden omhoog geslingerd.

Gebukt, soms op handen en voeten, zochten wij de dooden en gewonden. In mijn hoofd klonk steeds een zinnetje dat ik eens ergens moest gelezen hebben, ik weet niet waar. ‘Zij werden moe van dooden dragen’. Moe! Mijn rug en armen en beenen werden verscheurd van pijn door de krampachtige houding

waarin ik voortkroop, en dooden droeg. En waarom verplaatste ik de dooden? Was er uit deze hel van vuur een uitweg? Gewonden stierven, terwijl wij hen moeizaam voortzeulden. Waar een hulppost had gestaan, vond ik een diepen granaattrechter, en de gewonde, dien ik nauwelijks meer ondersteunen kon, was een doode toen ik aan den volgenden hulppost kwam.

Ik wist niet meer hoe lang die verschrikking had geduurd. Het was of ik van eeuwigheid tot eeuwigheid dooden had getorst, terwijl mijn rug, mijn armen en mijn beenen als vaneen gereten werden door verscheurende spierpijnen. Dooden zijn zwaar. Zij hangen slap over je rug. Hun hoofd bengelt heen en weer. Een menschenhoofd is zwaar. Je kunt probeeren het te steunen, maar dan wiegelen de slappe handen voor je gezicht, alsof zij met hun doode klamheid je oogen willen bedekken voor de gruwelen rondom je. De gewonde sterft en wordt een doode, om je de zorg en angst voor zijn arme lijf te ontnemen. Je schreit, van moeheid en ellende, en ook van schaamte, want de dooden beschermen je. Soms voel je doffe schokken in hun slappe, zware lijf, dat rondspattende granaatscherven en splinters heeft opgevangen, en je beschut heeft. ‘Zij werden moe van dooden dragen’. Waar kwam ik met dien doode vandaan en waar ging ik er mee naar toe? Kroop ik steeds met denzelfden doode rond, terwijl er zand en steenen over mij heen werd geslingerd, terwijl er met een tergend, fluitend geluid bommen neerploften en met zware knallen uit elkaar barstten, terwijl ik om hulp hoorde roepen en alles doordringende kreten van pijn en ontzetting mij opjoegen? Doch steeds weer naderde ik een plek waar mannen rechtop stonden, waar een barak de dooden en gewonden opnam, en waar men mijn last van mijn schouders tilde. Het was of deze plek door een nevel omgeven was. Ik zag die mannen die rechtop liepen, die brancards waarop mannen lagen uitgestrekt, slechts wazig. Ik wist slechts dat ik daar aankwam, en anderen mijn last overnamen. En dan ging ik weer terug - hoe lang liep ik rechtop en wanneer begon ik te kruipen? - tot waar allen uitgestrekt lagen, en het donderend

geweld van bommen en granaten groote gaten in den grond sloeg.

Ik lag achter een soort aarden walletje. Leefde ik nog of was ik dood, overgebracht in een andere wereld? Of droomde ik? Want ik sprak Nederlandsch, met een anderen Nederlander. Wij lagen achter een aarden walletje, en rondom ons was een helsch lawaai van zware slagen, ontploffingen, geroep, geschreeuw.

Hij had om zijn moeder geroepen. God allemachtig! Riep iemand in deze hel om zijn moeder? Moeder! Moeder! In mijn eigen taal. Hij lag voorover en lichtte zijn hoofd een beetje op, en riep: Moeder! Moeder! Zijn voeten zag ik niet. Had hij geen voeten?

Ik kroop naar hem toe. Ik lag naast hem. Hoe oud was hij? Achttien? Negentien? Wij hielden elkaar bij de handen vast en huilden allebei als kinderen. Mijn God, liggen wij hier bij Brunete, midden in het open land, en schreien wij tot de tranen over onze wangen loopen?

Hij hield mijn handen stevig, krampachtig vast. Nu schreide hij niet meer. Zijn groote blauwe oogen staarden mij aan, en zijn lippen beefden. ‘Zij weet niet dat ik hier ben. Je moet het haar voorzichtig vertellen’. ‘Je vertelt het haar zelf. Wij gaan naar de ambulance. Het is niet erg. Dan ga je later naar Holland terug.’

De greep van zijn handen werd losser. Zijn hoofd viel voorover op mijn arm. Hij schreide. Stil en bedroefd. Als een kind. En snikkend herhaalde hij: ‘Moeder, Moeder,’ zachter, steeds zachter, tot plotseling zijn schouders een paar maal schokten. Toen werd hij stil. Zijn lichaam scheen te ontspannen, zijn hoofd zonk nog zwaarder op mijn arm.

Hij was dood. Een Hollandsche jongen lag hier dood, in het open land, bij Brunete. Zijn moeder wist niet waar hij was. ‘Je moet het haar voorzichtig vertellen.’

Er was een rustpoos gekomen in het donderend lawaai. Een oogenblik van volkomen stilte. De hemel stond strak en blauw boven ons. Hoog in de lucht verdwenen de zwermen vlieg-

tuigen. Mannen richtten zich op en keken om zich heen. Ik droeg een dooden Hollandschen jongen over een glooiend landschap, vol putten en gaten, toen plotseling de storm weer boven ons losbrak. Het waren nu andere geluiden, lichter, scherper, sissender.

Loopen kon ik niet meer. Zelfs kruipen niet. Mijn armen en beenen trilden van moeheid. Ik schoof over den grond en hield den Hollandschen jongen onder zijn armen vast, en sleurde hem mee. Tot ik mij hoorde roepen. Wie riep mij daar? Een stem die ik in lang niet had gehoord. Die stem maakte mij blij. Ik was niet meer moe. Ik stond op. Die Hollandsche jongen stond ook op, wij liepen samen een weg af. Een weg die helde. Hooge boomen stonden er. Veel tolhekken, maar de slagboomen gingen vanzelf open als wij aankwamen. ‘Je moet voorzichtig kloppen,’ zei die Hollandsche jongen. ‘Anders schrikken ze. Ga jij maar eerst.’

Het was een klein huisje, vlak bij een witte brug over een wetering.

Een man met een zwarte pet en witgeschuurde klompen zat bij de wetering te visschen. ‘Dat is mijn vader. Dien zullen wij straks wel zien. Laten wij eerst maar naar binnen gaan.’

Ik tikte op de deur. Die Hollandsche jongen ging op een bank zitten, aan den zijkant van het huis. Een groene bank op gele steentjes.

Een boerenvrouw deed open. Blond haar, dat bovenop grijs werd. Wij zaten samen aan een ronde tafel. ‘Ik moest het u voorzichtig vertellen.’

Waarom schreide die boerenvrouw en waarom kwam die jongen niet binnen? ‘Wij zijn komen loopen, van Brunete af.’ De man met de zwarte pet kwam binnen. Wij zaten met zijn drieën. De boerenvrouw zat te schreien.

Nu hoorde ik mij weer roepen. Diezelfde stem, die mij zoo in-gelukkig maakte. Ik stond in het open veld en luisterde naar die stem. Maar ik wist niet wie het was. Ik zag niemand. Het land was vlak en open. Nu werd het donker. De grond werd

zacht. Ik begon weg te zinken. Terwijl ik wegzonk werden groote stukken steen over mij heen geworpen. Die Hollandsche jongen sloeg zijn armen om mijn hals en zei: ‘Ik zal je niet alleen laten. Je hebt het haar voorzichtig verteld. Nu laat ik jou niet alleen.’

Hij sloeg zijn armen om mijn hals, terwijl de steenen op ons vielen. Het werd donker. Wij vielen snel, diep naar beneden, tot ik met een schok kwam te liggen. Heel in de verte hoorde ik de stem die mij had geroepen.....

Uren lang hebben wij in dien kuil gelegen, half bedekt met steenen en zand dat over ons was geworpen door een granaat, die dichtbij was ontploft. En terwijl die onbekende Hollandsche jongen in zijn graf werd gelegd, een groot graf tezamen met zoovele anderen, werd ik op mijn beurt naar de barak overgebracht waarheen ik anderen had gedragen. Ik was echter slechts licht gewond, aan mijn hoofd en mijn schouders, door stukken steen. Mijn langdurige toestand van bewusteloosheid werd voornamelijk toegeschreven aan oververmoeidheid.

Den volgenden dag was ik reeds in staat met een groep lichtgewonden naar het Escuriaal te gaan. Wij vertrokken in vier groote open vrachtauto's. Wij zaten stil voor ons uit te staren, met onze ruggen tegen de zijkanten, uitgeput, verdrietig. Langzaam reden wij langs de pas gedolven, massale graven, en meer dan een tastte onwillekeurig naar zijn verbonden hoofd, arm of been, en bedacht dat zijn lichte wond een doodelijke wond had kunnen zijn. De Duitschers begonnen droefgeestige soldatenliederen te zingen.

Na een uur rijdens in het stralende zonnelicht, en buiten de ergst verwoeste zone, begon onze treurige stemming te wijken. De Franschen maakten grappen, de Engelschen zongen vroolijke versjes en werden door de Duitschers bespot omdat zij valsch zongen. Een Andaluziër, wien het hoofdverband als een tulband op zijn fijnen, donkeren Moorschen kop zat, begon in onzen auto te dansen, en de andere Spanjaarden begeleidden hem met rhythmisch handgeklap en opwindende uitroepen.

Wij vormden een vreemden stoet. Vier groote vrachtauto's met jonge kerels in vuile, verscheurde uniformen, met hoofd-, arm- en beenverbanden. Sommigen lagen languit, met hun hoofd in den schoot van hun buurman en soesden vermoeid. Anderen zaten of stonden, en zongen en riepen, en vergaten de verschrikkingen van de vorige dagen. Een Duitscher die naast mij zat, een gewezen beroepsofficier, zei: ‘na een militaire begrafenis keert de troep met vroolijke marschmuziek naar de kazerne terug.’

Hij had een ongewoon gezicht voor een Duitscher. Smal, beenig. Hij was tenger gebouwd. Kleine voeten en fijne handen. Ik had gehoord dat hij tot den Pruisischen adel behoorde. Hij liet zich echter Lenz noemen. De Duitschers, zelfs de communisten, behandelden hem met bijzondere onderscheiding en zagen in hem hun meerdere, hun chef. Hij zelf was eenvoudig en hartelijk tegen ieder, kameraadschappelijk ondanks zijn hoogeren rang en ondanks het feit dat hij veel ouder was.

Toen de zon hoog aan den hemel stond, stopten wij in een klein dorpje, een stil, verlaten plaatsje, en gingen slapen in de schaduw van de grauwe, leemen huizen.

Tegen den avond kwamen wij bij het Escuriaal. In een rotsachtige, kale, eenzame streek ligt het massale bouwwerk dat Philips II uit dankbaarheid voor een gewonnen veldslag heeft laten oprichten. Als een groot vierkant grauw granieten blok rijst dat grimmige bouwwerk aan den voet van een kalen heuvel op, tegenover een troostelooze vlakte. Een monsterachtig groot gebouw, klooster, hoogeschool, kerk, paleis, bibliotheek en pantheon van koningen, koninginnen, prinsen en prinsessen.

Wij werden in het klooster ondergebracht, met andere lichtgewonden. Lenz en ik kregen samen een kamer, die uitzag op een groot binnenplein, omgeven door een gaanderij. Enkele groepjes soldaten liepen rustig heen en weer. De ondergaande zon gaf een roodbruinen tint aan de steenen en belichtte de kleurige fresco's aan de wanden van de gaanderij tegenover ons.

Lenz kende het Escuriaal. Hij had het vroeger bezocht. ‘Na den oorlog, toen ik als ontwricht mensch over de wereld zwierf, op zoek naar nieuwe idealen, een nieuwe levenstaak, een nieuwe liefde voor het leven en de menschheid. Ik was een van de duizenden die het helsche bestaan van vier jaren lang aan het front niet konden vergeten, en verbitterd en wanhopig zichzelf en anderen ontvluchtten. Toen kwam ik in Spanje. In Spanje hervond ik mezelf.’

- ?

- In Spanje vond ik alle menschelijke en maatschappelijke problemen vereenvoudigd en verscherpt. Honger, ellende, verdrukking en eeuwigheidsbesef. Hier stierven menschen van honger en hier vochten de menschen om het behoud van hun ziel. Zooals ik. Toen heb ik mijn nieuwe levenstaak gevonden.

- ?

- Zie je daar rechts in de hoogte die kale rots? Halverwege is een holte, een soort nis. De ‘zetel van Philips II’ noemt men ze hier. Men zegt dat Philips van daaruit neerkeek op het bouwen van dit kolossaal gewrocht. Ik ben in den namiddag daar naar toe geklommen. De ondergaande zon zette dit geheele bouwwerk in een rossen gloed, en maakte er een stralend, maar ijl droombeeld van in deze dorre woestenij. Toen heb ik Philips en mezelf begrepen.

- ?

- Alleen God en de mensch zijn eeuwig. Al het andere is nietig, vergankelijk, een hersenschim. De rijken komen en gaan, culturen volgen elkaar op, bouwwerken verrijzen en storten ineen, stelsels worden uitgedacht en worden vergeten. Alleen God en de mensch blijven.

- ?

- Wij staan tegenover God. En wij staan tegenover elkaar. Dat is onze tragiek. Wij moeten ons met elkaar verzoenen. Wij moeten beseffen dat wij broeders zijn, verantwoordelijk voor elkaar. En wij zijn van Gods geslacht.

- ?

- Weet je wat in het Engelsch verzoening is? Atonement. Eenwording. Dat heb ik plotseling daarboven beseft. Ik ben daarboven, in dien zetel van Philips, een ander mensch geworden. Philips heeft alleen de nietigheid van het leven gezien en de majesteit Gods. Wij moeten ook de majesteit van den mensch zien. Wij zijn voor ieder leven rondom ons verantwoordelijk.

- ?

- Toen ben ik een paar jaar gaan studeeren. Ik heb opnieuw gereisd, maar anders dan vroeger. Ik heb de menschen en de maatschappelijke toestanden bestudeerd, en ben tot een zeer eenvoudige conclusie gekomen.

- ?

- De levensleer van Christus. Het Evangelie. Het oorspronkelijke Christendom. Eerbied voor den naaste. Eerbied voor zijn ziel, zijn wezen. Dat houdt alles in. En God, het Eeuwige, in het centrum. Toen ben ik naar Duitschland teruggegaan. In 1928.

De zon was ondergegaan. Tegenover ons, in de gaanderij, zat een groep soldaten, rondom een Spanjaard die op de guitaar speelde en zong. Sombere, klagende verzen meest, liederen van gevangenen, van treurende zeemansweduwen, van zwervende kinderen. Soms neuriede de heele groep mee, en de geluiden weerkaatsten in de diepe gaanderijen.

Lenz zat in de vensterbank. Hij scheen me vergeten te hebben.

- Men noemt me een communist. Ik heb weinig gemeen met de doctrinaire, Marxistische communisten. Ik ben eenvoudig een Christen. Een Evangelisch Christen.

Men heeft me gezegd dat u voor de rechtbank erkende een communist te zijn.

- Ja, dat is zoo. Eind 1933. Letterlijk heb ik gezegd: ‘Ich bin ein evangelischer Communist.’ Toen kreeg ik een paar jaar concentratiekamp. Tot begin 1936. In Juli ben ik hier gekomen, onmiddellijk na den opstand.

- Is gewapend verzet voor u dan geen probleem?

Beneden zong een hooge jongensstem een copla van een blinde. ‘Dat ik niet zien kan, kan me niet deeren, want je beeltenis draag ik in mij.’ Er volgden andere copla's. Lenz bleef luisteren en gaf geen antwoord. Na een poosje zei hij:

- Eigenlijk geloof ik niet in het nut van gewapend verzet. Diep in mijn hart ben ik overtuigd dat het beter was geweest geen verzet te bieden. Toen ik echter zag dat men tot weerstand besloten was, heb ik mijn hulp aangeboden. Maar deze weg leidt niet tot verbetering. Het schaadt de menschen in hun ziel.

- Maar....

- Waarom ik het toch doe? Omdat ik geloof dat als Franco wint, de wereldoorlog onvermijdelijk is. Het Duitschland van Hitler zal niet rusten voor Frankrijk vernietigd is, en een aanval van de Spaansche grenzen uit zal moeilijk te weerstaan zijn. Ik weet wat een wereldoorlog is, en daarom....

- Offert u zelfs uw geweten?

Ik voelde mij tot dezen man aangetrokken, zooals ik mij nooit tevoren tot iemand had aangetrokken gevoeld. Behalve dan Concha. En ik begreep dat ik met hem over Concha en al het andere zou kunnen spreken.

Het was nu geheel stil geworden. Van achter die hooge kale rots verrees een smalle strook van de maan. De hemel was strak blauw, en groote fonkelende sterren, zooals ik ze zelden in Holland had gezien, straalden op de rotswanden, de gaanderij, de daken en in het klaterende fonteintje.

Wij zaten op de vensterbank. Lenz luisterde. Op het binnenplein liep een oude man stil heen en weer. Af en toe bleef hij staan, en hij sloeg een kruis, met langzame, plechtstatige gebaren.

- Wie is die man?

- Dat zal een Augustijnermonnik zijn. Er zijn er hier nog verscheidenen, en zij zijn nu veilig. Zij hebben de zorg voor de bibliotheek en de kerksieraden. Vraag hem morgen je het gebouw te laten zien. Ga nu slapen.... en vergeet enkele dingen die ik je heb gezegd.

Den volgenden morgen meldde ik mij bij den commandant en vroeg verlof het geheele Escuriaal te bezoeken. Mij werd als gids een van de Augustijnermonniken meegegeven, een vriendelijk, oud man, met het voorkomen van een geleerde.

Uren hebben wij in het ontzaglijke gebouwencomplex rondgedwaald. De Augustijnermonnik vertelde mij dat het geheel opgetrokken was uit het graniet van het Guadarramagebergte. De uiterlijke aanblik is grandioos, maar somber en koud. De hoofdgevel drukt neer door zijn monumentaal karakter. Reusachtige blokken graniet, massieve vierkante torens. Een indrukwekkend beeld van Sint Laurens, waarvan vooral het wit marmeren gelaat en de handen treffen.

De hoofdkerk rijst hoog uit boven de gebouwengroep. Op hooge zuilen staan voor den ingang de standbeelden van zes koningen, met bronzen kronen en scepters. Een bronzen hek sluit den toegang tot de wijde, ruime kerk af. De gewelven rusten op zware zuilen. Rondom muurschilderingen en tientallen altaren.

De Augustijnermonnik somde me de kostbaarheden op die opgeborgen waren. Schilderijen van klassieke meesters, gouden en zilveren kerksieraden, kunstige weefsels. Hij maakte me opmerkzaam op prachtige altaarstukken, op beeldhouwwerken en bronzen ornamentaties. De kerk lag daar echter eenzaam en van luister ontbloot. Het leven was er uit geweken. Van de kerk gingen wij naar de bibliotheek, waar een schat van middeleeuwsche handschriften, vele met miniaturen versierd, en tal van wiegedrukken liggen opgeborgen. De monnik liet mij heel oude boekwerken zien met den titel op den vergulden snee, oude missalen en een prachtig geïllustreerd gebedenboek dat aan Karel V had toebehoord. Hij wees mij een groote, leege glazen kast en zei dat daar vroeger het zoogenaamde Gouden Handschrift in ten toon werd gesteld, een met gouden letters geschreven Evangelie, dat herkomstig zou zijn van een Duitschen keizer uit de tiende eeuw.

- Waar is dat handschrift nu?

- Opgeborgen in de kelders. Alles wat u hier nog ziet wordt geleidelijk ingepakt en of verzonden naar Barcelona of opgeborgen in de onderaardsche gewelven.

- Is men dan bang dat zelfs het Escuriaal zal worden gebombardeerd?

- Het gerucht is verbreid dat hier in de kelders werkplaatsen voor explosieve stoffen zijn ingericht. Het gevaar voor een bombardement is dus niet denkbeeldig.

Ook in het koninklijk paleis, dat rijk was aan oude meesters, waren de meeste schilderijen en tapisserieën van de wanden genomen, en de kostbare tapijten en bibelots waren ingepakt. Tenslotte kwamen wij in het sobere, bijna armoedige vertrek van Philips II, met een schilderij van Jeroen Bosch 'De zeven Doodzonden' en een klein raampje dat uitzag op de kerk, zoodat de zieke koning de Mis kon volgen.

- Wilt u het pantheon zien?

- Ik heb daarvan gehoord. Wat is dat eigenlijk, pater?

- Een doodenstad. Reeksen van zalen met kisten voor prinsen en prinsessen van den bloede, en een afzonderlijke zaal voor de koningen en koninginnen.

Wij daalden een trap af en gingen door een marmeren deur met bronzen versieringen. Wij daalden nog verder, langs een gekleurd marmeren trap, en kwamen in een achtkantige ruimte, van marmer, jaspis en porfier, versierd met bronzen ornamenten. Tegenover den ingang stond een altaar, met een bronzen Christusbeeld. De andere zes wanden van het vertrek waren bedekt met zwart marmeren kisten, die in nissen stonden. Op elk van de kisten stond een naam, de naam van den koning of de koningin die zij bevatten. Ik zag vier Karels, vier Philipsen, eenige Ferdinands, een Alfons en namen van koninginnen. Zes en twintig kisten telde ik. Terwijl ik mijn blik liet gaan over marmeren graftomben en de namen las, viel mijn oog op de onderste kist links van den ingang, waarop geen naam stond.

- Deze laatste kist is bestemd voor den laatsten koning, Alfons XIII, zei de Augustijnermonnik.

De stem klonk ernstig en plechtig. De laatste is voor den laatsten koning. Drie en een halve eeuw geleden, was dit indrukwekkende koningsgraf met somberen, antieken pracht gebouwd. Geslacht na geslacht had hier zijn koning en koningin bijgezet. De wereldbeheerschers Karel de Vijfde en Philips de Tweede waren hier geëindigd en lagen daar, tot stof vergaan, in die donkere nis, en sedert dien, waren meer dan twintig koningen en koninginnen gevolgd.... en daar, links van den ingang, dicht bij den grond, wachtte een kist voor dezen laatsten koning. Was dit koningsgraf met profetische visie gebouwd? Had Philips de Tweede, wiens raadselachtige figuur tot op heden de geesten bezighoudt en de hartstochten van de menschen wekt, het einde van de Spaansche monarchie voorzien? Had deze vorst, wiens rijk de wereldzeeën insloot, in een visioen aanschouwd hoe zijn land zou vervallen en tenslotte een gebied zou worden waarover vreemde mogendheden zouden twisten, met behulp van een gewekten broederoorlog?

De monnik stond gebogen voor het bronzen Christusbeeld. Hoe onwezenlijk was dit alles en hoe aangrijpend werkelijk! Een koningsgraf, een wachtende tombe voor een zwervenden koning, een biddende monnik en ikzelf, een vreemdeling, die met zijn Spaansche uniform de vreeselijke tragedie van het Spaansche volk symboliseerde.

Ik wachtte tot de monnik uit zijn overpeinzingen zou ontwaken en keek op naar de tombe van Philips II. Het was een ontroerende gedachte, tegenover de stoffelijke resten te staan van den man, die zijn stempel op een tijdperk en een land heeft gezet, en wiens wezen, wiens werkelijke zijn, den menschen nog steeds een raadsel is gebleven. Kreeg zijn figuur nu een nog geheimzinniger waas, als men het mysterie van dit leege koningsgraf bezag binnen de tragische gebeurtenissen van het Spanje van heden?

De monnik ging met langzame schreden, in gedachten verzonken, naar den uitgang. Toen hij de marmeren deur achter ons sloot, zei hij:

- Er is een oude Spaansche legende die zegt, dat koning Philips in een nachtelijk visioen den ondergang van de Spaansche onafhankelijkheid heeft aanschouwd.

- Waar berust deze legende op?

- Op een brief van den koning zelf. Wij hebben hier een brief, welke een afschrift zou zijn van een schrijven van koning Philips aan een non. De koning zou op het eind van zijn leven dien brief hebben geschreven aan een non, die jaren lang met de heilige Theresia had omgegaan en in haar orde groot gezag had. Ik weet niet, of de brief welken wij in onze bibliotheek hebben, werkelijk een afschrift is van een schrijven van den koning, dan wel of hij een verdichtsel is, uit een tijd toen die legende reeds verbreid was. Het zoogenaamde afschrift dat wij bezitten, is uit de zestiende eeuw. Dat staat vast, want het is voorzien van de handteekening van een monnik die in 1599, een jaar na koning Philips, is gestorven.

- Wat staat er in dien brief, pater?

- Koning Philips schrijft over zijn naderend einde en zijn bezorgdheid over zijn rijk. Hij wist, dat zijn opvolger een zwak man was. Dan zegt hij dat hij de toekomst van Spanje somber inziet, en zonder eenigen overgang vertelt hij, dat hij op een nacht, toen hij als kroonprins naar Engeland voer, op zee een aangrijpend visioen heeft gehad. Hij had plotseling het gevoel, alsof het schip opsteeg van de golven en het luchtruim inging. Het zweefde eerst over de Overzeesche Gebieden, en de koning zag, hoe het een na het ander door oorlogen en rampen verloren ging. Toen zweefde het schip over Engeland, dat naar alle zijden uitgroeide tot het de gansche wereld omvatte. Daarna zweefde het schip over de Nederlanden, die eerst geheel in een vuurgloed stonden en daaruit als een zelfstandig rijk verrezen. Vervolgens doemde Spanje aan den horizon op als een grauwe, verlaten steppe, waarop vreemde krijgsbenden rondzwierven. Terwijl het schip over deze troostelooze eenzaamheid zweefde, hoorde de koning een stem welke riep: ‘Zie boven u’. Hij zag omhoog en zag hoe een vurige straal over den hemel kronkelde, tot hij

uitschoot in een fonkelend licht. Dit licht doofde uit, en weer kronkelde de straal over den hemel tot hij opnieuw uitschoot in een vlammend licht, dat echter kleiner was dan het vorige. Dit herhaalde zich dertien maal. Telkens werd het licht echter kleiner en bleeker. Het laatste licht sloeg neer op de aarde, en toen werd Spanje's bodem stukgescheurd. Op ieder stuk stelden zich vreemde krijgsbenden op.... De koning schrijft aan de non, dat hij dit visioen nog drie malen daarna heeft gehad. De eerste maal in den nacht dat zijn vader, keizer Karel, is gestorven, de tweede maal kort na het uitvaren van de Onoverwinnelijke Vloot en de laatste maal den nacht, voordat hij dien brief aan deze non schreef. Hij zegt echter dat hij in dien nacht op het schip zoozeer door dat visioen was getroffen, dat hij daarin een teeken Gods heeft gezien. In die vlammende lichten werd, zoo begreep hij, de koninklijke macht aangeduid. Dertien steeds zwakker wordende lichten waren dertien koningen. Daarna zou Spanje als zelfstandig rijk ondergaan. Om die reden zou koning Philips in het koningsgraf slechts zesentwintig kisten hebben laten plaatsen, voor dertien koningen en hun gemalinnen. Voor dezen laatsten koning en zijn gemalin is nog plaats overgebleven....

- Leeft deze legende nog voort, of liever, is deze geschiedenis bekend?

- Ik geloof het niet. Het heeft, vooral na den val van de monarchie, steeds een diepen indruk gemaakt op de bezoekers hier dat er nog een leege tombe op den koning wacht en een andere tombe op de koningin. Dit grijpt sommigen aan als een geheimzinnige vingerwijzing, anderen zien er een toevallige omstandigheid in.

Wij liepen door lange, ruime zalen met rijen kisten van prinsen en prinsessen van den bloede, en zagen ook graftomben van koninginnen die kinderloos gestorven waren. Overal dezelfde sobere cultus van den dood, een onwezenlijke schepping van een barokachtigen geest.

Hoeveel vrouwen en kinderen heeft Philips II hier ten grave

geleid? Vier echtgenooten en meer dan tien kinderen.... Welk een leven! En nadat hij zoovelen van hen die hem lief waren, hier had bijgezet, wachtte hij daarboven, in dat sobere, armoedige vertrek op het einde, en droeg hij gelaten zijn afschuwelijke ziekte.

Ik bleef staan voor de graftombe van Don Carlos, den zoon van Philips, den kroonprins, wiens dood eeuwenlang de gemoederen in beweging heeft gebracht. Op de tombe stond een raadselachtig opschrift in het Latijn, waarin van haat en liefde werd gesproken. De monnik was echter zoo diep in gedachten verzonken, dat ik hem niets durfde vragen omtrent den ongelukkigen prins. Wij liepen stil naast elkaar voort tot wij op een groot plein binnen het Escuriaal waren. Het was een vreemde gewaarwording weer in het volle zonlicht te staan, na deze wandeling door een doodenverblijf van koningen en prinsen. Groepjes herstellende soldaten liepen rond, of zaten in de schaduw. Wij liepen verscheidene binnenpleinen over, tot wij aan een groot terras kwamen, achter het Escuriaal gelegen, met een wijd uitzicht over een dorre vlakte. De oude monnik nam hier afscheid van me en noodigde me uit hem eens in de bibliotheek te komen bezoeken.

Op de borstwering van het uitgestrekte terras zaten een aantal officieren van de Internationale Brigade, allen lichtgewonden. Lenz zat te schaken met een Engelsch kapitein, een zoon van een vice-admiraal, naar men beweerde. Wij waren, als gewonden, betrekkelijk vrij in onze bewegingen, dus stelde ik Lenz, den kapitein en een Ierschen dichter, Kilkenny, voor, in den namiddag naar boven te klimmen, naar den ‘Zetel van Philips’.

De Iersche dichter was bezig de Spaansche copla's te vertalen die den vorigen avond waren gezongen, en hij was zoo vervuld van deze simpele, dramatische volkspoëzie, dat hij onmiddellijk begon met mij een aantal van zijn eigen copla's te declameeren. Als goed Ier beweerde hij af te stammen van de Iersche koningen. Hij was een Iersch nationalist, maar hinderde niemand met zijn vurige, chauvinistische betoogen, omdat hij een goed kameraad en een genereuze natuur was.

Lenz, de hoogste in rang, vroeg voor ons verlof om de tegenover het Escuriaal gelegen rots te beklimmen. Wij hadden daarvoor een bijzondere machtiging noodig, omdat wij binnen het frontgebied waren.

Van boven, hoog van de kale rotsen gezien, ligt het Escuriaal als een droombeeld, een hersenschim, een visioen in de eenzame woestenij.

Zijn ontzaglijke omvang maakt het niet werkelijk. Integendeel. Het maakt het onwaarschijnlijk, denkbeeldig. Overal rondom is de dorre eenzaamheid. Rechts is een uitgestrekte vlakte met groote steenblokken, begrensd door een strook dennenbosch. Links ligt het plaatsje El Escorial, met een lange, rechte straat en een klein vriendelijk pleintje. Verder beneden, aan den voet van den heuvel, die het plaatsje in twee gedeelten verdeelt, ligt een klein park, waarlangs de spoorlijn loopt. Binnen dit kader strekt zich het logge vierkant van koning Philips' schepping uit, vier groote blokken, het ‘colegio’, het klooster, het paleis en de kerk. Hoog rijzen de beide torens van de kerk omhoog, en daartusschen een koepel met een pyramide, bekroond door een reusachtigen bol, die volgens Lenz meer dan vijftienhonderd kilo woog. Monumentaal en indrukwekkend was het geheel, maar zoo strak en somber dat het levenloos en onwerkelijk werd.

Kilkenny, de Ier, had een gecompliceerde armwond gehad. Een granaatscherf had zijn pols geschampt en daarbij zijn horloge uiteengeslagen, zoodat het versplinterde glas en uurwerk in zijn arm was gedrongen. Hij was reeds zes weken in het Escuriaal en had daar eindelooze wandelingen gemaakt. Hij had zesentachtig trappen, meer dan vijfentwintighonderd vensters, twaalfhonderd deuren en zestien binnenplaatsen geteld. ‘En toch geloof ik niet, dat het bestaat.’

- ?

- Neen. Het Escuriaal is een nachtmerrie, het visioen van een bezetene. Het kan verdwijnen als een kind hier vroolijk lacht. Het kan onmiddellijk vervagen als een jonge, mooie vrouw

haar hand op de muren legt. Ook in Ierland hebben wij zulke ontzaglijke bouwwerken, maar zij verdampen met de ochtendnevels. Het Escuriaal is een droombeeld dat vastgehouden wordt door een machtig tooverwoord. Het wacht tot een zuivere, argelooze ziel den ban verbreekt, of tot degene die het door een machtige tooverformule uit de rotsen heeft opgeroepen, het weer door een tooverwoord zal doen verdwijnen.

- Kilkenny, je bent een fantast, als alle Ieren!

- Wij Ieren zijn geen fantasten. Wij zijn realisten. Alleen.... onze werkelijkheid is grooter, ruimer, levendiger dan de nuchtere Engelsche werkelijkheid. Er is ook een psychische werkelijkheid, 'the reality of fiction'. Een droombeeld is werkelijk, zoolang je er in gelooft. Men gelooft in het bestaan van het Escuriaal, maar het bestaat slechts in de verbeelding.

- De operatiezaal daar is griezelig werkelijk, zei de kapitein, die granaatsplinters in zijn arm had gehad.

- Ralph, jij bent *maar* een Engelschman. Jij kunt dit niet begrijpen.... Dit gewrocht daar beneden is een fictie. Het is de hersenschim van een man, die de leegte rondom zich vreesde. Hij heeft die leegte niet met levende menschen kunnen vullen. Hij leefde temidden van dooden in deze troostelooze eenzaamheid. Toen heeft hij dezen monsterstolp over zichzelf en zijn dooden gezet.

- En toen hij zelf stierf?....

- Hij is niet dood. Waarachtig, hij is niet dood. Hij zwerft nog in en om het Escuriaal en wacht.

- Wacht? Waarop?

- Tot de laatste koning in de laatste kist wordt bijgezet.

- Kilkenny, je bent dronken!

- Waarachtig niet. En ik meen, wat ik zeg. Philips wacht op den laatsten doode en dan zal hij den ban verbreken. Heb jullie gezien, hoeveel kisten er staan in het koningsgraf?

- Zesentwintig. Zes rijen van vier boven elkaar en nog twee boven den ingang.

- Juist. Daarover ben ik gaan nadenken. Van Karel V tot

Alfons XIII zijn dertien koningen. Ik ben overtuigd, dat Philips de toekomst heeft voorzien....

- Verklaar je nader.

- Philips heeft het einde van de Spaansche monarchie voorzien en wil met al zijn dooden samenblijven tot het einde. Hij wacht hier, *hier*, op het einde. Je voelt zijn aanwezigheid in het Escuriaal. Het Escuriaal, dat is hijzelf, het uitspansel van zijn geest, zijn psychische werkelijkheid.

- ?

- Ik heb al een paar maal een curieuzen droom gehad. Ik droomde dat Alfons XIII hier werd bijgezet. Een lange, plechtstatige stoet kwam naar het Escuriaal. Vier menschen droegen de kist. Franco, Hitler, Mussolini en een man, dien ik niet herkende. Die onbekende was niet in uniform zooals de anderen, en hij zag er uit als een Engelschman. Terzij liep Philips II, klein, bleek, blond, maar indrukwekkend voornaam. Op het plein voor de kerk zetten zij de kist neer. Franco zei: 'Wij begraven den koning.' Hitler en Mussolini zeiden: 'Wij begraven Spanje.' De onbekende zei: 'Wij begraven Europa.' Philips II trad toen naar voren en zei: 'Gij begraaft mij en uzelf.'

- Heb je dat gedroomd of fantaseer je dat?

- Ik heb dat een paar maal gedroomd. Maar wacht nog even. Toen namen zij de kist op. Philips ging vooraan. Zij gingen het geheele Escuriaal door, het 'colegio', het klooster, de kerk, de bibliotheek. En dit alles verdween achter hen als een nevel die optrok. Alleen de 'capilla mayor', de hoofdkapel, waaronder het koningsgraf ligt, en het paleis stonden nog. Toen ging de stoet naar het paleis en bleef staan in de kamer van Philips. Philips keek door het raampje naar de kerk, maar deze was verdwenen. Daarop daalden zij neer in het koningsgraf. Zij legden Alfons XIII in de tombe die op hem wachtte. Toen begon de bleeke verschijning van Philips te vervagen en plotseling was alles verdwenen. Waar het Escuriaal had gestaan, was nog slechts een eenzame, rotsachtige vlakte.

- In dien droom, of die fantasie van je, schuilt een diepe historische werkelijkheid, zei Lenz.

- Het is een droom, geen fantasie. Ik heb dien droom verscheidene malen gehad. Dit Escuriaal, met zijn onmenschelijke starheid in deze woestenij, zijn tweemaal dertien koninklijke graftomben en die wachtende kist voor Alfons den Dertienden, den laatsten koning van Spanje, is voor mij een obsessie geworden. Maar dat is nog niet alles.

- Vertel verder.

- Ik heb een beetje geholpen met het inpakken van schilderijen, bibelots, handschriften en boeken. Bij het inpakken van de schilderijen uit de kerk, kreeg ik een doek uit de zestiende eeuw in handen, getiteld 'La gloria de Felipe II'. Toen ik het uit zijn lijst had genomen, zag ik dat het aan den achterkant was beschreven.

- Wat stelde dat doek voor?

- Philips tusschen den hemel en de hel.

- Dat is van Greco.

- Ja, het is van Greco. Dat vergat ik te zeggen. Ik liet dien ouden monnik zien, dat er wat op dat doek stond geschreven. Wij konden niet ontcijferen wat er op stond. Toen heeft die pater het met een of andere vloeistof bestreken en daardoor werden de letters duidelijk leesbaar.

- En wat stond er op?

- Het is nogal raadselachtig. Letterlijk staat er in het Spaansch: 'Asi sera y en sus trece mantenerse ha fasta que se llenen las dos veces trece'. Dat is een woordspeling. Volgens dien ouden monnik moeten die woorden eigenhandig door koning Philips zijn neergeschreven, en zij beteekenen: 'Zoo zal het zijn en hij zal volharden tot de tweemaal dertien gevuld zullen zijn.' Er onder staat 'Yo, el Rey', 'ik, de koning'.

- En volgens jou beduidt dat?

- Het doek stelt Philips voor tusschen den hemel en de hel. Philips schrijft eigenhandig achterop, dat hij in dien toestand zal blijven, dat hij niet tot rust zal komen, *dat hij zal volharden*,

tot de tweemaal dertien kisten uit het koningsgraf zullen gevuld zijn. Hij heeft dus een taak, die ver uitgaat over zijn eigen graf, en hij heeft die taak beseft en de toekomst voorzien.

- Kil, dat is occultistische onzin, zei de Engelsche kapitein.

- Ralph, jij bent een nuchtere Engelschman. Als je een half jaar in Ierland had gewoond, zou je meer eerbied voor de onzienlijke krachten in de wereld hebben.

- Ga door.

- Ik geloof, dat men de toekomst kan voorzien, onder bepaalde omstandigheden, en ik geloof in de persoonlijke onsterfelijkheid. Ik geloof ook dat men na zijn dood in betrekking tot de aarde *kan* blijven.

- Je gelooft in een massa dingen.

- Een man als Philips II reikt ver uit boven de gewone maat der menschen. Hij is een zeer bijzonder mensch geweest, dat blijkt uit zooveel dingen. Nu ben ik overtuigd, dat hij in de toekomst heeft geschouwd en met zijn kennis van de komende dingen dit doodenpaleis heeft ontworpen. *En hij wacht op het einde.* Dit einde is nabij.

- Kil, in hemelsnaam geen eschatologische beschouwingen. Wij hebben aan de 'Openbaringen' van Johannes genoeg.

- Ik fantaseer niet. Laat je gedachten gaan. Franco wint den oorlog....!

Ralph sprong woedend op.

- Je bent gek. You are quite mad. Dat zeg je nà Guadalajara en Brunete!

- Dat zeg ik nà Guadalajara en Brunete. De republikeinen zullen nooit opgewassen zijn tegen Franco, want deze heeft machtige bondgenooten, en de internationale situatie is hem gunstig.

- En de regeering?

- De regeering krijgt onvoldoende hulp uit het buitenland, en de achterhoede is niet eendrachtig genoeg.

- En wat heeft dat met het Escuriaal en Philips II te maken?

- Meer dan je denkt. Ik ben overtuigd, dat Philips de toe-

komst heeft voorzien. Met den laatsten koning zou het met Spanje gedaan zijn. Ik mag zooveel politiek inzicht van je verwachten, dat je beseft, dat Hitler en Mussolini Franco niet helpen 'pour ses beaux yeux', en evenmin om dien zoogenaamden heiligen oorlog te steunen. Zij hebben hun eigen doeleinden. Na de overwinning zal Franco de gevangene van de as Rome - Berlijn zijn. Spanje is dan een operatiebasis voor Duitschland en Italië voor hun eigen politiek. In wezen zal het dan gedaan zijn met Spanje's zelfstandig bestaan.

- En verder?

- Dit is het wezenlijke punt. De dood van Alfons XIII zal dan definitief en symbolisch een historische periode afsluiten. Dan is de taak van Philips II geëindigd. Dan zal hij niet langer tusschen den hemel en de hel, dat is op aarde, zwerven. De man, die van Spanje uit over een wereldimperium heeft geregeerd, zal zien dat Spanje's laatste koning door vreemde overheerschers in zijn graf wordt gelegd. Deze vreeselijke historische waarheid is in dit granieten gewrocht aanschouwelijk gemaakt en je behoeft geen Ier en geen dichter te zijn, om dat te zien.

Wij zaten met zijn vieren naast elkaar, en keken neer op het Escuriaal dat door de ondergaande zon in een rooden gloed werd gehuld. Wij dachten aan onze kameraden, die in het geloof in de vrijheid voor Spanje waren gevallen, en wij vreesden dat 'Kil' in wezen de waarheid had gesproken. Al het andere mocht dichterlijke verbeelding of lyrische inkleeding zijn geweest, maar het was duidelijk, dat de toekomst van Spanje donker was.

Wij klommen naar beneden en gingen in het dorp naar een half onder den beganen grond gelegen wijnhuisje. Reusachtig groote tonnen stonden naast en boven elkaar, allen met kranen, en daarboven de namen van de wijnen, met de prijzen. Wel was de voorraad niet zoo ruim voorzien als vroeger, volgens den waard, maar wij konden nog een vrije keus maken uit kostelijke landwijnen, die minder kostten dan bier in Holland.

Wij zaten op kleine tonnen, rondom een blank geschuurde tafel, en aten brood met worst en dronken wijn. Ralph en Lenz

spraken over den wereldoorlog. Zooals zoo vaak reeds in Spanje, zag ik hier de tegenstanders uit den wereldoorlog broederlijk naast elkaar zitten. En welk een innerlijk voornaam soort menschen! Hoe weinig wist men buiten Spanje eigenlijk van wat hier gebeurde! Ik had in Madrid op het persbureau, rechtsche Engelsche kranten in handen gehad, waarin van de buitenlandsche vrijwilligers gesproken werd als van 'gunmen', 'the lowest dregs of the unemployed', gangsters en uitvaagsel. Er waren inderdaad heel wat treurige dingen gebeurd en er waren ongewenschte elementen binnengedrongen, maar welk een voorname figuren had ik leeren kennen! En nu zaten hier naast elkaar een 'wellborn Englishman', die als officier den wereldoorlog had meegemaakt en sedert dien belangrijke werken als ingenieur had uitgevoerd, en een Pruisisch adellijk officier, die zich in een concentratiekamp had laten opsluiten, omdat hij de moreele consequenties van het Evangelie aanvaardde.

Soms had ik het gevoel plotseling veel ouder te zijn geworden. Volwassen te zijn geworden. Het was nauwelijks een jaar geleden, dat ik, als een blaag eigenlijk nog, Concha had leeren kennen en me tegenover oudere menschen als halfwassen, onvolgroeid, had gevoeld. Wat was er in dat jaar gebeurd! En nu, na zoovele malen reeds de nabijheid van den dood te hebben gevoeld, en.... ja, over het graf heen te hebben gezien, zat ik hier, in het dorpje El Escorial, na pas weer den dood te hebben zien wenken, met deze mannen, van wie twee innerlijk gerijpte, zelfstandige menschen waren, die mij als gelijke, als kameraad beschouwden.

Vreemd, diep-in bleef in mij dat innerlijk rustig stemmende gevoel van door krachten buiten mij voortgeschoven te worden. Ik handelde eigenlijk niet uit eigen beweging, en mijn richting bepaalde ik niet zelf. Dit leidde ergens heen, ik werd ergens heen geleid, ik had een bestemming die ik zelf niet kende, niet kon gissen. Had ik, bij het grootste, onmiddellijkste gevaar, in de grootste angst, ooit werkelijk in den dood geloofd? Bleef niet steeds diep in mijn hart het bewustzijn dichter naar iets toe bewogen te worden?

- Lenz, hebt u ooit uw leven werkelijk in gevaar gevoeld?

- Wat bedoel je precies?

- Ik heb dat aan meer ‘vieux-combattants’ gevraagd. Ik bedoel of ook anderen, ondanks onmiddellijk groot gevaar, toch niet in de werkelijkheid van den dood gelooven.

- Ik begrijp je, geloof ik, niet goed.

- Ik bedoel of u het ooit mogelijk hebt geacht zelf gedood te worden.

Lenz wachtte even, alsof hij Ralph gelegenheid wilde geven te antwoorden. Ralph maakte een beweging met zijn hand, als om te zeggen: ‘eigenlijk niet’. Lenz zei:

- Ik geloof, dat diep in zijn hart niemand in zijn eigen dood gelooft. De dood, de eigen dood, is een onwaarschijnlijkheid voor een mensch.

- Hoe leefde men eigenlijk aan het front, vier jaren lang?

- Zooals mijnwerkers, duikers, vliegers leven. Het gevaar was een wezenlijk element van het bestaan geworden. Men gewendde daaraan. Men pastte zich aan. Maar ieder afzonderlijk bleef aan het einde van het gevaar voor hemzelf gelooven. Alleen als je een moreele ‘breakdown’ krijgt, ga je je eigen dood mogelijk, waarschijnlijk achten.

- En al die dooden rondom je?

- Het voortdurend verlies van kameraden drukt neer. Het breekt je geestkracht. Vooral als het nut van het verlies van al die levens niet meer duidelijk is. Wij hadden van 1915 af het gevoel de levens zinloos te verspillen.

- Dit wordt ook hier reeds gezegd.

- Laten wij dat nu laten rusten.

- De dood van anderen overtuigt dus niet?

- Neen. Ik geloof, dat iedereen zichzelf als een uitzondering op een algemeenen regel beschouwt.

- Er zijn psychologen die van dat gevoel uit het geloof in de persoonlijke onsterfelijkheid verklaren.

- Ik geloof niet in den dood, niet in het definitieve einde van de persoonlijkheid, zei ‘Kil’.

- Wat je daar straks zei over Philips, over zijn rondzwerven hier, bedoelde je dat letterlijk of figuurlijk?

- Zoowel het een als het ander. Ik geloof werkelijk in het persoonlijk voortbestaan, en ik geloof dat de afgestorvenen in contact met het aardsche leven kunnen blijven.

- Waar baseer je dat geloof op?

- Op de algemeene menschelijke ervaring. Dat is niet alleen inbeelding van naieve, vreesachtige menschen. De moderne psychologie staat daar al veel minder sceptisch tegenover dan de psychologie van de vorige eeuw. De parapsychologie heeft treffende gevallen vastgesteld.

- Je gelooft dus in persoonlijke, bewuste, handelende geesten?

- Daarin heeft de menschheid altijd geloofd, en zij heeft daar overtuigende redenen voor gehad.

- Je acht het dus mogelijk dat Philips hier persoonlijk, bewust, rondzwerft?

- Ja.

- Het is voor mij een probleem. Ik ben op het oogenblik in een, eigenlijk verbijsterende, aangelegenheid van dien aard betrokken.

- Wat dan?

- Ik heb een paar maal een lijfelijke verschijning gezien, en anderen hebben diezelfde ervaring gehad.

- In Ierland zeggen wij: ‘Ieder ziet minstens eenmaal in zijn leven een spook.’

Lenz zei:

- In het concentratiekamp heb ik een aangrijpende geschiedenis meegemaakt. In de afdeeling waar ik was bevond zich ook een katholiek priester. Een oud man al. Een innerlijk beschaafd en vroom man. Hij werd bijzonder ruw behandeld, en men liet hem allerlei min en vuil werk doen. Hij gehoorzaamde, stil, bescheiden, zonder protest. Boven zijn krib hing een crucifix. Een van de bewakers nam het weg en hing er een portret van Hitler voor in de plaats. De priester maakte van twee houtjes een ander crucifix, en hing dat boven het portret

van Hitler. Men ranselde hem gruwelijk af, en men nam het crucifix weg. Hij maakte een ander. Dat ging zoo door tot hij zoo mishandeld was, dat hij nauwelijks meer op zijn beenen kon staan. Maar hij maakte weer een nieuw crucifix. Op een avond haalde men hem weer weg en hij kwam niet terug. Den volgenden morgen vroeg werd hij begraven. Zijn laatste crucifix, twee simpele takjes kruisgewijs op elkaar bevestigd, was boven zijn krib blijven hangen. 's Avonds, bij de ronde, wilde een bewaker het wegnemen. Verscheidenen van ons zagen toen plotseling dien priester lijfelijk voor zijn krib staan. Ook de bewaker zag dat. *Hij durfde niet verder gaan.* Dat crucifix is daar blijven hangen. Niemand heeft het weg durven nemen. Toen ik twee maanden later ontslagen werd, hing het er nog. Ik heb geen verklaring voor dit geval. Het heeft ons allen heel erg aangegrepen.

- Dat is een geval van collectieve verbeelding, zei Ralph.

- Misschien wel. Ik weet het niet. Ik vertel het geval zooals ik het heb meegemaakt.

Het was donker geworden. Wij wandelden door de lange, rechte dorpsstraat terug naar het Escuriaal. De menschen, inwoners van het plaatsje en vluchtelingen uit den omtrek, zaten stil aan weerszijden voor de huizen, op straat. Sommigen groetten ons, anderen zaten zwijgend, als verstard, voor zich uit te staren. Groepjes vluchtelingen lagen op matrassen, met hun poovere, inderhaast meegenomen bezittingen om zich heen. Kinderen liepen stoeiend rond.

Op het ruime plein voor het Escuriaal verdrongen zich de soldaten om een aantal vrachtauto's waarin hun herstelde kameraden vertrokken. Andere vrachtauto's met licht gewonden reden het plein op. Geroep, gejuich, geschreeuw, gekerm. Van de binnenpleinen drong muziek en zang door. Breede strijklichten gingen over den donkerblauwen hemel en over de zwarte rotsen. Somber en zwaar verrees het Escuriaal boven alle geluiden en gewirwar van menschen en auto's uit. Boven de deur van den hoofdingang zag men het wit marmeren gelaat en de

handen van het indrukwekkende beeld van den heiligen Laurens tegen den donkeren achtergrond der granietblokken afsteken.

- Kilkenny heeft het prachtig gezegd, zei Lenz. ‘Het Escuriaal is het uitspansel van den geest van Philips II’. Hij is de eenige werkelijkheid hier. Al het andere is een spel van schaduwen.

Hoofdstuk X.
Tarragona, de residentie van Pilatus.

Het Escuriaal was de schijnbare stilstand van de eeuwigheid, volgens Kilkenny. De tijdelijke bewustwording van het niets. De conscientie van de woestijn. De droom van een monarch die zijn wereldrijk heeft overzien, gezeten op een graf. Eeuwigheidsgedachte. Ontgoocheling, omdat ‘wij uit de duisternis komen en tot de duisternis weerkeeren’.

Wij voelden ons in het Escuriaal onttrokken aan het werkelijke bestaan, en beleefden onze droomen.

Morgen aan morgen zat ik in de kloosterbibliotheek, met pater Agustín, den ouden monnik. Wij zaten tegenover elkaar, aan een groote, eikenhouten tafel, en pakten handschriften en wiegedrukken in. De oude monnik vertelde van zijn lange kloosterleven. ‘Mijn leven is omgrensd door het Escuriaal. Ik ben hier als kind gekomen. Het Escuriaal is mijn wereld. Maar het leven is te kort om het te leeren kennen. De bibliotheek alleen kan al vele menschenlevens vullen.’

- Waarmee hebt u zich voornamelijk bezig gehouden?

- Met onze Moorsche en Joodsche dichters. Een weinig ontgonnen gebied.

De oude monnik steunde zijn fijnen, ascetischen kop op zijn beenige handen, en vertelde me van de middeleeuwsche Arabische en Hebreeuwsche dichters, wijsgeeren en mystici van Spanje. Morgen aan morgen zat ik tegenover hem. Ik pakte oude handschriften en boeken in, en luisterde naar de uiteenzettingen van wijsgeerige stelsels, van mystieke ervaringen en

van lyrische ontboezemingen. Ik werd vertrouwd met de welluidende namen van die Hebreeuwsche en Arabische schrijvers, en hun innerlijke en uiterlijke wereld rees voor mij op in die stille, verlaten bibliotheek. Een deel van het levenswerk van pater Agustín was geweest een critische uitgave met vertalingen voor te bereiden van een paar middeleeuwsche verzamelingen van Joodsche en Moorsche dichtkunst, welke hij in de bibliotheek had gevonden.

's Middags kwamen Lenz, Ralph, Kennedy en ik bij elkaar op het groote terras, achter het Escuriaal. Daar schermden en tennisten wij. Wij hadden allen armwonden, en moesten veel gymnastische oefeningen maken om onze spieren weer lenig en buigzaam te krijgen.

Lenz was een geestdriftig schermer. 's Avonds kon hij vurige betoogen houden over de aesthetiek van de schermkunst, en over de eigenschappen van geest en lichaam welke zij aankweekte.

Het zien schermen van Lenz en Ralph was een dichterlijk schouwspel, op het wijde terras van het Escuriaal, tegen de rotsachtige vlakte, bij het eentonig geluid van het klaterende fonteintje.

's Avonds zaten wij meestal op een binnenplein, met een gaanderij, een Dorisch tempeltje en de standbeelden van de vier Evangelisten, naar wie het pleintje genoemd werd.

Daar zaten wij, gevieren, terwijl de vormen van het Escuriaal in de duisternis vervaagden, en de Evangelisten uit hun nissen naar voren schenen te treden. Ralph was zwijgzaam. Hij sprak in korte zinnen, precies, zakelijk, nuchter. Kilkenny was een droomer. Hij vertelde van zijn leven onder de Iersche visschers bij wie hij de oude taal had geleerd. In kleine, eenzame dorpen had hij de oude zeemansballaden geleerd, van schepen die vergingen, van visschers die niet weerkeerden, van stormen die tegen de rotswanden sloegen, van spookschepen die dwars door andere schepen heenzeilden, van verschijningen van visschers die hun eigen dood kwamen aanzeggen aan hun vrouw of moeder.

Lenz was een apostolische natuur. Hij geloofde in zijn taak, in zijn roeping om de menschheid te dienen. Op dat stille, vreedzame pleintje, naast de donkere muren van het Escuriaal en de luisterende Evangelisten, begonnen ook wij te gelooven in de hervorming van de menschen en van de samenleving, waaraan Lenz wilde arbeiden.

Bijna een maand duurde dit idyllische bestaan. Toen gingen wij weer uiteen. Ralph en Kilkenny naar het front, Lenz naar den generalen staf, en ik naar den transportdienst van de Cultureele Commissie. Een hernieuwd medisch onderzoek had vastgesteld dat mijn rechterarm mij voor geruimen tijd, zoo niet voor goed, ongeschikt maakte, zelfs voor den Roode Kruisdienst. Ik bood dus mijn diensten weer aan bij de Alianza.

Het Escuriaal was een voortdurend bedreigd punt. De kostbaarste kunstschatten werden dus naar Madrid gebracht, om vandaar naar Valencia en Barcelona te worden vervoerd.

Het werden urenlange nachtelijke tochten. De afstand van het Escuriaal naar Madrid is nauwelijks vijftig kilometer, maar wij moesten zeer voorzichtig, soms stapvoets, rijden om alle ruwe schokken te voorkomen. Wij vervoerden bronzen beelden, kerksieraden, schilderijen, handschriften, kostbare crucifixen en porceleinen vaatwerk. Wanneer wij in den nacht over den grijs bestoven weg langzaam voortreden, huiverden wij bij het hooren van het ronken van vliegtuigen. Soms, in maanlichte nachten, als onze auto een langgerekte schaduw over den bijna witten weg wierp, dachten wij met ontzetting aan de mogelijkheid van een bombardement of een beschieting uit de lucht. De weg lag open, en voortdurend werden pogingen gedaan om den toevoer van proviand en munitie te verhinderen.

Den geheelen zomer reden wij, eenige malen per week, des nachts naar Madrid. Mijn laatste herinnering aan het Escuriaal is mij als een symbolisch beeld bijgebleven.

Gangen, deuren, weer gangen, een deur dicht bij het pantheon, een nauwe gang, een kapel en een altaar. Daarboven een witmarmeren Christus, van een ontroerende zuiverheid van lijnen

en uitdrukking. ‘Benvenutus Celinus civis florentinus faciebat, 1562’. De Christus van Cellini, een geschenk eertijds aan Philips, en sinds eeuwen eengeworden met het Escuriaal, in die afgelegen, donkere kapel.

Pater Agustín hielp bij het inpakken van dit wonderschoone beeld alsof hij den Christus zelf uitgeleide deed, den Christus zelf in zijn graf legde.

Het geheele najaar van 1937 bleef ik bij den transportdienst van Madrid naar Valencia. In die lange, nachtelijke tochten, steeds met geringe snelheid, drie honderd vijftig kilometer ver, van het dorre hoogland afdalend naar de vruchtbare Valenciaansche kuststrook, mijmerde ik bij het geknars van de wielen op den weg in den stillen nacht, of ik luisterde naar de gesprekken van de anderen.

Op een nacht reed een jonge Valenciaansche dichter mee. Een man met een mismaakt lichaam. Een dwerg, een bultenaar. Doch met den kop van een Christus. Van een ivoren, middeleeuwschen Christus. Hooggewelfde schedel, fijngevormde, gebogen neus, uitstekende jukbeenderen, diep ingevallen wangen, groote, droomerige oogen en een edele, vergeestelijkte uitdrukking. Hij sprak over geest en stof, wezen en vorm, gedachte en stijl, conscientie en discipline, scheppingsdrang en volgzaamheid. Af en toe viel een lichtstraal van een voorbijgaanden auto op zijn spiritueel gelaat met den matten tint van oud ivoor. Groeten klonken over en weer in de stilte van den nacht. Wijd om ons heen lag de duisternis over het land.

‘Het verschil tusschen ons en Franco is een verschil in wezen. Sommigen tellen de misdaden hier en de misdaden daar op, en vergelijken de uitkomsten; zij stellen onze methoden, onze voorschriften, ons leger naast de methoden, de voorschriften en het leger van Franco, en zij houden comparatieve beschouwingen. Dat is onjuist. Er is een verschil in wezen, een verschil in levens- en wereldbeschouwing. Wij gelooven in den mensch, als levende, scheppende persoonlijkheid. Wij gelooven in de conscientie van den mensch. In zijn onvergelijkelijke waarde

als zelfstandig wezen. Zij niet. Zij gelooven in de geordende groep. In het opgelegde gezag. In de massale discipline. De mensch als zedelijke en geestelijke enkeling wordt uitgeschakeld.'

'Spanje was rijp voor een revolutie. Een omwenteling, om in het licht van nieuwe eeuwigheidswaarden te komen. Spanje is apostolisch. Het kent zich een wereldtaak, een roeping toe. Het is ontwaakt uit zijn verdooving van eeuwen lang. Een verdooving door uitputting. Wij hadden voor de wereld geleefd. Wij willen weer voor de wereld leven. De eerste mensch is op den Iberischen bodem verrezen. Zoo wil het een oude overlevering. Adam de stichter van Toledo. "De stad der geslachten". De eerste mensch was een Spanjaard. Daarom is ons de vaderlijke zorg voor de menschheid bijgebleven.'

'Het gevoel voor recht en het bewustzijn der eeuwigheid zijn onze bijzondere kenmerken. Dit maakt ons persoonlijk, menschelijk, innerlijk zelfstandig. Van deze Spaansche grondeigenschap gaan wij uit. Het eerste is het individueele geweten en het besef van verantwoordelijkheid. Het gezag wordt afgeleid van de persoonlijke waarde. Wij beseffen het redelijke bestaansrecht der categorieën. Wij verwerpen de uiterlijke verdeeling der klassen.'

'Wij komen in verzet tegen de innerlijke mechanisatie van den mensch. Geen fascisme, geen staatssocialisme. Het Stalinistische communisme is in geest en methoden het evenbeeld van het fascisme. Het ontkent de persoonlijke zedelijke wetten. De persoonlijke bezinning. Het persoonlijke initiatief. De critiek. Het scheppingsplan. Het is rhetorisch, zooals het fascisme. En even gedisciplineerd, even geordend, even gelijk gestreken, even onpersoonlijk.'

Voor ons kwam de zon op. Een vurige gloed lag over de bergkammen en heuvelruggen. In de kleine grauwe dorpen die wij doorreden kwam eenig leven. Een oude, gerimpelde vrouw stond voor de deur. Een man spande een muildier voor een karretje. Een groote, magere hond schoot jankend voor ons uit.

Omstreeks Kerstmis 1937 werd mij gezegd dat ik zou worden overgeplaatst naar Barcelona. Dit beteekende voor mij dat ik dichter bij Tarragona zou komen, en dus gemakkelijker in de gelegenheid zou zijn om daar mijn onderzoekingen voort te zetten. De psychiater vertelde mij dat hij voornemens was in het voorjaar voor een geruimen tijd ook naar Barcelona te gaan. Men verwachtte tegen dien tijd een groot offensief van Franco tegen Catalonië.

Het viel me zwaar Madrid te verlaten. Ik had de stad lief gekregen, ondanks alle treurigheid en gebrek. De Madrileenen zijn hartelijk, opgewekt, geestig. Zij praten veel en goed. Het beste deel der Spaansche cultuur gaat verloren in de litteraire en artistieke discussies in de café's van Madrid. Barcelona trok me niet aan. Te dicht bij Europa. Het Castiliaansche hoogland is een ander werelddeel. Barcelona is Europeesch. Het zou een gedeeltelijke terugkeer worden. Een opheffing van mijn alibi. Mijn wederopneming in het oude bestaan....

Men wist te Barcelona dat het oorlogsgeweld dichter bij kwam. De straten waren echter nog vol wandelaars, die hun krantje lazen terwijl zij zich koesterden in het Januari-zonnetje. Kringetjes belangstellenden rondom boekenstalletjes en op straat uitgespreide koopwaar. Nog hadden vele winkels aantrekkelijke etalages. Enkele waren gesloten. De café's waren vol. De schaarschte aan voedingsmiddelen was minder nijpend dan te Madrid.

‘Wij zijn een burgerlijk volk,’ zei een Catalaan me, terwijl wij op een caféterras de voorbijgangers gadesloegen. ‘Wij hebben zeven eeuwen van burgerlijk-kapitalistische geschiedenis achter ons. Wij zijn het oudste democratische volk van Europa, met de oudste grondwet en het oudste handelsrecht. Wij verschillen wezenlijk van het agrarische, feodalistische Castilië.’

‘Wij staan tusschen twee fronten. Wij bestrijden, als kooplieden en industrieelen, de sociale revolutie. En als liberaal democratisch volk verzetten wij ons tegen den fascistischen staatsgreep. Tot nu hebben wij van den oorlog alleen de revo-

lutionnaire onlusten meegemaakt. Dat is nu voorbij. Nu komt de strijd om ons volksbestaan, om onze taal, onze oude instellingen. Wij vechten voor Catalonië zelf.'

Een jong litterator. Vurig voorvechter voor de Catalaansche cultuur, de Catalaansche taal, de gewestelijke volksgebruiken. In enkele dagen kreeg ik een overzicht van de rijke plastische kunst van Catalonië, van de vroege Middeleeuwen af. De Cultureele Commissie had prachtige verzamelingen gemaakt, voornamelijk uit bedreigde of verwoeste kerken en kloosters. En trotsch vertoonde men deze exposities van nationale cultuur.

De oorlog naderde. Teruel was gewonnen maar ging verloren. Het offensief tegen Catalonië werd dreigender. Barcelona bleef echter de bedrijvige burgerlijke stad, die leed omdat zij haar natuurlijke bezigheden niet kon hervatten. Wijd en open lagen de moderne straten en het grandioose centrale plein. De winkeliers wilden verkoopen en nieuwe voorraden inslaan. De fabrieken wilden werken. In de kantoren stonden de bestofte schrijfmachines te wachten. De revolutie.... Men behield er de beklemmende herinneringen aan. De oorlog....? De Catalaansche grond was vrij, en lag beschut, achter bergen en rivieren, maar vooral achter het front van de bewuste, onafhankelijke Catalanen....

De grillige kathedraal van Gaudí lag als een afgebroken droom - of nachtmerrie - onder den druiligen hemel. Zware wolken hingen over Barcelona. De Catalanen waren knorrig. De handel lag stil, de boeren hielden hun waren, de zon bleef achter de wolken. Het was kil en vochtig in de stad.

Maart 1938. Het verwachte offensief. Alle linies werden verbroken. Een week lang werd Barcelona gebombardeerd. Dag aan dag. Verscheidene malen per dag. Honderden dooden en gewonden. Huizen stortten boven hun bewoners in. Puinhoopen, lijken, kermende gewonden. Een jonge vrouw lag midden op straat uitgestrekt. Haar been was afgerukt en bewusteloos bloedde zij dood. Onder haar lag haar kind, een meisje van twee jaar ongeveer. De moeder had haar kind met haar eigen lijf beschut.

De zon verrees opnieuw boven Barcelona. Boven een andere stad. Een stad, die grimmig haar puinhoopen overzag. Een stille, gelaten bevolking wandelde bedachtzaam door de zonnige, geteisterde straten. Men was moe van het geweld. Het redelooze brutale geweld. Dat gebouwen vernielde waar men trotsch op was, dat vrouwen en kinderen doodde, die niemand een kwaad hart hadden toegedragen. Men voelde zich een ijverig, neringdoend volk, en er kwam een mokkend verzet tegen deze roekelooze aanslagen op het leven, het bezit, het bedrijf, het nationale bestaan. Men verlangde naar het vreedzame rhythme van het normale leven, zonder revolutionnaire proefnemingen, zonder militaire tyrannie. De waanzin was losgebroken over een volk, en ontzet keek men telkens, onwillekeurig, omhoog naar den strakken blauwen hemel, waaruit een week lang de bommen waren neergestort. Lange begrafenisstoeten gingen langzaam door de straten....

Opnieuw maakte ik lange tochten in den nacht, om bedreigde kunstschatten buiten het oorlogsgebied te brengen. Romantische tochten, naar kleine, afgelegen dorpjes in de Pyreneën, waar schuilkelders in de bergen werden gemaakt en eeuwenoud cultuurbezit werd opgeborgen.

Van Valencia en Tarragona kwamen de kunstcollecties naar Barcelona en daar sorteerden wij ze, om vervolgens naar veilige bergplaatsen ervoor te zoeken.

Tarragona werd me steeds vertrouwder. Zonder dat ik er nog ooit den voet had gezet, ontstond er tusschen die stad en mij een band. Stapels foto's van daar aanwezige kunstschatten lagen voor ons uitgespreid, terwijl er beraadslaagd werd, wat daar kon blijven en wat moest worden vervoerd.

Tegen den zomer werd ik naar Tarragona overgeplaatst, om daar behulpzaam te zijn bij de werkzaamheden van het plaatselijk Comité tot bescherming van kunstschatten, dat met het centrale Comité samenwerkte.

Den avond voor mijn vertrek bezocht ik den psychiater, die tegelijk met de regeering eenige maanden tevoren naar Barce-

lona was gekomen. Ik herinnerde hem aan ons voorgenomen onderzoek aldaar. Hij verzocht me nadrukkelijk daarmee te wachten tot hij en de Duitsche psycholoog, doctor Goldstein, ter plaatse zou zijn. Doctor Goldstein had zich ook geheel op de hoogte gesteld van het mysterie van de schatten van Medina-Sidonia, en zij wilden dat het onderzoek met wetenschappelijke nauwkeurigheid en objectiviteit zou plaats vinden.

De weg van Barcelona naar Tarragona, een prachtige autoweg van ongeveer honderd kilometer lang, loopt dicht langs de zee. Links van zich ziet men het donkerblauwe water. Rechts rijzen langzaam heuvels en bergen op. Zon. Een stralende, heerlijke zon, in een wolkenloozen, blauwen hemel. In de verte rijzen fijne, witte rookpluimen op uit de diepblauwe zee. Oorlogsschepen. Op het strand liggen omgekeerde visschersschuiten. De visschers varen niet meer uit. Snelle trawlers en mysterieuze duikbooten maken de zee onveilig.

Een zonnig sprookjesland. Het oorlogsgeweld kan hier slechts een dichterlijk, een episch motief zijn. Op heuveltoppen verrijzen bouwvallen van middeleeuwsche kasteelen. Hier passen blinkende wapenrustingen, schoone jonkvrouwen op torentransen, Algerijnsche zeeroovers. Hier kan de strijd, de oorlog, slechts worden gezien als een romantisch beeld van kracht, van moed, van lust tot avontuur, van schoonheid....

Een nieuwe Ford die dwars op de helling van het ravijn ligt, en een groepje dorpelingen die op haastig getimmerde baren dooden vervoeren, verstoren mijn middeleeuwsche fantasieën.

Tarragona. Hoog boven de zee. Hooge, zware muren. Een Romeinsch vestingwerk, opgericht op reusachtige granieten blokken, op de ‘Cyclopenmuren’ van een krijgshaftig volk uit de grijze oudheid.

Een nieuwe droomwereld. Het Romeinsche imperium is weer werkelijkheid geworden. Wijd strekken zich de muren van het klassieke Tarraco uit, een wereldstad van een millioen inwoners. Het kleine provinciestadje hult zich verlegen in zijn vergane glorie. De huizen staan gevat in de gaanderijen van het Romein-

sche forum. In de muren staan inscripties, welke Paulus heeft kunnen lezen toen hij hier door de straten dwaalde om het Evangelie te prediken. En Petrus. Men toont me den steen, waarop Petrus zou hebben gestaan, toen hij hier de Nieuwe Waarheid verkondigde. En Pilatus!....

Pilatus, Paulus en Petrus. Zij worden hier werkelijke, levende figuren. De steenen spreken van hen en ik rust uit, geleund tegen een muur, waartegen de Apostel Paulus heeft geleund, toen hij van deze verhooging af, door de arcaden heen naar het woelige markttafereel heeft gekeken.

Ik sta voor het huis van Pilatus. Van Pontius Pilatus, den praetor van Tarraco, die het paleis van keizer Augustus tot ambtswoning had. Massief en indrukwekkend verheft het zich boven de muren van de stad. Mijn voet drukt op de uitgesleten treden van de trappen waar Pontius Pilatus de voet heeft gezet. Ik sta voor het venster en zie als Pilatus uit over de blauwe zee. Heeft hij hier staan peinzen over wat waarheid was, en heeft hem het schouwspel der zware granieten vestingwerken van een vergeten volk sceptisch gemaakt over de waarde der menschen en hun gedachten? Heeft hij hier het besef gekregen, dat al het menschelijke slechts een tijdelijk spel van licht en schaduw was, en heeft hem dat te toegeeflijk gemaakt voor de menschelijke passies? Heeft Pilatus, toen hij van hier uitzag over die blauwe zee, overkoepeld door een blauwen hemel, onze eigen nietigheid beseft, en kon hij daardoor, jaren later, toen hij landvoogd in Juda was, gemakkelijk een mensch ‘in wien hij geen schuld vond’ opofferen aan de dweepzuchtige passies van anderen? Heeft hij hier geleerd zich sceptisch aan allen strijd te onttrekken, ‘zijn handen in onschuld te wasschen’, omdat hij zich hier bewust is geworden dat slechts de steenen blijven en de menschen wezens van een dag zijn?

Pilatus, Paulus, Petrus. Het heden, de Spaansche burgeroorlog, is een spel der verbeelding. Werkelijk is dit blok graniet, waarop Petrus stond te prediken, werkelijk zijn deze arcaden waar Paulus onder wandelde, werkelijk is dit venster, waarvoor Pontius Pilatus stond te mijmeren.

Het nieuwe Tarragona bleef een gesloten wereld voor mij. Ik bracht mijn dagen door in het museum met klassieke oudheden, of in de middeleeuwsche kathedraal, waar een schat van Gothische kunstvoorwerpen was bijeengebracht. Des avonds wandelde ik over de oude stadsmuren of bij het Romeinsche amphitheater, dat in den rossigen gloed van de ondergaande zon, zijn vroegeren luister herkreeg. De woning waar ik in onder was gebracht, was in de arcade gebouwd en het hoofdeinde van mijn bed stond tegen een Romeinsche zuil aangedrukt.

De veelvuldige bombardementen waren als natuurrampen. Deze historische wereld waar ik in leefde, had geen betrekking met het heden. Tarragona, het was voor mij de stad van Augustus, Pilatus, Paulus en Petrus, en van middeleeuwsche kerkbouwers, schilders en beeldhouwers. Ik was opgenomen in een sprookjesachtige werkelijkheid, waarin de antieke kunst en de middeleeuwsche kunst een bizarre eenheid vormden, en ik was verre van het Tarragona, de republikeinsche garnizoensstad en opslagplaats. Daarom waren voor mij die bombardementen vreeselijke natuurrampen, die een wereld van schoonheid bedreigden.

Een paar kilometer buiten Tarragona, dicht bij de zee en aan den voet van met middeleeuwsche bouwvallen bekroonde heuvels, ligt de ‘Toren der Scipio's’, een zware toren uit den tijd der Romeinen. Volgens een oude legende zouden hier de Scipio's zijn begraven, die in een gevecht met de Carthagers waren gesneuveld. Het is een plompe toren, eigenlijk slechts het onderstuk ervan, gebouwd van zware, rechthoekige blokken graniet. Eenige meters boven den grond staan de manhaftige figuren van de gevallen helden, op natuurlijke grootte in hoog relief uitgebeiteld. Naast den toren ligt het puin meters hoog.

Ik had reeds verscheidene verkenningstochten in de streek rondom den toren gemaakt. De heuvels met de middeleeuwsche kasteelen was ik een voor een beklommen, ik was in de bouwvallen naar gangen en trappen gaan zoeken welke wellicht, diep door den heuvel heen, naar den Toren van de Scipio's konden leiden. In de papieren van Pedro Ruiz Lara werd gespro-

ken van een onderaardsche verblijfplaats, onder den Toren van de Scipio's, en twee geheime gangen zouden daarheen voeren. Zijn zoon Pedro was dicht bij de 'Duivelsbrug' gevonden, dood, in de buurt van den ingang van een onderaardsche gang. Ik vermoedde, dat hier van een vergissing moest sprake zijn. De 'Duivelsbrug', een prachtig dubbel Romeinsch aquaduct, dat over het heuvellandschap het water naar Tarragona leidde, en door de volksverbeelding als een gewrocht van den duivel werd gezien, lag eenige kilometers dieper het land in. Het was mij een raadsel hoe Pedro, de zoon, daar bij den ingang van een onderaardsche gang was gevonden. De oude Pedro had van de 'Duivelsbrug' niet gerept.

Ik maakte mijn verkenningstochten alleen, omdat ik het eigenlijke doel daarvan geheim wilde houden. Op een middag ontdekte ik dat in den regenput van het kasteel, dat dicht bij de zee lag, halverwege een opening was. Deze opening bleek groot genoeg te zijn om een man door te laten. Ik kroop naar binnen, en bemerkte na eenige meters dat het een stevig gebouwde steenen gang was. Een heel eind bleef deze gang recht doorloopen. Toen kwam ik bij een trap, welks treden heel gaaf, niet afgebrokkeld of uitgesleten waren. Ik telde drie en dertig treden, en kwam toen in een klein vierkant vertrek. De muren waren van gladde, vierkante blokken steen. Geen uitgang. Zorgvuldig belichtte ik het geheele vertrek. Nergens een kier of opening. De zoldering was eveneens van steen. Het leek mij echter onwaarschijnlijk, dat een zoo kunstig gemaakte geheime gang slechts naar deze kleine ruimte kon leiden. Hier moest ergens een verborgen opening zijn, een steen die om een as draaide, een los blok in den grond waaronder zich een trap zou bevinden, of er moest een opening in de zoldering zijn. Ik klopte op de muren. Links van de trap hoorde ik een hol geluid. Het blok steen was echter onwrikbaar vast.

Toen ik weer buiten was gekomen, probeerde ik na te gaan in welke richting de gang die bij den regenput begon, leidde. Indien mijn berekeningen juist waren, liep hij naar

den Toren van de Scipio's, die echter aanmerkelijk lager lag.

Ik nam voorloopig aan, dat ik één geheimen toegang naar den Toren had gevonden. Het was mogelijk, dat Pedro Ruiz Lara, die als jongen hier had rondgezworven, ook eens in dien regenput was afgedaald en de opening halverwege had gezien. Zou hij echter, beladen met kostbaarheden, dien weg hebben kunnen nemen?

Op een middag ging ik naar het Romeinsche aquaduct, de zoogenaamde 'Duivelsbrug', eenige kilometers dieper het land in. In het kale heuvellandschap maakte het prachtige bouwwerk van boven elkaar geplaatste zuilen en bogen, een fantastischen indruk. In de zon kregen de steenen een goudgelen tint, en men kon begrijpen dat de kinderlijke verbeelding van de herders uit deze streek in dit onbegrijpelijke monument een brug hadden gezien, 'welke de Duivel in een nacht had gebouwd, om boosdoeners een uitweg te verschaffen.' Ik vond hier echter nergens eenige aanwijzing voor een gang naar den Toren. Was het niet eerder aan te nemen, dat de jonge Pedro, verschrikt door eigen opgewonden verbeelding, den Toren was uitgevlucht en bezeten door angst over de donkere heuvels was gerend, tot hij over een put of konijnenhol was gestruikeld en daar was dood gebleven?

Ik had me voorgenomen den Toren zelf niet binnen te gaan. Het was mogelijk er, van buiten af, in te klimmen. Er was ruimte genoeg tusschen de steenblokken om een steunpunt voor handen en voeten te vinden, maar ik had den psychiater beloofd met het eigenlijke onderzoek te wachten tot hij ter plaatse zou zijn. Er moest echter een gemakkelijker toegang tot den Toren zijn; dit was af te leiden uit de papieren, die op de verborgen schatten van Medina-Sidonia betrekking hadden.

Herhaaldelijk zocht ik den naasten omtrek van den Toren af, zonder eenig resultaat echter. Toen ik half October bericht kreeg, dat de psychiater met doctor Goldstein binnen enkele dagen in Tarragona zou komen, was ik nog niets verder.

Wij bestudeerden nog eens gezamenlijk alle stukken welke

mij over deze zaak in handen waren gekomen, en waarvan de psychiater de afschriften had. Het bleek daaruit duidelijk, dat er twee toegangen tot de bergplaats onder den Toren van de Scipio's moesten leiden en dat een daarvan zoo gemakkelijk begaanbaar was, dat iemand die buiten zichzelf van schrik was geraakt, snel kon wegloopen.

Op een avond gingen wij er met zijn drieën heen. Wij hadden afgesproken, dat wij beginnen zouden met in den toren te klimmen, en dit moest in het donker gebeuren om niet de aandacht te trekken.

De beklimming van den toren was vrij gemakkelijk. De voegen tusschen de steenen en de kroonlijsten, gaven voldoende steun. De toren was vierkant en van boven open. Het bovenstuk was bouwvallig. Binnenin was niets te ontdekken. Wij daalden voorzichtig naar beneden aan een touw met knoopen, dat wij met veel moeite aan den muur hadden kunnen vastmaken. Vleermuizen vlogen fladderend om ons heen en de zware wiekslag van een uil voltooide het romantische beeld van den verlaten, bouwvalligen toren in den donkeren nacht. Hiermee was de romantiek echter geëindigd, want op den grond vonden wij niets dan puin en een strooien hoed.... met het stempel in den verregenden rand ‘Ba.... k.... Lond....’. Wij begonnen te lachen om die grappige, nuchtere vondst, een herinnering aan een of anderen Engelschen toerist, die hier voor eenige jaren was ingeklommen en zijn hoed had vergeten.

Den volgenden dag gingen wij naar de ruïne van het middeleeuwsche kasteel, op den heuvel dicht bij den toren. Dat kasteel was grootendeels gebouwd van Romeinsche materialen en was opgetrokken op een Romeinschen onderbouw. Volgens Goldstein was het een tiende eeuwsch Moorsch kasteel, opgericht op een vervallen Romeinsche fortificatie. Er waren ruime, hooge gewelven onder en verscheidene gangen, die echter allen ingestort waren. Wij werkten eenige uren om een gang vrij te maken en kwamen toen in een soort van slop, een ruimte zonder uitgang, een kerker wellicht.

Na vruchteloos zoeken in allerlei richtingen, daalden wij enkele dagen later in den regenput af, gewapend met een stevig breekijzer en een moker. Zoowel de psychiater als Goldstein waren van oordeel, dat de ruime, stevig gebouwde gang die halverwege in den regenput begon, niet slechts leidde tot de kleine, vierkante ruimte, die ik had ontdekt. Zij onderzochten op hun beurt de muren en den grond nauwkeurig. Ik had niet gezegd dat ik links van de trap een hol geluid had gehoord toen ik op den muur klopte, omdat ik hun onderzoek niet wilde beïnvloeden. Zij ontdekten die plaats na eenige oogenblikken zelf.

- Hier achter is een ruimte, zei Goldstein.

- Ik had een holte onder den grond verwacht, zei de psychiater.

Wij probeerden den steen los te wringen. Het was een massief blok graniet, van bijna een meter lang en een halve meter hoog. Er was geen beweging in te krijgen.

- De Romeinen en de Mooren sloten geheime gangen af met op een spil draaiende steenen, zei de psychiater. Wij moeten probeeren of deze steen ook zulk een mechaniek bezit. Het lijkt me echter onwaarschijnlijk, dat het na zooveel eeuwen nog zou werken.

Wij zetten met zijn drieën onze handen op den uitersten kant van den steen en begonnen te drukken. Wij drukten uit alle macht en de steen verschoof een paar streep. Dit beschouwden wij als een gunstig teeken, wij begonnen opnieuw en na een uur zwoegens hadden wij den steen in schuinsche richting gekregen. In den zijkant welke nu naar voren kwam, zagen wij twee diepe ronde gaten. De psychiater meende, dat die bestemd waren voor houten pennen, waarmee men dan krachtiger den steen zou kunnen verschuiven. Goldstein brak zijn bergstok in tweeën en dreef de stukken diep in de openingen. Gezamenlijk trokken wij nu den steen geheel dwars. Een donkere opening werd zichtbaar.

- Het is natuurlijk onwaarschijnlijk, dat Pedro Ruiz Lara hier alleen naar binnen gekomen is, zei de psychiater.

Deze gedachte was ook bij ons opgekomen, maar onze nieuwsgierigheid was te groot geworden om dit onderzoek op te geven. Bovendien hoopten wij dat deze gang toch wellicht naar den Toren van de Scipio's zou leiden, en dat wij dus langs een voor Pedro Ruiz Lara onbekenden weg tot dezelfde onderaardsche bergplaats zouden doordringen.

Wij lichtten voor ons uit en zagen een stevige gang van bijna een manshoogte. De wanden, vloer en zoldering waren van steen. Voetje voor voetje gingen wij vooruit tot wij weer voor een trap kwamen, een steenen trap met breede treden. Tweemaal drie en dertig treden telden wij. De trap bestond uit twee gedeelten, met een klein tusschenvlak. Nu kwamen wij aan een ronde ruimte, waarin wij twee openingen ontdekten. Wij gingen de rechtsche opening in. Na twintig meter ongeveer, boog de gang rechts af. Een losse, rechtopstaande steen versperde den weg. Wij schoven hem opzij. De gang boog opnieuw rechtsaf, dan drie en dertig treden omhoog, daarna links. Opnieuw een losse steen. Toen wij dezen voorbij waren, zagen wij een flauw lichtschijnsel voor ons. Wij liepen in die richting voort. Wij konden ruimer ademhalen en begrepen daardoor dat wij een uitgang naderden. Bijna dertig meter verder kwam de gang in den zijkant van een heuvel, niet ver van de zee uit. Heesters onttrokken den ingang aan het gezicht.

- Nu hebben wij den toegang tot den toren gevonden, zei Goldstein.

- ?

- Het is heel eenvoudig. Zie de situatie. Daar ginds boven het kasteel, met dezen kunstig gemaakten uitgang naar de zee, dwars door de heuvels heen. Deze gang kan Pedro Ruiz Lara gevonden hebben, of herders zullen hem ervan hebben gesproken. Hij is echter bij den tweesprong, onder de dubbele trap, niet deze trap opgegaan, maar hij is doorgeloopen, de linksche gang in. Die gang moet dan naar een ondergrondsche verblijf- of bergplaats onder den Toren van de Scipio's leiden. Misschien zelfs wel naar de graven van de Scipio's zelf, of van welke antieke helden ook.

Wij maakten een schetsje van den loop van de gangen, en kwamen tot de conclusie, dat doctor Goldstein wel gelijk moest hebben. Dien dag zetten wij het onderzoek niet verder voort. Het was reeds laat geworden, en wij hadden afgesproken het laatste, beslissende onderzoek alleen te doen als wij frisch en geheel onszelf zouden zijn. Wij gingen den geheelen ondergrondschen weg weer terug om den draaisteen op zijn plaats te schuiven en ons gereedschap, het breekijzer en den moker, mee terug te nemen.

Den volgenden morgen gingen wij den ingang aan den zeekant in. Rondom was een volstrekte eenzaamheid. Vreedzaam kabbelden de kleine golfjes op het smalle strand. Grauw en kaal verrezen de rotsen. De bouwvallen op den heuvel hadden een somber, maar schilderachtig aspect in het stralende zonnelicht. De Toren van de Scipio's had een okerkleurige tint door de zonnestralen, die schuin tegen hem aanvielen.

De gissing van doctor Goldstein bleek juist te zijn. De gang links van de trap boog af naar den Toren. Hij daalde geleidelijk, boog eenige malen om, en liep toen uit op een groote, vierkante ruimte, met diepe nissen in de wanden. Tegenover den ingang zagen wij een opening, welke kennelijk naar een tweede vertrek leidde.

De grond van het vertrek was versierd met een vrijwel onbeschadigd mozaïek, waarvan wij de figuren niet konden onderscheiden.

- De kleuren en figuren kunnen voor een oogenblik duidelijk worden opgehaald door het mozaïek met water te begieten, zei Goldstein.

Wij zochten het vertrek met onze lantaarns af, en zagen tegen den zijkant, twee hooge steenen kisten staan. Op de bovenkanten waren inscripties. Wij konden die inscripties niet geheel ontcijferen. Wij spelden de namen Gnae....s Cor....lius Scipio en Pu....us Corn.... Sc....o, vervolgens een woord Anitorgi.... met een langen zin. Goldstein nam zich voor, terug te komen en de inscriptie geheel na te teekenen. Volgens hem moesten

dit de sarcophagen zijn van Publius Cornelius Scipio en Gnaeus Cornelius Scipio, die ongeveer tweehonderdtien voor Christus bij Anitorgis waren gesneuveld. Zooals zoo vaak, berustte de eeuwenoude legende dus op een historische werkelijkheid en lagen hier, onder den vervallen toren, onttrokken aan het oog der menschen, de beide zonen uit een beroemd Romeinsch geslacht, die ver van hun vaderland waren gevallen. De eeuwen waren voorbijgegaan, de massief gebouwde toren boven hun graf was gedeeltelijk ingestort, de Romeinsche vesting op den heuvel dichtbij was vervallen, weer opgebouwd, weer vervallen, Goten, Mooren en Spanjaarden hadden boven hun hoofd gestreden, maar hun graf was onverlet gebleven en geen ruwe, onbescheiden hand had hun stof verspreid.

Met een beklemd hart naderde ik de tweede ruimte. Deze was iets kleiner. Ook hiervan was de grond met een mozaïekvloer versierd, doch de twee tegenoverliggende hoeken waren ernstig beschadigd. Wij leidden hieruit af, dat als Pedro Ruiz Lara hier een gedeelte van de schatten van Medina-Sidonia had verborgen, zij in die beide hoeken in den grond moesten zijn gestort.

Wij zochten den grond nauwkeurig af. De psychiater en Goldstein hadden mij nadrukkelijk verzocht geen enkele voorwerp aan te raken. Zij meenden al de vorige ‘verschijningen’ óf uit verbeelding óf uit een mediamieken aanleg van mij te moeten verklaren. Het visioen van Rafael verklaarden zij uit suggestie, die van mij zou zijn uitgegaan, zooiets als de ervaring van dien Rus als gevolg van de aanraking van de in trance geraakte Natacha.

Ik achtte me niet deskundig genoeg om over deze geheimzinnige en aangrijpende zaken in discussie te treden. Mijn leven had zulk een onverwachte wending genomen naar aanleiding van een ‘denkbeeldige ervaring’ destijds in mijn studentenkamer, in den nacht, dat ik minder sceptisch stond tegenover bovennatuurlijke verschijnselen. Ik was diep in mijn hart van de objectieve waarheid van mijn ervaringen overtuigd. Den

nacht dat Concha stierf, als gevolg van een bombardement, had ik het gevoel gehad met haar in een duistere diepte te storten, en van toen af had mijn leven dien vreemden loop genomen. Ik dacht aan de maanden die ik onder de gewelven van de San Francisco te Madrid had doorgebracht, aan de werkelijkheid waarmee ik Concha's aanwezigheid had gevoeld, ik dacht aan den tragischen nasleep welke het verbergen van de schatten van Medina-Sidonia had gehad, ik dacht aan mijn eigen ervaringen te Ademuz en aan die van den armen Rafael, en ik voelde mij minder sceptisch dan die twee geleerden.

Wij zochten den grond nauwkeurig streep voor streep af. Goldstein verwijderde met een stok gruis en stof. Toen hij met een krachtigen duw een paar brokken steen midden op den vloer verschoof, rolde een rond voorwerpje een eindje weg, en viel toen met een klinkend geluid neer. Goldstein bukte zich en raapte het op. Van emotie sprak hij Duitsch.

- Hier heb ik een ouden, Spaanschen dubloen, zei hij.

Hij wreef het gouden geldstuk zorgvuldig af en legde het op zijn hand. Het was een groote, gouden munt, een zoogenaamde ‘doblón de ocho escudos’, een dubloen van acht gouden schilden, geslagen in het eind van de regeering van Karel V. De grootte was bijna die van onzen rijksdaalder.

Het woord *dubloen* is eerder een romantisch-litterair gegeven dan een nuchtere, zakelijke werkelijkheid. Het doet ons denken aan galjoenen, galjassen, galeien en pinassen, zonder dat wij precies weten wat voor schepen dat waren. Wij zien in onze verbeelding statige schepen met hooge gangboorden met volle zeilen voor den wind uitloopen. Wij denken aan zilvervlooten en boekeniers, wij denken aan schepen met goud en zilver beladen die in de golven verdwenen zijn. Oudeverhalen van zeeroovers die hun buitgemaakte schatten op eenzame kusten hebben begraven, komen ons voor den geest....

Nu stonden wij echter voor een eenvoudige nuchtere werkelijkheid. Hier stonden wij, gedrieën, een Spaansche psychiater, een uitgeweken Duitsche psycholoog en een Hollandsche student,

en staarden verbaasd naar een gouden muntstuk, dat als een getuige van een wereldhistorische gebeurtenis voor ons lag.

Het was immers zoo goed als zeker dat deze dubloen afkomstig was van Pedro Ruiz Lara, en dus behoord had tot de gelden welke Medina-Sidonia aan boord had gehad op de Onoverwinnelijke Vloot.

- Het is nu vrijwel zeker dat dat geld hier is, zei de psychiater.

- Het is merkwaardig dat wij, die eigenlijk hier zijn gekomen om een wetenschappelijk-psychologisch onderzoek in te stellen, eindigen met eenvoudige schatgravers te worden, zei Goldstein. - Wij behoeven de spa maar in den grond te steken. In dien hoek daar en in den tegenoverliggenden hoek is het mozaiek ernstig beschadigd. Ongetwijfeld heeft die Pedro Ruiz het geld en de kostbaarheden daar begraven.

Breede streepen licht vielen uit onze lampen in het donkere vertrek. De mozaiekfiguren kregen in het heen en weer bewegende licht grillige vormen. Tusschen het stof en het puin lagen glinsterende steentjes, losgeraakte brokjes uit het mozaiek. Af en toe viel een strook licht over de beide sarcophagen in de andere ruimte. Buiten de helle lichtplekken was volstrekte duisternis. Ik dacht aan de beide doode Romeinen die daar eeuwenlang hadden gelegen, aan Pedro Ruiz Lara, die hier zijn schatten had begraven naast een historisch graf, en aan de vergeefsche pogingen om deze schatten weer te voorschijn te brengen.

Goldstein maakte zich gereed te gaan spitten. Hij had zijn jasje uitgetrokken, en was dit met een ontstellende zakelijkheid netjes op een van de sarcophagen gaan leggen. Telkens als mijn lamp haar schijnsel over hem wierp, zag ik zijn gouden bril schitteren op zijn gebogen neus. Hij liep bedrijvig heen en weer, en legde zijn spa en breekijzer gereed.

- Gelooft u in de objectieve werkelijkheid van een vervloeking?

Goldstein keek verbaasd in mijn richting.

- In welk opzicht?

- In de vervloeking als een zelfstandige, geestelijke macht.

- In den Oud-Testamentischen zin?

- Ja. En zooals primitieve volken dat gelooven. De kracht van de vervloeking werkt door, onafhankelijk van dengene die haar heeft uitgesproken. Daar moet ik nu aan denken.

- Onzin.

- Voor u als psycholoog moet dat niet zoo onzinnig klinken.

- Bent u bang?

- Bang niet. Bevreesd. Beducht.

- Waarvoor?

- Wij schenden iets.

De psychiater had zwijgend geluisterd. Hij stond tegen den wand aan geleund. Zijn licht streek bedachtzaam zoekend over den grond en de muren.

- Wie zal er graven? vroeg hij tenslotte.

Goldstein had het breekijzer reeds in zijn hand, en zei dat hij ging beginnen.

- Tot nu toe hebben alleen zenuwachtige, verschrikte menschen hier gezocht, zei hij. - Het wordt tijd dat nu eens een rustig man hier de spa in den grond steekt. Het wordt dus geen wetenschappelijke experimentatie, maar een simpele schatgraverij. Van de opbrengst gaan wij hier in Spanje een modelkliniek voor zenuwstoornissen oprichten.... Een, twee, drie, daar gaat hij.

Hij stootte zijn breekijzer met kracht in den grond. De grond was hard, steenachtig. De zware slagen weerklonken dof en naargeestig in de gesloten ruimte. Wij hoorden de echo zich voortplanten in de lange gang, en in de verte klonk het als het klagen van een gewonde.

Goldstein werkte de steenen los en maakte een opening. Toen drong hij diep met het breekijzer in den grond, en stuitte op ongeveer een halve meter op iets hards.

- Ik ben al op een kist, geloof ik, zei hij.

Hij richtte zich even op en haalde diep adem. Het was bedompt in die onderaardsche ruimte. Een knellende band drukte op de slapen, en iedere inspanning was heel vermoeiend.

Goldstein veegde zijn voorhoofd af, en zei ironisch:

- Die geest van je is zeker met vacantie?

- Prijs den dag niet voor den avond.

Goldstein lachte even. Hij stootte het breekijzer weer met kracht in den grond, en haalde met een spa de losgewoelde steenen en aarde naar boven.

- Licht me eens bij.

Wij belichtten het gegraven gat. Op den bodem zagen wij niet, zooals wij hadden verwacht, een met ijzeren banden beslagen kist, maar een soort van zerk. Een donkeren, blauwachtigen steen. Wij maakten een gat van ongeveer een vierkanten meter groot. Het duurde echter eenige uren eer wij zoover kwamen. Wij werkten om beurten, tot wij er uitgeput bij neer zakten. Tenslotte hadden wij de geheele zerk blootgelegd, van ongeveer een meter lang en een halven meter breed. Midden in de zerk was een bronzen ring, die stevig in den steen was bevestigd. Rondom de zerk was een kleine, steenen verhooging. Het trof ons dat de steen zelf en de aarde er om heen vochtig was. Een onaangename, bijna bedwelmende damp steeg uit den grond op.

- Wij graven aan den verkeerden kant, zei Goldstein. - Wij moeten morgen opnieuw beginnen. Voor vandaag is het genoeg. Ik ben doodop. Mislukte schatgraverij. Dan zetten wij voor vandaag de archaeologische studie maar voort. Met de ontdekking van het graf van de Scipio's worden wij met één slag beroemd. Wat er onder die zerk zit weet ik niet. Dat zullen we nog wel zien. Een Phoenicisch graf misschien. Het wemelt hier van Phoenicische resten. Heel deze kust is Phoenicisch gebied geweest....

Hij praatte rustig en opgewekt door. Hij was de eenige die sprak. Wij gingen naast elkaar op den grond zitten om uit te rusten. De psychiater beweerde dat er gas naar binnendrong en waschte hoofd en handen met Eau de Cologne. Goldstein was alleen lichamelijk moe. Hij scheen niet onder den indruk van de sfeer te komen. Hij zag alleen het wetenschappelijk aspect van onze ontdekking.

- Het landschap is hier het prachtigst gedocumenteerde geschiedenisboek. Hier in Spanje zie je in een enkel bouwwerk de heele geschiedenis van Spanje uitgebeeld. Phoenicische onderbouw, Romeinsche voortzetting, Moorsche reconstructie, Spaansche vernieuwingen of veranderingen. Dat kasteel daar boven is al een duidelijk voorbeeld. En hier komen wij nu misschien bij een Phoenicischen put of een graf of een kerker. Wij kunnen over dit bouwwerk met zijn drieën een monographie schrijven. 'Het graf der Scipio's gevonden'. 'Herinneringen aan den slag bij Anitorgis'. 'De stomme getuigen van de overwinning van Hasdrubal'. Ik zie de kopjes in de kranten al als onze ontdekking bekend wordt. Over den schat van Medina-Sidonia die daar in den hoek ligt praten wij niet. Die zerk leidt tot een nieuwe historische ontdekking. 'Bijdragen tot de kennis van de Phoenicische kolonisatie van Spanje'.

- Wij deden beter met even aan het strand te gaan zitten. Het is hier benauwd. Hier dringt een of ander brongas naar binnen, zei de psychiater.

Wij lagen languit, tegen den heuvelrand, en haalden onze longen vol heerlijke, frissche zeelucht. De zeespiegel was volkomen effen, en het water was van een prachtige, donkere blauwe kleur zooals ik nooit elders had gezien.

Goldstein speelde met zijn gouden dubloen. Het was dus geen droom geweest! Hier lag een gouden dubloen, geslagen tijdens Karel V, op het warme, door de stralende zon beschenen strand. Deze dubloen, die magnaten onder Karel V en Philips II in handen hadden gehad, die wellicht op het galjoen van den vlootvoogd Medina-Sidonia den tragischen tocht van de Onoverwinnelijke Vloot had meegemaakt, die door Pedro Ruiz Lara op zijn muildieren hierheen was gebracht en drie en een halve eeuw in een grafkelder had gelegen, lag nu hier in het zand, in de zon, in de nuchtere werkelijkheid van iederen dag. En wij hadden hem in handen gekregen, zonder eenige verhindering. Anderen hadden het leven erbij gelaten, weer anderen hadden niet tot hem kunnen doordringen, en wij hadden hem

opgenomen zooals een kind een knikker opraapt. Een fortuin wachtte daar beneden op ons. Wij behoefden ons slechts te bukken om ons ervan meester te maken.

- Hoeveel is zoo'n dubloen waard, dokter?

De psychiater legde hem op zijn hand en schatte.

- Hij zal ongeveer vijf en twintig gram wegen. Een sovereign weegt geloof ik zes gram. Afgezien dus van zijn historische waarde is zoo'n dubloen minstens vijf pond sterling waard. Als je dat in de peseta's van den tegenwoordigen koers berekent, krijg je een astronomisch getal....

- Wij gaan weer aan het werk, zei Goldstein. - Wij worden rijk of beroemd. Misschien alle twee. Kijk nog maar weer eens om je heen. Als wij hier weer staan, zijn wij millionnairs en beroemde opgravers. Mijn grootste illusie zal in vervulling gaan. Ik kan een kliniek laten bouwen geheel overeenkomstig mijn eigen inzichten en wenschen, en ontspanning vinden in het schrijven van een historische studie, die spannend zal zijn als een avonturen-roman....

Wij gingen de gang weer in, en kwamen weer in den grafkelder. De psychiater had gelijk. Het was hier bedompt, bedwelmend. Wij bonden een met Eau de Cologne bevochtigden zakdoek voor neus en mond, en begonnen de zerk los te werken. Wij legden den rand geheel bloot en bikten de zijkanten los. De bronzen ring bleek nog stevig genoeg bevestigd te zijn om aan sterke rukken weerstand te bieden.

Wij haalden er een touw doorheen en trokken daarna met vereende krachten. Er kwam geen beweging in de zerk. Goldstein zette het breekijzer in den rand en wrikte. De zerk week een weinig omhoog, doch tegelijk drong er water naar binnen.

- Hoe is dat mogelijk?

- Wij zijn hier zeker een paar meter beneden den zeespiegel, zei de psychiater. - Ik heb gelezen dat de waterstand in de Middellandsche Zee hooger is geworden sinds den Phoenicischen tijd. Dat is gebleken onder andere bij het blootleggen van de Phoenicische monumenten in Cadix. Waar deze put

- als er onder die zerk een put is - voor heeft gediend, weet ik niet. Maar het zou me niet verwonderen als het water met kracht opgolft als wij die, bijna vastgeschroefde, zerk los hebben gemaakt.

Goldstein betwijfelde dit. Hij was eerder van meening dat deze zerk een kerker of een graf afsloot. Wel lag deze ruimte ver onder den zeespiegel, want de gang liep geleidelijk op, en daarna voerde een trap van drie en dertig treden naar de gang die op den zeekant uitliep. Het nu steeds sterker doorsiepelende water, hield hij echter voor stilstaand grondwater.

Wij zetten ons opnieuw schrap, en trokken uit alle macht. De zerk kwam een paar centimeter omhoog, en brak toen midden door. Wij sloegen alle drie tegen den grond. Het opbruisende water deed ons snel opspringen. De psychiater was de eenige die zijn lamp gereed had gehouden, en dat was ons behoud. Voor wij den uitgang uit den grafkelder der Scipio's hadden gevonden, waadden wij reeds tot aan de knieën door het water. Wij liepen struikelend voort. De gang liep geleidelijk op, daardoor bleven wij het aanstroomende water voor. Toen wij aan de treden van de trap waren gekomen die naar den uitgang naar zee voerde, wachtten wij om te zien hoe ver het water zou stijgen. Wij weken tree voor tree tot aan de twintigste tree. Het had naar onze gissing nog geen uur geduurd voor het grootste gedeelte van de trap onder water was verdwenen.

Weer lagen wij aan den zeekant en wij staarden over het blauwe water.

Het graf der Scipio's en de schatten van Medina-Sidonia waren thans geheel onder het water verdwenen.

De groote gouden dubloen met den beeldenaar van Karel V schitterde in de zon. De psychiater en Goldstein hadden hem mij edelmoedig afgestaan.

Die dubloen was het eenige dat ons bewees dat wij niet een vreemden droom hadden gehad, maar tegenover een werkelijkheid hadden gestaan die zich nu opnieuw, en beslissender, aan het oog der menschen had onttrokken.

Over de beide Scipio's was wederom de volstrekte stilte nedergedaald. Wellicht zouden er eeuwen moeten verloopen eer opnieuw een mensch tot hun graftombe kon doordringen. En naast hun onder het water bedolven graf lagen onaangeroerd het goud en de kostbaarheden van Medina-Sidonia, welke door een toeval waren beschermd geworden.

Toeval of geheimzinnige beschikking?

Hoofdstuk XI.
Alma Mater.

Het najaar van 1938 lag somber over de Oostkust van Spanje. De regen droop van de gehavende huizen, en de menschen vormden triestige groepjes in de nabijheid van schuilkelders. De bombardementen volgden elkaar steeds vlugger en in steeds toenemende heftigheid op. Kleine huifkarren met schamel huisraad en vrouwen en kinderen beladen, gingen langzaam voort over de smalle, slingerende bergpaden. Steeds meer vluchtelingen kwamen uit de geteisterde dorpen naar de steden aan de kust, en zij zaten neer in de portieken en in de gaanderijen.

Eind September, toen de algemeene beklemming nog benauwender werd door den wereldoorlog die dreigend over Europa hing, kwam onverwacht het besluit van Negrín dat alle buitenlandsche vrijwilligers uit den actieven militairen dienst werden genomen.

Ik kreeg de aanzegging mij naar Barcelona te begeven. Wel was ik niet meer in actieven militairen dienst, maar ik moest mij te Barcelona melden en mij eventueel voor vertrek uit Spanje gereed houden.

Zooals ik twee jaren te voren, als van mezelf vervreemd, in de hall van het hotel Majestic had gezeten, zoo zat ik daar nu opnieuw, en weer met het besef aan den rand van het leven te staan. De beschikking over ons ligt niet in ons maar buiten ons.

Opnieuw trokken groepen buitenlandsche vrijwilligers door de straten van Barcelona. Ik dacht aan het najaar van 1936,

toen op den noodkreet van het bedreigde Madrid, van alle kanten buitenlanders waren toegesneld om bijstand te verleenen.

Om bijstand te verleenen, of om zichzelf te ontvluchten?

Weer zag ik ze voor mij, die groepen van jonge en oudere mannen, intellectueelen en onontwikkelden, mannen uit de gezeten burgerij en paupers, die zich voor de werfbureau's verdrongen.

Hoevelen van hen waren gekomen omdat de wenkende dood hen aanlokte? Hoevelen waren zichzelf en hun problemen ontvlucht om in een massaal avontuur uitredding of verlossing te zoeken? Hoevelen hadden zich onttrokken aan een star, nuchter, prozaisch bestaan, aan den leegen sleurgang van het leven van alledag, om bezieling en levensvervulling te vinden in het onbekende, het onberekenbare, het onvoorziene? Hoevelen waren een veilig en rustig bestaan moe geworden en wilden gevaren beleven, kwade kansen loopen, hun ziel en lichaam in spanning brengen, om het besef te hebben van waarlijk te leven, en niet een plant of een cijfer of een werktuig te zijn?

Ik zag hen weer voor mij, die mannen en jongens uit den eersten tijd, toen het gaan naar Spanje een sprong in het ongewisse was, en als symbolen der verschillende groepen stonden ‘papa’, ‘Pig’, de Engelsche studenten, Ralph, Lenz, Kilkenny en zoovele anderen voor mij.

‘Papa’, de vieux-combattant uit den wereldoorlog, die den vrede wilde dienen, en zijn geordend bestaan en zijn gezin had verlaten om ‘les jeunes’ voor een nieuwen oorlog te sparen.... maar die diep in zijn hart wellicht die vroegere ontwortelende emoties opnieuw wilde beleven, die na vier jaren frontdienst niet meer paste in het rustige burgerbestaan en hunkerde om ‘prendre des risques’, opnieuw zich aan gevaren wilde blootstellen, om zichzelf te *voelen* leven.

‘Pig’, de kleine plebejer met de ziel van een dichter, die zijn laatste vlucht wilde nemen om zich weer vereenigd te gevoelen met een klein meisje dat hij liefhad en niet wilde overleven, en die als een ‘gerbe de flammes’, zooals ‘papa’ het had uitgedrukt, buiten Madrid was neergestort.

De Engelsche studenten met wie ik naar Madrid was gereden, jonge, opgewekte, avontuurlijke kerels, aan wie berg- en skitochten, auto- en motorrennen niet voldoende levensspanning meer hadden kunnen geven, en nu, met de leuze een bedreigde stad te verdedigen, den dood hadden getrotseerd, den ongesluierden, waarachtigen dood.

Ralph, de Engelsche aristocraat, die voor mij diep-in een raadsel was gebleven, zooals de andere Engelsche aristocraat dien ik in Brunete had zien vallen. Wat was er achter dat correcte, zichzelf zekere uiterlijk verborgen gebleven? Nog zag ik dien Engelschman, zorgvuldig gekleed, met keurige handschoenen aan, nog eenmaal recht opgericht naar het brandende en rookende plaatsje omzien, en daarna in een wolk van stof en steenen neervallen. Wat hadden deze mannen hier gezocht? Wat hadden deze gesloten en beheerschte *gentlemen* ontvlucht? Welk mysterie of tragedie lag achter hun vriendelijk, maar koel gelaat verborgen?

Lenz, de droomer, de apostel van een nieuwe zedelijke wereldorde, die genoodzaakt was zijn eigen beginselen te verloochenen, en geweld met geweld te keeren, den oorlog te dienen om den oorlog te bestrijden, en met andere inkleeding zijn oude officiersberoep opnieuw op te nemen?

Hoe weinig had voor ons, de jongeren en de ouderen, die in den eersten tijd naar Spanje waren gekomen, de politiek zelf beteekend! Wij hadden in Madrid onzen eigen strijd uitgevochten. Na ons waren de eigenlijke politieke partijgangers gekomen, en de huurlingen.

Wij vormden een kring in de ruime hall van Majestic. Het hotel zelf was een beeld van het vervallen Spanje. Het destijds keurig verzorgde en geriefelijke meubilair was gehavend en verwaarloosd. De stoelen waren wankel. Een spaarzaam lichtje wierp een schamel schijnsel over de verspreid zittende groepen. Wij waren van tafel opgestaan na een illusorisch maal. Dunne soep, een hapje witte boontjes, een stukje brood. Voor ons stond een kop surrogaat koffie.

Buiten loeide een sirene. Een bombardement. Wij bleven zitten, en praatten op gedempten toon. In den hoek zong een groepje Basken. De Basken zingen altijd na tafel. Blijkbaar ook na een illusorisch maal, ver van hun ‘klein Vaderland’.

Wij staan opnieuw tegenover onszelf. In het bombardement daarbuiten voelen wij ons reeds niet meer betrokken. Wij zijn reeds buiten die magische sfeer van het gevaar gekomen. Ons bedreigt nog slechts de burgerlijke rust of de burgerlijke onzekerheid buiten Spanje, in ons eigen land. Alleen de Duitschers en Italianen zetten hun ‘gevaarlijk bestaan’ voort. Doch zij zijn anders. Zij hebben het niet gezocht, zij zijn opgedreven, en blijven opgejaagde, zwervende menschen aan den rand van het burgerlijke bestaan, dat reeds zijn verkillende schaduw over ons werpt.

De buitenlandsche vrijwilligers verdwijnen. Zij gaan per trein en vrachtauto naar Frankrijk. Zij zingen, maar anders dan destijds in den trein van Barcelona naar Valencia, en in de open vrachtauto's van Valencia naar Albacete en Madrid. Toen zongen zij, beklemd maar aangetrokken door het groote gevaar, nu zingen zij om de opkomende triestige zorgen van het alledagsbestaan nog voor een korte poos te vergeten. Het leven ligt voor hen als een donker slop. De dood was een huiveringwekkende, maar lichtende doorgang naar een innerlijke bevrijding....

Ik zag hen vertrekken, en bleef in het Barcelona dat nog steeds een voorportaal van den dood was. Terwijl de wurgende band rondom Barcelona steeds nauwer sloot en het dagelijksche bestaan steeds meer verarmde - geen licht, geen voedsel, geen vuur - werkten wij voort aan de bescherming der kunstschatten. Ik werd vertrouwd met de kleine dorpen in de afgelegen dalen van de Pyreneën, en reed menigen nacht langs de donkere, kronkelende bergwegen naar de verspreid liggende schuilplaatsen in de steenen hellingen.

Kerstmis. Het Europeesche oorlogsgevaar was geweken. De overwinning van Franco was zeker geworden. Engeland en Frankrijk rekenden daarmee, Duitschland en Italië bouwden

daarop. Somber gingen de menschen in Barcelona huns weegs. Het vooruitzicht op een vrede met waarborgen was onzeker. De oorlog ging door. En daarmee de bombardementen, de ontwrichting van het geheele leven, de ruïne van het eenvoudige, burgerlijke bestaan. De honger en de langdurige ontbering van velerlei levensbehoeften, de voortdurende bedreiging uit de lucht maakte de bevolking moe, neerslachtig, twijfelmoedig. Vrouwen en kinderen bezweken van uitputting, of zaten bleek en uitgeput aan den zonnigen kant van de straat, de enkele dagen dat de zon door de wolken kwam.

Kerstmis. Er is vredesstemming in de harten der menschen. Slechts enkelen nog wenschen de voortzetting van den oorlog. Men is den strijd moe. Het lijden moe. De ontbering moe. Het toenemend verval moe. Vrede. De oude woorden krijgen nieuwe waarde. De mensch, de Mensch, zal nu geboren worden, en met hem een wereldorde van recht, vergevingsgezindheid, eerbied voor den naaste, vrede....

Men viert feest in Barcelona, rondom een karig maal en een paar stompjes kaars. Voor dit feest heeft men gespaard, gespaard met honger, in donker, in de kou. Terwijl de kinderen schreiden. Maar men spaarde voor zijn Kerstmaal. Vandaag wat bussenvleesch, gisteren een stukje stokvisch, morgen een kaars, daarna wat groenten, surrogaat-koffie.

Weken heeft men zoo gespaard, en men zit om de tafel en viert Kerstfeest. Men denkt weemoedig aan de open plaatsen; de vluchtelingen in de verlaten huizen, in de kelders en portieken denken aan hun woningen en have in de oorlogszône.

Doch men heeft moed en vertrouwen. De vrede komt. De dooden zullen beweend worden, maar het leven moet worden geleefd. ‘Dan zullen er geen bombardementen meer zijn, geen honger en geen kou’. ‘Je zult kaas en brood kunnen eten, koffie en melk zullen overal verkrijgbaar zijn’.

De kinderen zetten groote oogen op, en luisteren verbaasd naar het ongelooflijke kerstverhaal. ‘Kaas, brood, koffie, melk’.

Het zijn reizen naar de maan, maar kinderen houden van verhalen met wonderen. En groote menschen ook....

Het karige maal wordt een vreugdevol feestmaal. Het flakkerende kaarsje beschijnt opgewekte gezichten.

Doch op het oogenblik dat het vertrouwen is weergekeerd, dat de tafel met stokvisch, bussenvleesch en surrogaatkoffie een feestdisch geleek, brak met donderend geweld het bombardement van den Kerstnacht los.

Den volgenden dag gingen lange, treurige stoeten naar de pas gedolven massagraven....

Barcelona leefde sindsdien in doodsangst. Het groote offensief brak door de linies heen, en men vroeg zich af of Barcelona verdedigd zou worden, zooals Madrid verdedigd was.

De tijden waren echter veranderd. Het vuur was gedoofd. Het vertrouwen geschokt. De geestdriftige strijders gedood. Men sidderde, om zijn leven, om zijn bezit, om zijn mooie stad.

De stad werd frontgebied. Vliegtuigen cirkelden over de stad. De uittocht begon. Barcelona zou zich niet verdedigen....

In die laatste dagen verliet ik Barcelona. Met een groep vrouwen en kinderen. Wij moesten loopen. Van Barcelona naar de Fransche grens. Tweehonderd kilometer. Over Gerona, Figueras en Le Perthus....

Wij gingen. Vrouwen met bundels op hun hoofd en onder hun armen, en schreiende kinderen die zich aan haar rokken vastklemden en lieten meesleepen. Eerst een dichte menigte. Na een halven dag slonk die. Aan de zijkanten lagen de vermoeiden en zieken, als wrakhout langs de kust.

Dagenlang liepen wij voort. Wij sliepen aan den kant van den weg of in de straten. Wij dronken het regenwater. Wij hadden honger, maar vonden niets te eten.

Wanneer wij moe neergevallen waren, in een kleine groep, dicht tegen elkaar aangedrukt om warm te worden, en de kinderen lieten slapen op onzen schoot, riep plotseling een schelle stem ‘Aviones! Aviones!’ En wij struikelden voort, terwijl soms vlak over ons heen een jachtvliegtuig schoot, en het geratel

van machinegeweren de menschen in paniek uit elkaar deed stuiven.

Figueras. Een stad in wanorde en paniek. Soldaten, vrouwen, kinderen. Tanks, vrachtauto's, luxe-auto's met regeeringsvlaggen en chauffeurs met gouden galons. Honderden, duizenden vluchtelingen, op pleinen, in de straten. De gezichten groezelig en strak van ontbering en wanhoop.

Bombardementen. Drie bombardementen in een half uur tijds, des namiddags terwijl een trein gereed stond om vrouwen, ouden van dagen en kinderen naar Frankrijk te brengen.

Dooden en gewonden in de straten. Kinderen en vrouwen loopen wanhopig gillend rond. Er is geen hulp....

De bergpaden zijn besneeuwd, maar men vindt gemakkelijk zijn weg. Langs de kanten liggen de dooden, de gewonden, de ontmoedigden....

In den vroegen morgen passeerde ik de Fransche grens met een Nederlandschen pas en eenig geld. Genoeg om in Perpignan in een klein pension te wachten....

Te wachten. Waarop?

Eertijds trokken de menschen naar Perpignan om te bidden bij een houten Christusbeeld. Een dorre, magere Christusfiguur, met een gefolterde uitdrukking op het scheefhangende, moede hoofd. Nu komen daar nog slechts touristen die den uitgemergelden Christus fotografeeren.

Op een druilerigen Februarimorgen stond ik tegenover dien Christus. Maaksel van een primitieven, kunstzinnigen dorpsbeeldsnijder, of het werk van een verfijnd artist? De krampachtig gespannen ribben van het gefolterde lijf en de breede krullen van het haar om den hooggewelfden Byzantijnschen kop vormen een doorloopend lijnmotief. Bedacht kunstwerk of spontane schepping van een ontroerd gemoed, het was een beeld waarin mijn herinneringen van de laatste weken gestaltenis kregen.

Ik wist met mijn leven en met mijn herinneringen geen raad, en zat moedeloos naar den Mensch der Smarten te staren.

Tot ik naar huis schreef....

Perpignan - Parijs. Laatste Spaansche oorlogsbeeld. Vrouwen, kinderen, regeeringsambtenaren. Gewonde, wanhopige, arme menschen.

Parijs. Ik herinnerde me dat toen ik twee jaar geleden de brug over de Seine was overgereden, op weg naar het station, ik naar de donkere golfjes had gekeken en had gedacht ‘voor het laatst’. ‘Hier kom ik niet meer over’. Ik had in het water gekeken zooals honderden voor mij, die voor het laatst hun beeltenis aanschouwen, alvorens hun verdriet en zichzelf te vergeten.

Doch het leven spoelde me terug. Opnieuw gevoelde ik dat de beschikking over ons niet bij onszelf ligt.

Roozendaal. Het gebrom over een pas die bijna een jaar is verouderd, is de eerste Hollandsche groet. Mijn militaire dienst was in Nederland een geheim gebleven. En het gebrom van een politiebeambte in een D.-trein klinkt gedempt....

‘Het leven staat voor je open’. ‘Nog is niet alles verloren’. ‘Men is bereid je veel te vergeven’. ‘Wij hebben je vertrek nooit begrepen’. ‘Kies je zelf een loopbaan’ zegt men ‘thuis’.

Opnieuw loop ik door de straten van een Universiteitsstad. Alma Mater....

Ik zie de grenzen niet tusschen mijn droomen en de werkelijkheid. De werkelijkheid, is dat de kille straat op dezen ‘voorjaars’morgen? De werkelijkheid, is dat mijn kale studentenkamer en de stapel dorre vakboeken? De werkelijkheid, is dat ‘oom’, met ‘de nog niet geheel verkeken kansen’?

Of is de werkelijkheid, de waarachtige werkelijkheid, die droom dien ik in mij draag en koester? Het mooie Spaansche meisje, dat mij op haar sterfbed naar zich toetrok, ‘papa’, ‘Pig’, Lenz en de anderen, het verblijf onder de gewelven van de San Francisco en de vreedzame pleinen van het Escuriaal?

Diep in mijn hart weet ik dat dit mijn eenige werkelijkheid is, en over mijn opengeslagen studieboek heen kijk ik naar den gouden dubloen met den beeldenaar van Karel V, welke voor mij ligt, de eenig tastbare herinnering aan die jaren.